Ч. 1924.

Україна

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ IV.

ОКТЯВРЬ

1907.

У КИЇВІ.
1907.

Digitized by Google

Sh

Original from INDIANA UNIVERSITY

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

DK508
.A2U335
1907
v. 4

Друкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Київі, Меринговська, 6.

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

11-22-60

Од редакції.

Журнал „Украина», як відомо нашим читачам, видається як продовження журнала «Кіевская Старина», через що має право лічити свій вік 26 годами життя. Поки видавалась «Кіевская Старина», вона ставила своїм *raison d'être* найголовніїше те, що вона була на всю Російську Україну єдиним органом, який, в межах спроможності, виявляв собою оффіціально вивішений стяг української інтелігенції. Минаючи ті услуги, які цей журнал зробив за 25 год свого істнування для розроблення науки українознавства, ми підкреслюємо найголовнійше показанний тільки що мотив через те, що вести науковий журнал силами окремих людей, як з матеріального боку, так і з літературного, без запомоги яких-небудь інстітуцій і товариств, особливо в таких важких обставинах життя, яке випало на долю України, — це діло настільки трудне, що тільки і можно було продержати його 25 год. маючи на увазі його ідейну сторону, а почасти й політичну. Коли в останні часи явилась спромога цей національно-український стяг виставит. більш широко і яскраво; коли стало можливим видавати спеціально-українські часописі і засновувати українські товариства, «Кіевская Старина» мала право сказати: «нынѣ отпущаеши» і передати свої обовьязки українському суспільству, яке получило змогу вести своє національне діло по далеко просторійшому шляху. Год назад «Кіевская Старина» так і зробила: вона, закінчивши 25 год свого видання, заявила, що

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

надалі виходити вже не буде. Але не зовсім. Год назад ще не були забезпечені на нашій Україні ті дуже поважні сторони життя національного, які звязуються з завданням наукової роботи над своєю рідною країною. Год назад вже видно було, що більш-меньш забезпечена літературно-публіцістична робота бо вже зьявились на Вкраіні такі журнали, як «Нова Громада», «Літературно-Науковий Вістник» та цілий ряд часописів — тижневих, щоденних; зьявились вже і такі інституції, як «Просвіти» (в Київі, Одессі, Чернигові і ін. городах), — але не було ще чисто-наукової української інституції, яка взяла-б на себе завдання працювати на ниві наукових дослідів над всіми сторонами життя в своїому краї. Ось через що ми не рішились зовсім припинити видання «Кіевской Старины», а тільки зробили пробу трошки реформувати її і обьявили на 1907-й рік видання «Украіни», як протяг «Кіевской Старины». Найголовнійше ми хотіли додержати в «Украіні» традицію «Кіевской Старины» що до наукового змісту її, а разом з тим, бажаючи дати нашим читачам і де-які відомості про біжучі справи в житті Украіни, ми поставили в журналі і другий отділ — публіцістичний, далеко меньший, ніж перший. За цей рік виникли нові обставини життя: склалося в Київі «Українське наукове товариство», яке тепер твердо вже стало на ноги і яке, звичайно, прийме на себе ролю оборонця всіх наукових потреб рідного краю. Ось через що ми думаємо, що тепер весь той тягар, який лежав на плечах поодиноких людей, мусить перейти на плечи суспільства; ми віримо, що коли силами і працею невеличкого гуртка окремих одиниць можно було 26 год, в часи лихоліття, провести наукову українську часопись, то далеко краще буде йти це діло, як що воно стоятиме в звязку з роботою цілого наукового товариства, та мабуть і не єдиного поки що, бо — сподіваємось — зьявляться незабаром і по других городах нашої України такіж самі українські наукові інституції. Ось через що редакція «Украіни» цим годом закінчить видання свого журнала; доведе його до кінця року і з словами «quod potui feci», передасть дорогеє для всій України діло українським

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

науковим силам, додаючи щире бажання: «faciant meliora potentes».

Обовьязком своїм покладаємо оповістити, що на той год ми намірямось викінчити друкування «Українського словаря», який буде розісланий всім передплатникам на Словарь при «Україні». Два перших тома повинні вийти разом в початку 1908 року, а останні два томи вийдуть до кінця того-ж року. Хто передплачує в цьому році «Україну», одбере всі чотири тома за ціну 5 руб., а хто підпишется тільки на «Словарь», одбере його за 7 руб.; після вихода в світ усіх 4-х томів, ціна буде побільшена.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Digitized by Google

Original from
INDIANA UNIVERSITY

Зміст четвертого тома.

ОКТЯБРЬ, НОЯБРЬ-ДЕКАБРЬ 1907 Р.

Перша книжка—октябрь.

ЧАСТИНА І.

Од редакціи . . . . . I—III

I. **І. Стешенко.** Історія української драми. Розділ V. (далі) 1—19

II. **Владиміръ Даниловъ.** Къ характеристикѣ И. Г. Кулжинскаго и его литературной дѣятельности. . 20—43

III. **Л. Старицька-Черняхівська.** Двадцять пьять років українського театра. (Спогади та думки). . . . . 44—95

IV. Свящ. **В. Радецкій.** Кіевская духовная семинарія въ первой половинѣ XIX ст. (Воспоминанія). . . 96—115

V. **Д. Дорошенко.** Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). . . 116—128

VI. **Бібліографія:** а) Українці на Кубані. Написав Н. Капельгородській. *С. Петлюра;* б) Труды полтавской ученой архивной комиссіи. Выпускъ четвертый. Полтава. 1907. *Д. Д.* . . . . . 129—134

VII. **По журналах.** . . . . . 135—144

ЧАСТИНА ІІ.

С. Петлюра. З життя Австрійської України. . . . . 1—16

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Друга і третя книжка—ноябрь-декабрь.

ЧАСТИНА І.

Од редакції . . . . . III—IV

I. **М. Порш.** Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власности на Україні від 1877 р. по 1905 р. . . . . 145—180

II. Свящ. **В. Радецкій.** Кіевская духовная семинарія въ первой половинѣ XIX ст. (Воспоминанія). (Кінець) 181—221

III. До історії **„Тарасової книгарні"** (Рахуба Киянам книгаря Щербака про книгарню й запросини для дальшої послуги). . . . . 222—224

IV. **Владиміръ Даниловъ.** Матеріалы для біографіи Н. И. Костомарова. . . . . 225—274

V. **И. Фр. Павловскій.** *Изъ прошлаго Полтавщины.* а) Комитетъ о земскихъ повинностяхъ; б) Взносы приказовъ общественнаго призрѣнія на полтавскій институтъ благородныхъ дѣвицъ . . . . 275—278

VI. **Л. М.** Як царь Олександер ослобонив кріпаків (З народніх уст) 279

VII. **Старицька-Черняхівська.** Двадцять пьять років українського театра. (Спогади та думки) (Кінець). . . 280—346

VIII. **Викторъ Барвинскій.** *Очерки изъ исторіи общественнаго быта старой Малороссіи.* I. Выборы сотника въ м. Посовкѣ; II. Изъ исторіи одной ревизіи въ сотнѣ Новгородской; III. Сущность полковничьей власти. . . . . 347—368

IX. **І. Стешенко.** Історія української драми. Розділ V. (Ккінець). . . . . 669 - 435

X. **Бібліографія:** а) Українсько-руський Архив. Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 р. р. *Д. Д—ко;* б) Календарь «Просвіти» на рік 1908. Рік другий. *С. Петлюра;* в) Нѣкоторыя данныя Подольской губерніи на земляхъ частновладѣльческихъ и въ сельско-хозяйственно-промышленныхъ предпріятіяхъ, собранныя Подольскимъ

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

обществомъ сельскаго хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. *М. Порш* . . 436—446
XI. **По журналах** . . . . . 447—456
XII. **Нові книжки** . . . . . 457—461

ЧАСТИНА II.

I. **Д. Дорошенко.** Культурно-просвітна діяльність українського громадянства за останні два роки. . 17—34
II. **С. Петлюра.** До юбілея М. К. Заньковецької . . . 34—63
III. **С. Петлюра.** З українського життя . . . . . 64—84
IV. Збір грошей на постановку памьятника Т. Шевченку 85

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Digitized by Google

Original from
INDIANA UNIVERSITY

Исторія украінської драми.[1]

V *(далі)*.

Повний заголовок драми Ф. Прокоповича такий: «Владиміръ славено-россійскихъ странъ князь и повелитель отъ невѣрія тмы въ свѣтъ евангельскій приведенній Духомъ Святымъ отъ І. Хр. 988, нынѣ же въ Православной Академіи Могилянской Кіевской на позоръ россійскому роду отъ благородныхъ россійскихъ сыновъ, добрѣ здѣ воспитуемыхъ, дѣйствіемъ, еже отъ піитъ парицается трагекомедія, лѣта Господня MDCCV, іюля 3 дня показаній» [2]). Написано її — і в цьому *нова* одзнака другого періоду драми — славяно-украінською мовою, якою і взагалі написані «всі серьозні драми XVIII віку» [3]). Названо її трагедокомедією, який термін і став предметом уваги декількох учених. Після визначення Прокоповича, «трагікомедія, чи, як назива Плавт «Амфітріона», трагодокомедія є мішаний рід драматичної поезії з трагедії і коме-

---

[1]) Див. № 9.

[2]) Рус. драм. произв. т. II.

[3]) Энеида—І. Житецкаго—стор. 96.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дії, цеб-то такої, в якій смішне та забавне мішається з поважним та зрушливим, і особи незначні з знаменитими» [1]).

В «трагедокомедії Прокоповича—каже тамже Тихонравов—елемент поважний урівноважується комічним, так само як в старому київському міраклі про Олексія божого чоловіка,—важливе враження, утворене на глядачів аскетичними подвигами святого, гамується веселим інтермедієм, що виставля гульню мужиків на панському весіллі». З приводу цієї назви д. Петров висловився, що Ф. Прокопович «запровадив невживаний до нього в київській академії рід драматичних творів—трагекомедію, в якій перемішувались високі предмети з низькими, а таким чином в драматичних творах дав місце і звичайним появам життя» [2]).

Тихонравов заперечує цьому твердженню й каже: «але в старіших з відомих нам київських драм Олексій божий чоловік ми вже знаходимо мішанину «предметів високих з низькими та виображення сцен звичайного життя». Ці сцени заводив у драму до Прокоповича і св. Димитрій Ростовський». В старіших з тих, що дійшли до нас, підручниках піітики (1637 року), які вживались у київській коллегії, вже мається розділ de comedia et trahicomedia» [3]).

Таке заперечення Тихонравова не можно одначе визнати слушним. Що мішанина поважного з жартівливим стрівається і до Прокоповича, це безперечно, але даний факт не може слугувати зброєю проти думки д. Петрова. Річ в тому, що згадана мішанина стрівається до Прокоповича в першому періоді нашої драми лише випадково: вона віщує тільки другий прийдешній період, коли та мішанина стане правилом. І заслуга Прокоповича складається не з того, що він перший запровадив у пись-

---

[1]) Трагекомедія—стор. 72.
[2]) Труды кіев. дух. акад.—1866, ноябрь,—стор. 368; 372.
[3]) Трагикомедія—стор. 72.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

менство згадану мішанину, а з того, що він перший дав новій літературній формі теоретичну підвалину, зробив з трагікомедії правило і дав зразок для наступних українських драматургів. Утворена відповідно классичній теорії і являючись типічною драмою для другого періоду її розвою, трагікомедія Прокоповича мусить виявляти по змісту мішанину світського й релігійного елементів, а по формі—наслідування зразкам античним. І дійсно, «Владимир» є драмою, що гостро визначається від пьес першого періоду своєю новиною. Після визнання Тихонравова, трагекомедія Феофана «Владиміръ» далеко відступа од типа тих драм московської славяно-греко-латинської академії, що по рабському відроджували форми та заходи західної шкільної драми» [1]).

«В виборі змісту для своєї шкільної драми Прокопович теж декілька відступив од звичая київської і московської академичної сцени. В київській академії, до і по Феофані, зміст шкільних пьес переважно брали з Святого Письма і з житій святих; в московській, поруч з цим стародавнім змістом середневічної драми, висунувся зміст панегиричний: шкільний кін Москви спитувався овладати сучасними політичними подіями. Прокопович черпає зміст своєї пьеси з старої руської історії. Обираючи предметом своєї шкільної пьеси—«Повѣсть объ обращеніи ко Христу равноапостольного князя Владиміра», Феофан зоставався, відай, вірним звісному кругу сюжетів київської драми; він лиш оживляв церковну тему своєї драми внесенням симпатій місцевих, національних, історичних» [2]). Але тут же видко і античний вплив.

«З життя великого князя Володимира Феофан обрав для сценічної вистави один лише епізод—приняття ним христіянства.

В цьому випадку він був вірний тому правилу своєї теорії поезії, зарідки якого знайшов у піітиці Арістотеля: «особливо

---

[1]) Трагікомедія—стор. 63.

[2]) ibid. стор. 66.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

треба знати, що в трагедії не слід виставляти в дії ціле життя якоїсь особи або навіть хоч би й одну подію, але закінчену на протязі багатьох місяців чи літ, але тільки одну подію (unam actionem), та ще таку, що могла б одбутись на протязі двох і багато трьох день». Так звана єдність часу уже визначила обсяг дії в трагікомедії Прокоповича і зробила необхідним внесення в шкільну драму довгих оповідань про події, що скоїлись за коном, поза визначеним піітикою реченцем».

«Коли дія трагедії» — каже Феофан, — «залежить од багатьох попередніх, то вони передаються в оповіданні якої-небудь особи» [1]).

«Історичні подробиці, внесені в розбирану пьєсу, досить нечисленні: це залежало, з одного боку, від убогого стану руської історичної науки на початку XVIII віку, а з другого,—від того, що Прокопович, через свою літературну теорію, мало наддавав їм значіння в поетичному творі». Це видко з того місця його піітики, де, розвиваючи де-які твердження Арістотелевої піітики, він в своєму підручнику характеризує відзнаку поета від історика» [2]).

Розвій дії по актам теж відповідає виголошеній Прокоповичем античній теорії. В своїй драмі він мав на меті намалювати «внутрішню боротьбу Володиміра перед приняттям христіянства і його троїсту звитягу над ворожими для нової релігії силами». Між иншим, «Володимир»—«розвива ті ж самі думки, що Феофан роскрив у проповіді на день св. Володимира, повторюючи при тому дослівно вирази церковного навчення» [3]).

З того ж навчення видко, що згадані ворожі сили суть: «міръ, плоть и діаволъ» [4]). Одним із завдань красномовства Про-

---

[1]) Трагикомедія—стор. 67.
[2]) ibid—стор. 68.
[3]) ibid—стор. 74.
[4]) ibid—стор. 72.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

копович поставив «виклад подвигів знакомитих мужів нашої батьківщини та церкви, щоб дізнались нарешті пустіші, які благоговіють тільки перед своїми байками вороги наші, що не безплідні на лицарство наша батьківщина й наша віра». Феофан показав на те ж завдання і своїй трагікомедії, завважаючи в прологзі до неї, що вистава оповідання про поривання великого князя Володимира до христіянства «и мѣсту сему прилично, и свойственно слышателямъ мнится быти: приличенъ образъ есть дому господина, свойственная память сыномъ отшедшаго далече отца своего: се же и домъ Владиміровъ, се и Владимірова чада, крещеніемъ святымъ отъ него рожденная» [1]).

Як же виконано було це завдання перш за все згідно з теорією Прокоповича про техніку драми? Обертаючись до вивчення цієї техніки, ми бачимо [2]) «в трагікомедії Прокоповича двоїстий пролог: так званий пролог комедії, що лежить по-за дією пьєси і склада просту до неї передмову, і протазіс трагедії, що обійма першу дію всієї драми. В протазісі Феофан уміща ту частину фабули, що має в собі істоту виображеної події: схвильований звісткою, що Володимир наміряється впровадити в Київі закон Христовий і зважується роспочати боротьбу з дияволом, пекло висила на землю дух Ярополка, щоб він сповістив представника пекельних сил у Київі, волхва Жеривола, про майбутні біди. Жеривол уже встиг прикмітити, що Володимир охолов за останній час до поганських охвір, що його богам нагрожує голодна смерть.

... О студа!
Даде вчера едино козла тако худа,
Тако престарѣлаго, тако безтѣлесна,
Тако изнуреннаго, изсохша, безчестна,

---

[1]) ibid.—стор. 67.
[2]) ibid.—стор. 75.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Тонка, лиха, немощна, безкровна, безплотна,
Еще ножа не пріяхъ, а смерть самохотна
Постиже его.

По цьому комічному оповіданню, що в одній з наступних київських ціітик визнається зразковим, Ярополк для ствердження своєї думки про зухвальство Володимира переказує Жериволу подробиці своєї смерти. Це оповідання закінчено одним із тих порівнянь, які Феофан вважав за важливу оздобу епопеї і трагедії і через те радив викладати в роспростореному вигляді.

В протазі Жеривол лагодиться зайти в змагання з ворожим йому наміром Володимира.

В другій дії трагедокомедії (в епітазісі) почина розгортатися само дійство—res ipsa fieri incipit; після виразу Коніського,— епітазіс є усилення вміщенних в протазисі предметів; у ньому завязка починається, або всилюється до напруження». В розбираній трагекомедії епітазіс дійсно почина розвивати саме дійство, що склада зміст пьеси, цеб то боротьбу Володимира з ворожими його християнській діяльності засадами. В свято, присвячене Перунові, головний жрець Жеривол не приготувався до одправи треби: простоволосий, він біжить по пустельному лісі з надзвичайним лементом, скликаючи незліченну силу страхородних духів і росповідає їм свою нужду — повстання Христового закона на його богів. Жрець кличе до помочи своїх богів, заклина саме пекло, і от являються до нього втілені представники тих засад, з якими св. Володимир мусив провадити боротьбу: біс світа, біс плоті (тіла) та біс хули чи противства божого.

«Прилично ли князю (каже біс світу) преклонить свою вию распятому и нищему Христу?» Біс противства божого ганить роспятого, як злочинця. Біс тіла сподівається придбати легку звитягу над Володимиром, що й без того весь хворий від його стріл; біс плоти «внѣдрилъ ему въ сердце триста стрѣлъ ядомъ напоенныхъ», і Володимир «бѣсится любовію трехъ сотъ женъ». Жеривол підбадьорюється; він почина вірити, що Христос ще не може торжествувати в душі київського князя.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

В третьому акті (в катастазисі) виникають препони справі Володимира і починаються заколоти (perturbationes): зачеплений промовами грецького философа, Володимир почува в собі переміну: щось нове оселилось у його серце; ним опановує якийсь острах; поганські охвіри здаються йому мерзенними: він ще не знає, що думати йому про віщування грецького посла, хоча щось тягне думку Володимира до оповідання философа. Він вповняє свої думки дітям, просить їх ради; Гліб нахиляє батька вимагати в грецького философа докладного вияснення християнського закону. Під цей час приходить до князя з своїми жалями на вбожість охвір Жеривол; холодно стріва його Володимир і сміється над його опаскою, що боги помруть з голоду. По бажанню князя, починається змагання межи поганським жерцем та грецьким философом. Жеривол починз розмову сварою та лайкою, а не темним словом: потім закида философа рядом питань, на які можно одповідати тільки мовчанкою; глузує з насильним сміхом над небагатьма короткими та погордливими одвітами философа, так що красномовство його примушує Володимира червоніти. Зважившись угамувати грецького посла ділом, а не словами, Жеривол відходить. Не все в словах жерця здається Володимиру безглуздим: він не розуміє насамперед, як бог може бути небаченим. Філософ у довгих монологах роскрива важливіші догмати православної християнської віри і тим розвязує непевности, що виникли в душі Володимира. В уста грецькому філософу своєї трагекомедії Феофан вклада окремі параграфи своєї богословської сістеми. На увагу Володимира, що численна тварь вимагає і багатьох творців, філософ одповіда:

Ни, княже! Не можетъ бо что началомъ быти,
Аще не есть едино і т. д.

Ці тіради Прокопович сливе дослівно виклада у своїх богословських викладах. Наслідком змагання Жеривола з філософом та бесіди останнього повстає охолодження Володимира до жерця

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і відданість християнському послу, якого Володимир обіцяє мати відтепер «во отца».

В четвертій дії, що разом з третєю становить катастазіс, «поет робить приступ до розвязки». Тут запалюється важка внутрішня боротьба в душі Володимира. Зіставшись на самоті, він підляга спокусі темних сил, викликаних Жериволом на поміч: «бѣсы міра, плоти и хулы наваждаютъ на Владиміра противные помыслы и глаголы» і він ладен забути солодку проповідь философа. Феофан Прокопович не вивів цих сил уособленими, по звичаю старої київської та московської шкільної драми, не порівняв їх в вигляді окремих дієвих осіб з Володимиром. Боротьба останнього з бісом світа, плоті й хули виражається в довгому монолозі князя, що займає сливе всю четверту дію. Зоставшись на самоті, щоб обміркувати трудний і рішучий крок, Володимир, насамперед, підляга спокусі світа. Він розуміє, що приняття ним християнства, перш за все, «породитъ укоризну его славѣ».

Володимир пильнує притлумити в собі намову гордині. «Кое зло есть хулиму быти отъ рода лукава»?—питає він. Але скоро притлумив у собі Володимир голос гордині, як його оточають спокуси плоті. Віддавшись спокусам плоті, Володимир починає вже ганити закон Христовий. Але Володимир згадує проповідь философа і не знаходить у ній нічого супротивного розуму. В останній часті монолога «трезвый разумъ» Володимира торжествує над лукавими подумами, навіяними бісом світа, плоті і хули, і він наважується «явѣ Христа исповѣсти». Четверта дія замикається хором, який, хоч і лежить, по вченню Феофана, по-за дією фабули, але має з ходом тої тісний звязок. Коли рішучість прийняти закон Христовий остаточно угніздилась у серці Володимира, принадні картини минулого представляються його уяві та переслідують князя. «Прелесть» співа свою пісню слідком за князем і пильнує одвернути «своихъ людей» від «жестокаго пути Христова».

Елегичну пісню Прелести написано розміром, відрубним од того, який панує у всіх инших частинах трагекомедії: вона має

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

легкішу та підробну форму ліричного вірша. Пята дія пьеси виображає підготовану всим попереднім катастрофу. Володимир заборонив по всім містам приносити охвіри і скрізь наказав трощити ідолів; розбиті куміри богів стали дитячою игрaшкою... Жерці умирають з голоду. Одні вони стрівають упартим опором волю князя. Мечислав, вірний привідця війска Володимира, примушує їх власними руками трощити ідолів і здійма свого меча на непокірних. Жрець нагрожує Мечиславу одміною сонця, гибеллю Київа, коли буде скинуто Перуна. Але Мечислав і Храбрий остаточно скидають идолів. Катастрофа скоїлась. Храбрый передає Мечиславу подробиці хрещення князя; потім вістник приносить послання Володимира Храброму, де сповіщається, що князь «воспріялъ истинный Христовъ законъ и задуманое дѣло совершилъ крайне и всецѣло» [1]).

Трагекомедія закінчується хором апостола Андрея з янголами. Перед мисленим поглядом апостола Андрея проходять деякі події місцевої історії, важливі своїм впливом на долю «града божого» Київа, або ж такі, силою яких, по виразу проповіді Феофана, «воздвигалось духовное зданіе православно-россійской нашей церкви» [2]). «Друга половина хору набуває вдачу панегирика особам, в руках яких малось тоді орудування київською і всероссійською паствою і особливо тому, хто не по тітулу тільки, але й наспрaвжки був «ктиторомъ» Київської академіи.—гетману Мазепі» [3]).

«Прославленню гетмана присвячено другу половину хора і частину пролога. Прокопович мав право хвалити «искреннюю ревность и усердіе Мазепы къ православной апостольской церкви кафолическія вѣры нашей»: він був одним з горливіших вкладників лаври; коштом гетмана всю київо-печерську лавру обведено

---

[1]) Трагекомедія—стор. 83.
[2]) ibid. стор. 83—4.
[3]) ibid—стор. 85.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

було, в девяностих роках 17-го віку, камяним муром. В хорі своєї трагекомедії, Феофан згадав добрим словом це діло Мазепи. Для Київської академії Мазепа був справжним «добродієм» [1]). «Перехід київо-могилянської коллегії від злиднів та потреби годуватися гетманським поданням до збогачення манастиря та академії новими маєтностями з твердими правами. до зміцнення визначеної царської платні ректору й наставникам коллегії, до збудування для неї камяниць, відбувся за гетманування Мазепи, на очіх Прокоповича, що виріс і виховався під захистом київської коллегії. Завваживши в хорі розбираної трагикомедії, що цей «домъ ученій» дав Росії багато довершених мужів, Феофан продовжує:

Надъ всѣми же сими
Храминами зиждитель Іоаннъ славимій
Начертан зрится.

Скромний титул «зиждителя» вірно малює відносини Мазепи до храмин київської академії» [2]).

Дуже влучно пригадав Феофан у хорі своєї трагекомедії,— вложенім у вуста апостола Андрія, — що Мазепа був кавалером ордена св. Андрея Первозваннаго. Феофан закінча хор своєї пьєси зиченням довголіття, здоровья, тиші, поспіха у всякій справі цареві Петрові і «его первѣйшему вождю—Іоанну Мазепѣ». [3]).

Такий зміст дії пьєси Прокоповича, виявлений з метою прославлення рідної батьківщини, православної віри і знаменитіших людей, що стали в пригоді тій та другій.

Але яка ж внутрішня ідея, що хтів подать автор у вчинках, словах і думах своїх дієвих осіб. По гадці д. Петрова, «беручи на увагу з одного боку претензії польських католиків, і особливо єзуїтів виводити початок християнства в Росії з Рима,

[1]) Трегикомедія—стор. 86.
[2]) ibid—стор. 87.
[3]) ibid – стор. 89.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

а з другого—непримирену ворожнечу Прокоповича до єзуїтів і папства, можно думати, що трагедокомедію цю написано, між иншим, з метою показати, наперекір єзуїтам, походження християнства в Росію зі сходу. Доказ цього є і в самій трагедокомедії. В розмові грецького філософа з Володимиром за православну віру, де, як найцікавіще, стріваються иноді виписки, философ каже, між иншим, про походження св. Духа від єдиного Отця і про страшний суд, що не влягчується ніякими попередними очищеннями по смерті». [1])

Що релігійна мета, і навіть у вигляді змалювання переваги православія, була в основі створіння розбираної драми, сумніву бути не може. Але вона одна не може розвязати иншої неясности, що виника з спостерегання змісту пьеси.

Що, наприклад, уявляють з себе виставлені в пьесі жерці поганські? Кого виявляють вони з усіма своїми хибами та вадами? Маючи на увазі, що Прокопович вкладав у свій твір взагалі тенденцію, треба думати, що і під жерцями автор розумів тіпи якогось духовенства. Алеж якого? Думки що до цього розходються. Зважаючи на діалоги поганських жерців у пьесі Феофана, Галахов у своїй «Історії словесности» казав: «може, автор цих діалогів, при належному йому хисті, мав на меті забобонність та захланність сучасних служебників церкви». Д. Петров заперечує цій думці: «навдаку Феофан Прокопович був остільки безтактний, щоб публічно, перед очима ворога, висміювати духовенство руське. Коли вже потрібно тут читати межи стрічками сховану думку автора, то краще відносити ці місця до католицького духовенства» [2]). До тієї ж думки, хоч і не зовсім остаточно, пристає й д. П. Житецький: «не без підстави думають, що в особах трьох жерців автор представив сучасні йому вади католицького духовенства. Знаючи католицькі антипатії Феофана Прокоповича, не трудно зрозуміти, через що він жало своєї сатири направив проти

[1]) Очерки—стор. 38 і Труды к. дух. акад. 1866, II, стор. 371.
[2]) Труды кіев. дух. ак. 1866, II, стор. 370.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ворогів *благочестивої* віри, одержаної Володимиром від греків після пророкування ап. Андрея, який зьявляється в останній сцені драми. Але автор не вказав більш конкретних прикмет тих особ, на які влучав. Забавні промови жерців, що грають в трагедокомедії ролю неосвічених та забобонних жартунів, суть повні церковно-славянських слів, так само, як і промова философа, що переконує Владимира прийняти християнську віру, а також і других осіб, які стояли на її боці. Таким чином, чуючи з вуст тих і других однакові слова, ми мимоволі одержуємо плутане представлення про те, кого автор розуміє під жерцями» [1]). Згожуючись з Галаховим, Тихонравов вдається до широкого доказу, що під жерцями Прокопович розуміє тільки православне духовенство. «Безперечно, — каже він, [2]) — що деякі риси жерців списано з натури, вихоплено з побуту сучасного Прокоповичу православного духовенства: цього не відкидав *сам* Феофан; мало того — він пильнував навіть просто натякнути на те в своїй трагедокомедії» [3]).

Маркел Радишевський, що був одночасно з Прокоповичем учителем київської академії, людина, перейнята тенденціями, ворожими реформі Петра Великого, «терзавшій славу» його, писав у доносі, поданому на Феофана уже по смерті царя: «архіереевъ, іереевъ православныхъ жрецами и фарисеями называетъ, священниковъ россійскихъ называетъ жериволами, лицемѣрами, идольскими жрецами, а черицовъ — черными мужиками и чертями, и монашество и черницъ желаетъ искоренить». Що одмовив на це автор Духовного регламенту: «Вѣдаю, что великая часть нашего священства непотребнымъ суть и таковыхъ именъ или подобій достойны — не по званію своему, но по нраву и негодности. И кто сего не вѣдаетъ? Вѣдаю, что и добріи и совѣстныи обрѣ-

[1]) Энеида стор. 18.

[2]) Журн. М. Н. Просв. 1879, май, стор. 92.

[3]) ibid. стор. 92. Увага: Одна з дієвих осіб трагедокомедії прямо звежеривола--*попом*.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

таются. А то ложь безсовѣстная, будто сплошь всѣхъ священниковъ такъ я охужаю».

«Коли Маркел Родишевськiй в Жериволі бачив хулу на архиєреїв руських, то зрозуміло, на кого влучав Феофан в особі Куроряда і Піяра. Ганючи (і деж? у ріторіці!) прожерливість, піяцтво католицьких ченців, цих «свиней Єпікурова стада», чи потрібував Феофан чужих орігіналів, малюючи чревоугоддя Жериволa або ласування Куроряда? Колиб він не стрівав Жериволів із братією в осередку сучасного йому духовенства, то йому не треба було-б заносити в Духовний Регламент таку рішучу заборону: «Крѣпко же заповѣдать епископъ долженъ служителемъ своимъ, чтобъ въ посѣщаемыхъ городахъ и монастыряхъ благочинно и трезво пребывали, и не творили бъ соблазна, наипаче не домагались бы у мниховъ и у поповъ кушанья и питья и конскаго корму лишняго; кольми паче не дерзали-бъ грабить подъ виною жестокаго наказанія: ибо слуги архіерейскіе обычнѣ бываютъ лакомые скотины и гдѣ видитъ власть своего владыки, тамъ съ великою гордостію и безтудіемъ, какъ татаре, на похищеніе устремляются» [1]).

При таких данних Тихонравов мав повне право сказати, що висловлена гадка д. Петрова мусить упасти. А через те саме не може бути визнаний справедливим критерій відзначення другої стадії розвою нашої драми, після якого ця стадія єсть ніби часом «оживлення Київської антипольськими пориваннями і т. д. [2]). Ця прикмета антипольськости до драми Прокоповича в особливій якійсь мірі прикладатися не може. І через що,—зовсім зрозуміло. Ця прикмета є спільна всьому першому періоду нашої драми і через те одно не може бути характерною рисою другого: в цьому останньому вона є лише рисою переходною. Далі означена антипольськість і в першому періоді швидче виявлялась у захованому вигляді,—конкуренції на полі штуки, а не якогось

[1]) Журн. М. Н. Пр. 1879—стор. 94.

[2]) Труды Кіев. дух. акад. 1866, нояб.—стор. 357.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

глуму над католицтвом... А власне тоді, коли на Україну робились найсильніші утиски з боку католицтва, одкрита боротьба і в сфері драми мусила б здаватись найзвичайнішою. Тим більше не могло-б проявлятись цього антикатолицтва, чи, як каже навіть Петров, антипольськости, тоді, коли, як ми згадували вже, православію на Україні, принаймні, де жив Прокопович, ніщо вже не загрожувало. Правда, під владою Польщи лишалась іще правобічна Україна, але колиб Феофан захтів направити своє жало проти польськости, то він зробив-би це просто, особливо маючи на увазі його анти-католицтво. Навпаки, через те, що інтереси православія стали при московській владі забезпеченими, таким видатним діячам, як Прокопович, найпростіш було звернутись до розгляду внутрішних відносин рідної дійности і зганити все, що ганьбу заслуговувало. Для Прокоповича найпридобніша була сфера розгляду церковна, тому не дивно, що жало його сатири повернено було на рідне йому духовенство—православне. Не згожуючись з Тихонравовим, не можемо одначе не визнати, що в драмі «Владимир» є переймання «інтресами південно-західного краю Россії» [1]): бо сатира на попівство як раз може вважатится дійсним стеженням тих інтересів, хоч і виражено її в досить загальній формі. Образи жерців складають повну картину тогочасного бідування України з такими духовними її проводирями, як Жериволи, Куроїди і т. п., і розбуджена тією картиною свідомість мусила цілком відповідати народним інтересам південно-західного краю»...

Якаж художня вартість тієї трагедокомедії?

Перш за все, завважа д. Петров, «мова трагедокомедії далеко лиша позад себе важкі вірші попередників Феофана на драматичнім полі. До другої половини XVШ віку ми не стрінемо в київській драмі такої чистої мови, як мова Прокоповича [2]). Що до самого змалювання тіпів, то «не можно не побачить в цій драмі побільшень та натяжок, але не можно одмовити в ній також де-

---

[1]) Труды Кіев. дух. акад.—1866, ноябрь—стор. 357.

[2]) ibid. 372.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

якого чуття живої дійсности. Постаті жерців обмальовано прямолінейно та гостро. Вони представники грубої тілесности і того фальшивого релігійного настрою, в якому свідому олжу не одмежовано від забобонів» [1]). Що до окремих місць, то ще старою піітикою «кращими в комічному смислі уступами з розглеженої трагедокомедії вважались опис цапа, приставленого Володимиром для поганської охфіри, і опис пересиченного жерця Жеривола» [2]). Але історико-літературне значіння пьеси Прокоповича далеко переходить художню її вагу. «З його часу в київській академії часто трапляються трагедокомедії, що складались до того з пяти дій: так вимагали піітичні правила Феофана Прокоповича! Але—що найважливіше—з цього часу громадські й політичні інтереси південно-руського краю займають видатне місце в київській драмі» [3]). Або, инакше кажучи, свіцький елемент займає в драмі Прокоповича і в усіх наступних поважне місце, вдачу якого докладно малює Тихонравов: «в його трагікомедії виявилась та свобода мисли, згага нового, сміливість та гострість слова, що так яскраво виступили потім в літературній та громадській діяльності автора «Духовнаго регламента». Героєм своєї шкільної драми Феофан робить великого реформатора старої Росії; всю цікавість пьеси скупчено на боротьбі нової освіти з старим неуцтвом. В шкільній драмі молодого ченця образи темних жерців, що їх не можно зробити «пастухами» навіть «овчому стаду», дають ясно бачити риси сучасного Прокоповичу духовенства. Спочування автора обернено до сторонника «новаго закона»—Володимира, що бачить джерло зла і релігійних заблудів у відсутності просвіти:

Родъ нашъ жестокъ и безсловній
И письменъ ненавидяй есть сему виновній.

---

[1]) Энеида—П. Житецький—стор. 18.
[2]) Очерки—стор. 34.
[3]) Труды Кіев. дух. акад.—1866, ноябрь—ст. 372.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Такі думки проводив Феофан в «Недозрѣломъ плодѣ трудовъ своихъ» задовго до зближення з Петром» [1]).

Природний талан і широка освіта зразу умовили утворення з Прокоповича видатної історичної особи, сторонника всеросій-ських реформ Петра І-го. По зближенню з останнім, він став товаришем його в справі реформ, і подібний його стан і напрям думок одбився в двох нових його драматичних творах, писаних в часи пізніші. «Обидва вони написані на півночі» [2]) коло 1716 року і «спрямовані з одного боку проти грубих начетчиків, з другого—проти темних представників латинської вчености». І по мові і по змісту ці драматичні творі, діалоги, «менш знакомиті по своїм внутрішним гідностям», не представляють для нас особ-ливої цікавости. Згадаємо про них лише на те, щоб показати, як Феофан держався раніших своїх просвітних ідей і як прий-нятий ним напів-свіцький характер драми мусив ставити міцним зразком для наступних письменників.

Перший з цих творів «Разглагольствованіе тектона си есть древо-дѣла съ купцемъ», обертаючись коло догматичної теми про повсюдність Божу, має головно на меті показати, що не гріх позичати богословські відомости у чужоземців і особливо німців, і що Бог мається скрізь, а не тільки в руській землі, а навіть і в турецькій, хоча благодаттю своєю присутний тільки при тих, що вірють та сподіваються на Бога» [3]).

В другому творі «Разговоръ гражданина съ селяниномъ да съ пѣвцемъ или дьячкомъ церковнымъ» ганються хиби в релігій-ному житті руського народу, що містяться або в цілковитому неуцтві і відсутности засадничих моральних правил життя, чи в поверховій і фальшивій освіті. Головна роля в цій розмові на-лежить горожанину, що одержав грунтовну освіту в латинських школах. Селянин, ідучи з співцем чи дячком „въ домъ питейный

---

[1]) Трагиком.—стор. 95.
[2]) Петровъ—Очерки—стор. 38.
[3]) ibid. стор. 39.

Generated on 2015-08-09 19:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

на кружку вина", випадково стрівся з горожанином і обернувся до нього з грубим запитанням. Ображений горожанин назвав селянина простаком. Слово по слові, і межи горожанином з одного боку і дячком з другого боку—заводиться довга розмова про потребу знати молитви навіть і простолюду, про темноту в релігійних справах і її тягар, і т. ин., під час якої дячок непомітно переходить на бік горожанина. В загальному ході розмова ця занадто розтягнена і млява; але в ній є характерні уступи, що варті уваги. Такі особливо два місця: одно про неуцтво селянина в релігійних справах, друге—про латинське вчення і про латинських неуків. Селянин виставляється в розмові упартим неуком, не хоче ні слухати священника, коли він каже про те, чого ні батьки ні діди наши не знали, ні вчитися письму, бо він і без нього хліб їсть; і філософи, по його міркуванню, „звѣздъ не снимаютъ". Пізнаючи і сам свою темноту, селянин здебільша відмовчувавсь, або буркотів про себе: „отцы де наши не умѣли письма, но хлѣбъ довольний ѣли, и хлѣбъ тогда лучше родилъ Богъ, нежели нынѣ, когда письменніи латинники умножилися". Але иноді розмовники ніби мимоволі втягали його в розмову, і тоді то одкривалось грубе неуцтво селянина що до віри й моралі, що яскравіш одтінено глибоким і справедливим поглядом горожанина на ці предмети. Коли розмовники всиловувались перекопати його, що за уперте неуцтво неодмінно послідкує над ними Божий гнів, селянин преспокійно одмовляє: „азъ никого же убилъ, ничто же укралъ, не прелюбодѣйствовалъ,—чесо убо опасатися имамъ на судѣ Божіемъ?" Але розмовники обвиновачують його в зламанні всіх заповітів божих і в де-якому роді популярізують „ученіе отрокомъ" того-ж Феофана Прокоповича, де викладається вчення про десятословіе" [1]).

„Друге видатне місце розмови — про латинників і латинське вчення. Селянин, пересвідчений своїми розмовниками у незнанні самих потрібних релігійних істин, узвав їх „латинниками".

---

[1]) Очерки—стор. 42.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

З цього приводу дячок, що цілком скорився переконанням горожанина, просить його розвязати йому де-які непевні пункти що до латинського вчення: чи приємне це вчення Богові, чи треба вдаватися до наученій „странныхъ и различныхъ“, цеб то до чужоземної науки, і заняття філософією чи не буде супротивне словам св. Письма, де сказано: „да никто же васъ будетъ прельщаяй философіею“. Горожанин розганя всі сумніви дячка, стверджуючись на св. письмі й прикладах св. отец. «Філософія—каже він—не значитъ собою латинскій языкъ, ибо можетъ быть философъ и русскій человѣкъ, и на всякомъ языкѣ любомудрствовати можно. Иніи же философы не токмо никого не прельщаютъ, но и богомудры бываютъ, употребляя ученія философскія къ благому и къ пользѣ ближняго, якоже многіе и отъ св. отецъ были, которые философіи научившеся, изъ того богословію основательно уразумѣть и самую истину познать лучше возмогли» [1]).

Але, оборонивши латинське вчення, горожанин показує і погані боки його і особливо нападає на неуків з латинників».

На думку Петрова, обидві розмови «зложено в наслідування розмовам Лукіана Самосатскаго, одного з любимих Прокоповичем авторів, як це видко з його реторіки» [2]).

Вони „мають тісний звязок з добою царювання Петра І, висловлюють кращі ідеї й поривання того часу і в цьому смислі одкривають ряд подібних їм літературних творів і особливо близько підходять до сатир Кантемира, яким звичайно починають історію нової руської літератури“ [3]). „Особливо ж багацько точок зіткнення межи другою розмовою Ф. Прокоповича і третьою сатирою Кантемира, написаною по программі десятословія і присвяченою автором любимому ним архипастирю Новгородському“ [4]).

Цими розмовами Ф. Прокопович входить таким чином в історію великоруської літератури, впливаючи на неї своїм широ-

---

[1]) Очерки—стор. 43, 4.
[2]) ibid—стор. 33.
[3]) ibid—стор. 46.
[4]) ibid—стор. 47.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ким європейським змістом і літературними формами. Для історії культури важливий, звичайно, факт продовження нашого впливу на північ, але в даному разі він нас не обходить. Нам важливо встановити цей факт лише для другого: коли творчість Прокоповича, зосібна в вигляді його трагікомедії, була такою впливовою для Півночі, то тим більш мусила вона мати вагу для краю рідного. Переходячи всіх сучасників широкими поглядами і освітою, Прокопович, цілком зрозуміло, мав стати зразком для наступних українських драматургів: напівсвіцький зміст, продумані античні форми, славяно-українська мова, всі ці прикмети творчости Феофана, характерні для другого періоду нашої драми, мусили стати спадщиною і инших письменників, що творили після Прокоповича. Історія драми показує, що так воно було і в дійсності.

І. Стешенко.

(Далі буде).

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Къ характеристикѣ И. Г. Кулжинскаго и его литературной дѣятельности.

Украинская національная стихія на первыхъ шагахъ своего литературнаго выраженія въ первой половинѣ XIX столѣтія часто является не въ видѣ національной украинской литературы на украинскомъ же языкѣ, а принимаетъ характеръ только какъ бы областной литературы, на русскомъ языкѣ, такъ сказать, провинціальной русской литературы. Къ такимъ явленіямъ украинскаго литературнаго творчества, носящимъ характеръ областной русской литературы, относятся произведенія Нарѣжнаго, Гребенки, отчасти Основьяненка и, пожалуй, Гоголя, если бы не великій геній послѣдняго, для котораго нѣтъ никакихъ областныхъ границъ. Сюда же принадлежитъ художественно-литературная дѣятельность Ивана Григорьевича Кулжинскаго.

Имя Кулжинскаго, какъ дѣятеля, если не національной, то, по крайней мѣрѣ, областной украинской литературы, извѣстно очень немногимъ. Но въ послѣднее время имя Кулжинскаго, нѣжинца по службѣ и по своей долгой жизни въ Нѣжинѣ, стало достояніемъ исторіи литературы, благодаря замѣчательно подробному изслѣдованію о литературной дѣятельности его, принадлежащему бывшему профессору Нѣжинскаго Института, нынѣ московскому профессору М. Н. Сперанскому, который въ своемъ трудѣ «Одинъ изъ учителей Н. В. Гоголя (И. Г. Кулжинскій)»

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

освѣтилъ ранніе годы литературной дѣятельности Кулжинскаго, ближе всего касающіеся украинскаго литературнаго развитія.

Проф. М. Н. Сперанскій, какъ видно уже изъ самаго заглавія его труда, изслѣдованіе литературной дѣятельности Кулжинскаго полагаетъ лишь какъ средство для внесенія новыхъ свѣтлыхъ точекъ въ изученіе творчества Гоголя. Но для насъ Кулжинскій представляетъ самостоятельный интересъ, какъ мѣстный украинскій писатель, представитель мѣстной интеллигенціи, наконецъ, мѣстный дѣятель въ дѣлѣ просвѣщенія. Это мѣстное въ идейномъ отношеніи значеніе Кулжинскаго намѣчаетъ также М. Н. Сперанскій: «Какъ провинціальный писатель, Кулжинскій даетъ представленіе о томъ, какъ и какія теченія мысли, зарождавшіяся въ культурныхъ центрахъ нашей жизни, отражались въ глуши провинціи. Взятый самъ по себѣ, представляетъ Кулжинскій и общій интересъ; провинціальный писатель—онъ является посильнымъ работникомъ въ опредѣленныхъ теченіяхъ русской публицистики въ теченіе почти 50 лѣтъ».

Литературная производительность Кулжинскаго была довольно обширна и разнообразна. Укажемъ здѣсь, основываясь на библіографическомъ спискѣ трудовъ, составленномъ проф. Сперанскимъ, его сочиненія, имѣющія украинскій интересъ.

Казацкая пѣсня (стихотвореніе). — «Дамскій журналъ», 1825 г., ч. 18.

Малороссійская деревня. Москва. 1825 г.—Составъ сборника: «Вмѣсто предисловія», «Весна въ Малороссіи», «Обжинки», «Вечерницы», «О малороссійской поэзіи», «Малороссійскія пѣсни», «Изъясненіе малороссійскихъ словъ, находящихся въ сей книгѣ».

Казацкія шапки.—«Дамскій журалъ», 1829 г. № 32.

Терешко — малороссійская повѣсть. — «Дамскій журналъ» №№ 34, 35.

Ѳедюша Мотовильскій—украинскій романъ. Москва. 1833 г.

Кочубей, драма въ трехъ дѣйствіяхъ. — «Русская Бесѣда», собраніе сочиненій русскихъ литераторовъ въ пользу А. Смирдина, т. I, 1841 г.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Семенъ Середа, куренной атаманъ запорожскаго войска. — «Москвитянинъ», т. IV, 1852 г.

Поѣздка въ Москву и Петербургъ. «Благовѣстъ», 1884 г. (Разсказывается о встрѣчѣ съ украинскимъ поэтомъ В. Н. Забѣлою, при чемъ приводится двѣ его пѣсни).

Изъ этихъ произведеній Кулжинскаго наибольшій интересъ по историко-литературному значенію принадлежитъ его сборнику: «Малороссійская деревня», на разборѣ которой главнымъ образомъ останавливается проф. Сперанскій. Въ самомъ дѣлѣ, «Малороссійская деревня» по своему художественно-этнографическому направленію предупреждаетъ появленіе «Вечеровъ на хуторѣ близъ Диканьки» Гоголя, и потому съ исторической стороны получаетъ извѣстное идейное значеніе. Естественно было явиться стремленію заключить «Малороссійскую деревню» въ ту литературную цѣпь, послѣднимъ звеномъ которой были «Вечера на хуторѣ» Гоголя. Попытку къ этому находимъ въ трудѣ проф. Сперанскаго: «Не рѣшаясь утверждать — говоритъ изслѣдователь — о непосредственномъ вліяніи на Гоголя этнографическихъ воззрѣній Кулжинскаго и его матеріала, мы, однако, можемъ подмѣтить рядъ мыслей у Гоголя, которыя напомнятъ намъ мысли и Кулжинскаго. Эти точки соприкосновенія нуждаются въ освѣщеніи. Мы ихъ найдемъ въ черновыхъ матеріалахъ въ родѣ «Всякой всячины», въ письмахъ Гоголя, наконецъ въ статьяхъ: «О Малороссійскихъ пѣсняхъ», «Взглядѣ на составленіе Малороссіи». Наибольшій интересъ представляетъ для насъ статья «О малороссійскихъ пѣсняхъ», какъ трактующая о томъ же, о чемъ 6—8 лѣтъ передъ тѣмъ говорилъ Кулжинскій. Трудность установить взаимоотношеніе между этими статьями Гоголя и Кулжинскаго заключается въ томъ, что между ними стоитъ изданіе «Малороссійскихъ пѣсенъ» М. А. Максимовича (1827 г.), несомнѣнно, извѣстное и высоко цѣнимое Гоголемъ, уже въ 1832 году близко сошедшимся съ самимъ «землякомъ». Съ другой стороны, на сборникѣ Максимовича, на предисловіи къ нему въ частности, вліянія

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

книжки Кулжинскаго мы не замѣчаемъ [1]), хотя Максимовичъ внимательно воспользовался всей небольшой тогда литературой о пѣсняхъ, въ особенности трудами кн. Цертелева. Это даетъ возможность выдѣлить во взглядахъ Гоголя то, что создалось у него въ связи съ воззрѣніями Максимовича и его источниковъ. Допуская же, что, кромѣ Максимовича, Гоголь знакомъ былъ съ трудами Цертелева и др., можно попытаться сопоставить *оригинальныя* мысли Кулжинскаго съ Гоголевскими, и при аналогіи между ними можно предположить, что у Гоголя эти мысли, если не взяты, то навѣяны были чтеніемъ (можетъ быть—много раньше) книжки Кулжинскаго» [2]). Таково обоснованіе слѣдующихъ сдѣланныхъ проф. Сперанскимъ сопоставленій нѣкоторыхъ мыслей Кулжинскаго и Гоголя.

У Гоголя: «Вездѣ новыя краски, вездѣ простота и невыразимая нѣжность чувства... Его (Бога) изображеніе у нихъ (въ пѣсняхъ) становится величественнымъ въ самой простотѣ своей...»

У Кулжинскаго: «Имѣйте охоту прислушаться къ малороссійскимъ пѣснямъ: какая величественная простота въ выраженіи и въ самыхъ чувствахъ! Какое близкое и живое изображеніе природы!»

У Гоголя: «Онѣ (пѣсни) — надгробный памятникъ былого.. Въ этомъ отношеніи пѣсня для Малороссіи все: и поэзія. и исторія, и отцовская могила...»

---

[1]) Это было вполнѣ естественно. Максимовичъ отнесся къ научному значенію книжки Кулжинскаго отрицательно. Въ своей рецензіи на нее въ «Московскомъ Телеграфѣ» (1827, ч. 13) подъ псевдонимомъ Пецъ-Галуховскій (проф. Сперанскому осталось неизвѣстнымъ, кто такой былъ Пецъ-Галуховскій. См. С. Пономаревъ: «М. А. Максимовичъ», стр. 7) Максимовичъ находитъ, что въ книгѣ Кулжинскаго «нѣтъ глубокихъ изысканій», и потому понятно, что такому знатоку украинской жизни, какимъ былъ Максимовичъ, нечего было почерпнуть изъ «Малороссійской деревни».

[2]) «Одинъ изъ учителей», 37.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

У Кулжинскаго: «Не будемъ смѣяться надъ бардами націи! представляя собою предметъ забавы и смѣха, они вмѣстѣ суть драгоцѣнный памятникъ малороссійскихъ пѣсенъ» [1]).

У Гоголя: «Онѣ (вечерницы) похожи на ваши балы, только нельзя сказать, чтобы совсѣмъ. На балы если вы ѣдете, то именно для того, чтобы повертѣть ногами и позѣвать въ руку; а у насъ соберется въ одну хату толпа дѣвушекъ совсѣмъ не для балу, съ веретеномъ, съ гребнями. И сначала будто и дѣломъ займутся: веретена шумятъ, льются пѣсни, и каждая не подыметъ и глазъ въ сторону; но только нагрянутъ въ хату парубки съ скрипачемъ—подымется крикъ, затѣется шаль, пойдутъ танцы и заведутся такія шутки, что и разсказать нельзя...»

У Кулжинскаго: «Что же это за праздникъ у сосѣда? Весь домъ горитъ въ огняхъ, — у подъѣзда вся улица загромождена богатыми экипажами, и отъ гремящей музыки трясутся мои окна... Ай, посмотрите! размалеванныя фигурки бѣгаютъ по залѣ туда и сюда: то кружатся, какъ вихорь, то съ гордою важностью медленно выступаютъ одна противъ другой... Одна толпа бѣгаетъ и вертится безъ толку, а другая сидитъ, зѣвая, и дремлетъ... Не такъ, совсѣмъ не такъ гуляютъ въ нашей деревнѣ!..»

«Припомнимъ, наконецъ, говоритъ М. Н. Сперанскій ту классическую лѣнь и особенно нѣгу, о которыхъ распространяется Кулжинскій [2]): эти черты, особенно вторую, находимъ не только въ характеристикѣ Солопія, какъ черту общенародную, но и во «Взглядѣ на сост. Малороссіи»: (въ малороссѣ соединяются двѣ разнохарактерныя стихіи) «европейская осторожность и азіатская безпечность, простодушіе и хитрость, сильная дѣятельность и величайшая лѣнь и нѣга...»

---

[1]) Какъ видимъ, въ приведенныхъ цитатахъ общее только одно—слово памятникъ, а смыслъ совершенно различный и говорится о разныхъ предметахъ.

[2]) «Безпечный любитель сладостной нѣги—малороссіянинъ черезъ цѣлую зиму заключалъ себя въ объятіяхъ теплой печи...»

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

На основаніи этихъ данныхъ проф. Сперанскій дѣлаетъ такое заключеніе о соотношеніи Кулжинскаго и Гоголя: «Всѣ эти сопоставленія и соображенія, конечно, не могутъ служить доказательствомъ непосредственнаго вліянія Кулжинскаго-поэта на Гоголя, но, кажется, позволяютъ отвести мѣсто и Кулжинскому въ томъ теченіи литературномъ, начавшемся раньше Гоголя, къ которому примкнулъ Гоголь, и которое онъ геніально повелъ за собой. Если же и рискнуть говорить о болѣе непосредственной связи старшаго Кулжинскаго и младшаго Гоголя, то дѣло можно представить себѣ приблизительно такъ: Гоголь ознакомился съ «Малороссійской деревней» и, можетъ быть, другими твореніями И. Г. Кулжинскаго, оцѣнилъ ихъ преимущественно отрицательно, отозвался о нихъ въ товарищескомъ письмѣ [1]); но, несмотря на это, кое-что положительнаго, нѣсколько симпатичныхъ ему мыслей, образовъ остались у него въ памяти, и онъ, уже забывши про ихъ источникъ, безсознательно, наравнѣ со своими собственными, воспользовался ими позднѣе» [2]).

Такимъ образомъ поставленная авторомъ цѣль привести въ связь нѣкоторыя точки литературной дѣятельности Гоголя съ книгою Кулжинскаго смягчается послѣдующими предположеніями и оговорками, не дающими опредѣленнаго рѣшенія вопроса. Но неопредѣленность выводовъ проф. М. Н. Сперанскаго усугубляется, если привлечь къ изслѣдованію иной матеріалъ, какъ для

---

[1]) Къ Г. И. Высоцкому (19 марта 1827 г.): «Онъ теперь напечаталъ свое сочиненіе подъ названіемъ «Малороссійская деревня». Этотъ литературный *уродъ* причиною всѣхъ его бѣдствій: когда онъ только проходитъ черезъ классъ, тотчасъ ему читаютъ отрывки изъ «Малороссійской деревни», и почтенный князь бѣсится, сколько есть духу; когда онъ бываетъ въ театрѣ, то кто-нибудь изъ нашихъ объявляетъ громогласно о представленіи новой пьесы; ея заглавіе: «Малороссійская деревня, или законъ дуракамъ не писанъ», комедія — водевиль».

[2]) «Одинъ изъ учителей», 39 стр.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

освѣщенія этнографическихъ взглядовъ Гоголя, такъ и для освѣщенія самой книги Кулжинскаго.

Въ 1798 году Як. М. Марковичемъ была издана очень интересная книжка, одна изъ первыхъ попытокъ изученія Украины,—«Записки о Малороссіи, ея жителяхъ и произведеніяхъ». Книжка для своего времени и для исторіи украинской этнографіи достопримѣчательная [1]). Сравнивая мысли Гоголя и Марковича касательно малорусскихъ пѣсенъ, мы находимъ между ними такую же близость, какую проф. Сперанскій устанавливаетъ по отношенію къ «Малороссійской деревнѣ» Кулжинскаго. Вотъ какъ Марковичъ характеризуетъ украинскія пѣсни: «Возьмемъ въ примѣръ малороссійскія пѣсни: въ нихъ помѣщены прекрасныя подобія и картины природы [2]), простое, но пылкое изъясненіе любви. (У Гоголя: «Какъ просты, какъ поэтически просты ея исполненныя души рѣчи!..»)—И голоса ихъ всегда соотвѣтствуютъ мыслямъ. Если содержаніе ихъ трогательно, если представляетъ оно разлуку съ милымъ или съ мать-страною, то съ разительною гармоніею тоновъ изливается вмѣстѣ самая сила чувствъ и выраженій. Наученная одною природою, пѣвица заставляетъ и горевать съ собою природу (у Гоголя: «Явленія природы послушно влекутся у нихъ за явленіями чувства»). Она разсказываетъ свое несчастіе всѣмъ окружающимъ ее предметамъ (у Гоголя: «Она обращается ко всему, что ни видитъ въ природѣ, и даже къ безчувственнымъ предметамъ, и всѣмъ имъ говоритъ и жалуется.»), проситъ летящихъ птичекъ донесть извѣстіе о ней въ милую ея родину, и

[1]) А. Н. Пыпинъ въ «Исторіи русской этнографіи» только упоминаетъ объ ней, а въ «Литературѣ украинскаго фольклора» Б. Д. Гринченко на нее даже не сдѣлано указанія, хотя «Запискамъ» была посвящена цѣлая статья А. Лазаревскаго: «Прежніе изыскатели малорусской старины», Кіевская старина, 1894, декабрь.

[2]) Ср. у кн. Цертелева въ его письмѣ «О народныхъ стихотвореніяхъ», 1827 г., Вѣстн. Европы, № 12: «Малороссійскія... стихотворенія исполнены живыхъ, рѣзкихъ выраженій, не вынсканныхъ подобій и сравненій».

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

музыка въ устахъ ея бываетъ живою картиною всѣхъ томныхъ движеній горюющей души. (Въ основѣ характеристики украинской музыки у Гоголя лежитъ та же мысль). По врожденной склонности малороссіянъ къ музыкѣ, страна ихъ въ Россіи то же, что въ Европѣ Италія».

Гораздо ближе Гоголь въ своемъ взглядѣ на вечерницы къ Марковичу, чѣмъ къ Кулжинскому. Марковичъ говоритъ: «Скучные вечера зимы провождаютъ онѣ (деревенскія дѣвушки) въ своихъ собраніяхъ и балахъ, называемыхъ вечерницами и игрищами, гдѣ играютъ на скрипкѣ, поютъ пѣсни и пляшутъ».

Что касается «классической нѣги» украинцевъ, то и тутъ мы находимъ тѣ же мысли у Марковича: «Украинцы рослы и статны; въ чертахъ лица ихъ видна какая-то важность, но въ поступкахъ кажутся изнѣженными и роскошными».

Устанавливая отношеніе Гоголя къ Марковичу, должно заключить, что Гоголь, съ одной стороны, гораздо ближе въ нѣкоторыхъ мѣстахъ къ послѣднему, чѣмъ къ Кулжинскому, и что, съ другой стороны, у Гоголя находятся близкія къ книжкѣ Марковича мысли, которыхъ у Кулжинскаго не встрѣчаемъ. Утвержденіе, что Кулжинскій могъ вліять на Гоголя, имѣетъ за собою столько же основательности, какъ и утвержденіе, что книга Марковича оставила слѣды въ поэтическихъ представленіяхъ Гоголя объ украинскихъ пѣсняхъ и бытѣ, къ чему склоняемся мы, и, конечно, нѣтъ никакого основанія отрицать вліяніе «Записокъ о Малороссіи» на этнографическія представленія Гоголя. Вѣдь Гоголь въ первые годы своего пребыванія въ Петербургѣ, какъ извѣстно, очень увлекался Украиной и ея бытомъ, и нетрудно ему было знать единственную въ то время спеціальную, такъ сказать, книгу объ Украинѣ, хотя и вышедшую тридцать слишкомъ лѣтъ передъ тѣмъ. Недаромъ знакомые Гоголя считали его знатокомъ Украины. Интересное въ этомъ отношеніи свидѣтельство заключается въ одномъ изъ ненапечатанныхъ писемъ сотрудника бар. Дельвига и Пушкина по изданію «Сѣверныхъ цвѣтовъ»

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Ореста Мих. Сомова (1793—1833) къ М. А. Максимовичу [1]). Сомовъ самъ былъ украинецъ и писалъ по-русски повѣсти изъ украинской жизни подъ псевдонимомъ Порфирія Байскаго. Занимался Сомовъ также украинской этнографіей и былъ въ перепискѣ съ И. П. Котляревскимъ.

Вотъ что пишетъ Сомовъ Максимовичу въ 1831 году 9 ноября: «Я познакомилъ бы васъ хоть заочно, если вы желаете того, съ однимъ очень интереснымъ землякомъ — Пасѣчникомъ Панькомъ Рудымъ, издавшимъ *Вечера на хуторѣ*, т. е. Гоголемъ-Яновскимъ, которому дуралей и литературный невѣжда и уродъ Полевой рѣшился сказать: «Вы, Сударь, москаль, да еще и горожанинъ», и пр. и пр. [2]) Не правда ли, что Полевой совершенно оправдалъ басню Крылова: *Оселъ и Соловей?* Но въ Лит. приб. къ Инвалиду нѣкто *Никита Луговой* высказываетъ, подъ личиной похвалы, самыя низкія истины Полевому и его свѣдѣнія о Малороссіи выводитъ на чистую воду. — У Гоголя есть много малороссійскихъ пѣсенъ, побасенокъ, сказокъ и пр. и пр., коихъ я еще ни отъ кого не слыхивалъ, и онъ не откажетъ поступиться пѣснями доброму своему земляку, котораго заочно уважаетъ. Онъ человѣкъ съ отличными дарованіями и знаетъ Малороссію, какъ пять пальцевъ; въ ней воспитывался, а сюда пріѣхалъ не болѣе, какъ года три тому назадъ. Въ прошлогоднихъ,

---

[1]) Этими письмами въ весьма незначительныхъ размѣрахъ воспользовался авторъ статьи о бар. Дельвигѣ въ «Современникѣ» (1854, № 9) Викт. Павл. Гаевскій, который, увидя у Г. П. Данилевскаго письма Квитки-Основьяненка, доставленныя ему М. А. Максимовичемъ, обратился къ Максимовичу въ письмѣ отъ 18 мая 1854 г. съ просьбою прислать свои воспоминанія о Дельвигѣ и письма послѣдняго. Максимовичъ послалъ вмѣстѣ съ воспоминаніями о Дельвигѣ и его письмами также письма О. М. Сомова, который велъ литературную переписку Дельвига.

[2]) Московскій телеграфъ. 1831. № 17. — Статья оканчивалась словами: «Вы—Самозванецъ-Пасичникъ; вы, сударь, москаль, да еще и горожанинъ!»

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

или лучше нынѣшнихъ цвѣтахъ былъ его отрывокъ романа; въ газетѣ моей было тоже нѣсколько статей его [1])».

Что «Записки о Малороссіи» пользовались вліяніемъ въ свое время и потому вполнѣ могли быть извѣстны Гоголю, доказываетъ сравненіе Кулжинскаго съ Марковичемъ въ отношеніи мыслей обоихъ писателей объ украинскомъ языкѣ. Здѣсь мы видимъ почти полное идейное тождество между Кулжинскимъ и Марковичемъ, который такъ характеризуетъ украинскій языкъ: «Въ нынѣшнемъ малороссійскомъ языкѣ или собственно нарѣчіи видны еще нѣкоторые оттѣнки и счастливаго климата, и нѣжнаго свойства души образователей его. Если выбросить изъ него всѣ грубыя слова, употребляемыя простолюдиномъ, исключить заимствованныя отъ нѣмцевъ, французовъ, крымскихъ татаръ и судить тогда о немъ, судить о духѣ его, то надобно признаться, что онъ нѣженъ, пріятенъ и наполненъ патетическими выраженіями, уменьшительными словами, кои произошли, конечно, не отъ другого чего, какъ отъ тонкаго чувства его изобрѣтателей. Можно назвать его языкомъ любви, или, по крайней мѣрѣ, весьма способнымъ выражать чувства любви».

Соотвѣтственныя этимъ мысли находимъ у Кулжинскаго.. «Слѣды татарскаго владычества и теперь еще примѣтны на языкѣ малороссійскомъ. Кромѣ довольнаго количества варварскихъ словъ, самый духъ языка отзывается какою-то грубостію и дикостію... Языкъ малороссійскій много обязанъ полякамъ за свою нѣжность и музыкальность, какъ равно и нравственный характеръ малороссіянъ не останется неблагодарнымъ передъ поляками за искусство наслаждаться и за какую-то плѣнительную, лукавую затѣйливость въ наслажденіи... Говоря о нѣжности малороссійскаго языка, надлежало бы, въ угодность строгимъ критикамъ, дока-

[1]) Въ «Сѣверныхъ Цвѣтахъ на 1831 годъ» — «Глава изъ историческаго романа»; въ «Литературной газетѣ» 1831 г. — «Двѣ главы малороссійской повѣсти «Страшный кабанъ» (№№ 1 и 17) и «Женщина» (№ 1).

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зать, что сія нѣжность скрывается въ самыхъ первоначальныхъ элементахъ слова; но доказательства такого рода лучше можно чувствовать слухомъ и сердцемъ, нежели выводить изъ утонченныхъ теорій» [1]).

Что указанныя мысли Кулжинскаго являются результатомъ чужого вліянія, это болѣе всего вѣроятно. Самъ онъ не зналъ ни украинскаго языка, ни украинской народной поэзіи, какъ увидимъ далѣе, и не любилъ ихъ, а если высказывалъ о нихъ нѣжныя сентенціи, то только потому, что на это его наводила литературная традиція, которая являлась Кулжинскому въ видѣ «Записокъ» Марковича, единственномъ въ то время произведеніи этнографическо-романтическаго характера. Поэтому, конечно, другія мысли Кулжинскаго, которыя сопоставляются съ мыслями Гоголя, могутъ быть также возведены къ Марковичу, и у Гоголя съ Кулжинскимъ должно признать одинъ общій источникъ.

Что Кулжинскій писалъ свою «Малороссійскую деревню» подъ вліяніемъ литературной традиціи, лучше всего доказывается его послѣдующею литературною дѣятельностью и отрицательнымъ отношеніемъ къ украинскому языку и литературѣ во вторую половину его жизни. Предлагаемыя ниже свѣдѣнія о личности Кулжинскаго и его литературной дѣятельности освѣщаютъ именно тѣ стороны его біографіи и писательства второй половины его жизни, на которыхъ изслѣдователь Кулжинскаго остановился мало, потому что въ его задачу входилъ только начальный періодъ литературной дѣятельности Кулжинскаго.

Иванъ Григорьевичъ Кулжинскій (род. 1803 г.), по окончаніи черниговской семинаріи, былъ сначала учителемъ въ уѣздномъ духовномъ училищѣ въ Черниговѣ, затѣмъ учителемъ гимназіи высшихъ наукъ въ Нѣжинѣ, гдѣ и оказался «однимъ изъ учителей Гоголя». Впослѣдствіи служба его продолжалась въ Харьковѣ въ должности учителя и въ Луцкѣ въ должности директора гимназіи. О службѣ Кулжинскаго въ Луцкѣ сохранились любопыт-

[1]) «Одинъ изъ учителей», 22 стр.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ныя и характерныя архивныя данныя, которыя были сообщены О. И. Левицкимъ въ статьѣ: «Изъ жизни учебныхъ заведеній юго-западнаго края». [1]) Такъ какъ въ Луцкѣ были сильны устои польско-католическіе, и дѣятельность педагогической администраціи поэтому очень затруднялась, то Луцкая гимназія, какъ предполагаетъ О. И. Левицкій, не безъ стараній Кулжинскаго была переведена въ мѣстечко Клевань, дальше отъ польскаго центра, какимъ тогда былъ Луцкъ. Въ 1839 году Кулжинскій переводится директоромъ Немировской гимназіи. На этомъ посту онъ продолжаетъ безпощадную и часто курьезную борьбу съ польскимъ вліяніемъ и недоброжелательствомъ въ Юго-западномъ краѣ.

О. И. Левицкій такъ характеризуетъ личность Кулжинскаго изложивъ одинъ изъ печальныхъ, но въ тоже время курьезныхъ фактовъ административной дѣятельности Кулжинскаго: «Пусть не думаетъ читатель, что въ поведеніи Кулжинскаго сказались лишь дурныя черты его личнаго характера — бездушный формализмъ, угодничанье передъ начальствомъ, желаніе выслужиться и т. п., и что въ этомъ отношеніи онъ является какимъ-то исключеніемъ въ средѣ тогдашней школьной администраціи; напротивъ, его можно считать типичнымъ директоромъ той эпохи». Но какъ ни характерны административные подвиги Кулжинскаго, состоявшіе въ доносительствѣ на невиннѣйшихъ во всѣхъ отношеніяхъ лицъ, но они были обычны въ чиновномъ мірѣ, особенно же учительскомъ, и въ то время и въ послѣдующее, такъ какъ питались поощреніемъ свыше, а, главное, невѣжествомъ и отсутствіемъ нравственнаго развитія въ самихъ чиновникахъ. Но чтобы довести угодничество передъ начальствомъ въ степень поэтическаго культа, до этого даже въ николаевскую эпоху разцвѣта чинопреклоненія врядъ ли доходило даже меньшество. Чѣмъ-то карикатурнымъ, преувеличеннымъ вѣетъ отъ слѣдующаго письма Кулжинскаго, которымъ мы располагаемъ. Оно писано къ помощнику попечителя кіевскаго учебнаго округа В. И. Карлгофу. Вѣроятно, Кул-

[1]) Кіевская Старана, 1906 года, май-іюнь.

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

жинскому, въ видѣ награды за труды по проведенію видовъ правительства въ польскомъ краѣ, былъ предложенъ переводъ въ Кіевъ, въ окружно-учебную канцелярію, однако почему-то не состоявшійся. И вотъ на предложеніе начальства послѣдовало слѣдующее письмо Кулжинскаго.

Ваше Превосходительство!
Съ неподражаемымъ искусствомъ
Вы можете добро творить?
И съ вами можно говорить
Съ прямымъ, нелицемѣрнымъ чувствомъ!
Счастливъ удѣлъ вашъ: вы могли
Возвыситься надъ нашимъ вѣкомъ;
Великій вы секретъ нашли —
Вельможей быть и — быть прекраснымъ человѣкомъ!..

Я теперь брежу стихами отъ благодарности къ вамъ! Ст. вами служить, быть вблизи васъ, думать и говорить объ васъ... если все это не поэзія, то я не знаю уже, что такое поэзія. Извините за безпорядочное, слишкомъ лирическое изъявленіе моей благодарности и примите, ваше превосходительство, живѣйшее увѣреніе въ безпредѣльной преданности и глубочайшемъ почтеніи, съ коимъ имѣю гордость быть, милостивый государь, вашего превосходительства покорнѣйшій слуга И. Кулжинскій.

4 сент. 1839. м. Немировъ.

Изъ Немирова Кулжинскій былъ снова переведенъ въ Нѣжинъ и, наконецъ, закончилъ свою службу въ Тифлисѣ въ 1847 году, съ котораго до самой смерти, послѣдовавшей въ 1881 году, жилъ пенсіонеромъ въ Нѣжинѣ.

Чѣмъ дальше служилъ Кулжинскій, чѣмъ больше чиновничество захватывало въ немъ живого человѣка, тѣмъ больше литературная его дѣятельность принимала специфическія черты булгаринскаго литературнаго пошиба. Между прочимъ, вторая и самая большая часть его писательской дѣятельности отмѣчена нападками на украинскій языкъ и украинскую литературу, что

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

повторяемъ, лучше всего доказываетъ несамостоятельность его первоначальныхъ воззрѣній на украинскій языкъ и пѣсни. Къ сочиненіямъ Кулжинскаго этого направленія принадлежатъ: «О зарождающейся такъ называемой малорусской литературѣ», Кіевъ, 1863 г.—«Нѣсколько словъ о хохломаніи», въ «Вѣстникѣ ю-з. и зап. Россіи», 1863, кн. 2.—«Сепаратисты» (басня), ibidem, 1866 г., кн. 10—«Новый взглядъ на хохломанство (физіологическій опытъ)», Кіевъ, 1864 г.

Хотя всѣ отрицатели и гонители украинскаго языка и литературы были всегда очень бѣдны на доказательства и повторяютъ до сихъ поръ все то же, что говорилось двадцать и сорокъ лѣтъ тому назадъ, и поэтому статьи Кулжинскаго по существу не могутъ представлять какого-нибудь, пусть даже отрицательнаго, интереса, тѣмъ не менѣе мы рѣшаемся привести въ выдержкахъ первое изъ названныхъ его полемическихъ сочиненій, брошюру рѣдкую на полкахъ библіотекъ и антикваровъ. Это послужитъ къ характеристикѣ «литературныхъ» пріемовъ Кулжинскаго и его направленія во второй періодъ его писательской дѣятельности.

Первая статья брошюры: «Южно-русскій элементъ, какъ предметъ торговли» начинается сравненіемъ украинцевъ съ чувствительнымъ гоголевскимъ Ничипоромъ изъ повѣсти «Вій»: «Мы всѣ малороссіяне немножко похожи на добраго Ничипора; стоитъ только ловкому и искусному человѣку расшевелить въ насъ воспоминанія «про Колѣевщину, про Хмельнищину, про Сѣчь Запорожскую», да еще запѣть козацкую пѣсню о томъ, «какъ въ полѣ могила съ вѣтромъ говорила»... мы тотчасъ готовы расплакаться, а ужъ вишневкою вдоволь напоимъ смѣтливаго разсказчика и пѣвца, и денегъ, пожалуй, дадимъ ему на дорогу»...

«Вѣдь какъ хотите, а такое расположеніе къ грустнымъ воспоминаніямъ и вообще къ отжившей старинѣ, въ нынѣшній меркантильный и практическій вѣкъ, можетъ служить для смѣтливаго человѣка превосходнымъ и очень выгоднымъ предметомъ торговли... Вотъ и началась у насъ подобная торговля, или, правильнѣе сказать, переводъ нашей наивной чувствительности на

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

наличныя деньги! Началась она, эта знаменитая торговля, съ «возстановленія малороссійскаго языка и возсозданія южно-русской литературы». Первоначально изданы были два малороссійскіе букваря: «Граматка» и «Южно-русскій Букварь». «Граматка» съ картинками и образками. На одной сторонѣ листка изображенъ, въ видѣ буквы Ч, козакъ, курящій трубку, а на другой сторонѣ того же самаго листка—образъ Богоматери! Очевидно, что сопоставленіе этихъ двухъ предметовъ очень неприлично; но для торговли тутъ главное—козакъ съ люлькою въ зубахъ; найдутся добрые Ничипоры, которые за одну эту виньетку купятъ «Граматку».

За этою инсинуаціею идутъ откровенные доносы и выслѣживанія литературнаго сыщика школы Булгарина и «Московскихъ Вѣдомостей»: «Предисловіе къ этой «Граматкѣ», а равно и послѣсловіе или «Слово до письменныхъ», при всемъ своемъ благодушіи и братолюбіи, при всемъ наружномъ яко-бы христіянскомъ настроеніи, невольно проговаривается о какой-то «волѣ людской» (страница 3 и 149). Словомъ о свободѣ и оканчивается «Граматка».—Эта «Граматка» издана въ 1857 г., когда комитеты кипѣли работою надъ разрѣшеніемъ крестьянскаго вопроса; теперь этотъ вопросъ уже разрѣшенъ: непонятно, о какой свободѣ, или «волѣ людской» хлопочетъ «Граматка».

Разобравъ въ томъ же направленіи «Граматку», авторъ дѣлаетъ слѣдующее заключеніе, обращаясь къ украинскимъ писателямъ: «Торгуйте себѣ на здоровье, берите деньги съ чувствительныхъ Ничипоровъ; но вѣдь вы торгуете опіумомъ, который отуманиваетъ головы вашихъ читателей, представляя имъ разныя фантастическія видѣнія и грезы о небываломъ и невозможномъ... Всякую испорченность—слѣдовательно и испорченный языкъ—надобно исправлять, а не возводить на фантастическую степень нормальности и самостоятельности. А потому надобно стараться, чтобы люди, говорящіе по-малороссійски, привыкали говорить чисто по-русски, о чемъ всѣ благомыслящіе малороссіяне давно уже стараются въ своихъ семействахъ и училищахъ, и о чемъ сильно хлопочутъ малороссіяне, даже живущіе въ Галиціи; а

Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

сочинитель уродливой «Граматки» заключаетъ свое «слово до письменныхъ» мольбою, чтобъ всѣ малороссіяне непремѣнно говорили по-малороссійски, т. е., чтобы не исправляли своего испорченнаго и искалѣченнаго полонизмами языка, но коснѣли бы въ его испорченности».

Далѣе Кулжинскій переходитъ къ разбору «Букваря южнорусскаго» (изд. 1861 года) Т. Г. Шевченка. На разборѣ этой книжки лучше всего обнаруживается невѣжество Кулжинскаго въ украинской народной поэзіи, о которой онъ въ 20-хъ годахъ писалъ съ чужого голоса. Перечисливъ статьи «Букваря», въ которомъ были помѣщены двѣ народныя думы: про Олексія Поповича и про Марусю Богуславку, Кулжинскій такъ критикуетъ эти произведенія, считая ихъ за сочиненіе какого-нибудь ненавистнаго ему украинскаго писателя: «Первая дума—такъ себѣ, даже съ нѣкоторымъ нравоученіемъ, а другая—изъ рукъ вонъ! Поповна Маруся попала въ плѣнъ къ одному «турецкому пану» и сдѣлалась наложницею его. У пана въ тюрьмѣ сидѣли христіанскіе невольники. Поповна въ Свѣтлый праздникъ Воскресенія Христова выпустила ихъ изъ тюрьмы и, прощаясь съ ними, передаетъ черезъ нихъ поклонъ родителямъ своимъ и проситъ сказать имъ, чтобъ они уже не выкупали ее изъ плѣну,—угадайте почему?..

«Бо вже я потуречилась, побусурменилась
Для роскоши турецкой,
Для лакомства несчастнаго»...

«Ну что это за нравоученіе для дѣтей, начинающихъ учиться грамотѣ? Въ заключеніе къ этой думѣ пришита ни къ селу, ни къ городу (или, какъ говорятъ малороссіяне: пришей кобылѣ хвостъ) слѣдующая молитва новѣйшаго произведенія:

Ой вызволи, Боже, насъ всѣхъ, бѣдныхъ невольниковъ.
Зъ тяжкои неволи.
Выслухай, Боже, въ просьбахъ щирыхъ,

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:13 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Въ несчастныхъ молитвахъ,
Насъ, бѣдныхъ невольниковъ».

«Тенденція этого букваря одна и та же, что и въ «Граматкѣ»: какая-то воля людская, освобожденіе изъ какой-то неволи. О какой это свободѣ хлопочете вы, г.г. букварѝсты?!!»

Заканчивается статейка настоящими, такъ сказать, собственными мыслями Кулжинскаго объ украинскомъ языкѣ, а не навѣянными украинскою романтическою литературною традиціей. «Испорченное нарѣчіе русскаго языка или, такъ называемый, малороссійскій языкъ, какъ аномалія, не имѣетъ никакихъ правъ на литературную самостоятельность, и недостоинъ употребленія ни въ какихъ серьезныхъ случаяхъ, но нуждается въ исправленіи посредствомъ чистаго общерусскаго языка. Извѣстное дѣло, что малороссійское нарѣчіе есть нѣчто среднее между польскимъ языкомъ и русскимъ, такъ точно, какъ унія была въ свое время среднею религіею между католичествомъ и православіемъ... Вотъ каковъ матеріалъ вашей торговли, г.г. торговцы южнорусскаго элемента.—Полно вамъ надувать чувствительныхъ Ничипоровъ!.. Увы, еще не полно!.. Одинъ нашъ землякъ перевелъ на малороссійское нарѣчіе даже Евангеліе отъ всѣхъ четырехъ евангелистовъ. Духовные сановники, которымъ онъ представилъ свой переводъ, признали, что печатать Евангеліе на малороссійскомъ нарѣчіи «неудобно». Недовольный переводчикъ не удовлетворился такимъ учтивымъ и снисходительнымъ приговоромъ, но послалъ свой переводъ въ одно ученое общество, и—потрафилъ очень хорошо. Извѣстное дѣло, что нѣтъ такой уродливой нелѣпости, которая не могла бы выдаваться за правду подъ фирмою учености. Напримѣръ, ученые люди доказывали и доселѣ доказываютъ, что греки не умѣютъ читать по-гречески, или напримѣръ, что болгаре, называющіе себя славянами, суть отродье турковъ и т. п. Вотъ и теперь слышно, что ученые люди хлопочутъ уже объ исходатайствованіи позволенія напечатать Евангеліе на малороссійскомъ нарѣчіи... Да, надобно съ сожалѣніемъ признаться, что отъ учености можно всего ожидать». Все это дерзко-невѣжественное

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

разглагольствованіе завершаетъ характеристику Кулжинскаго, какъ обскуранта.

Вторая статья брошюры: «О малороссійскомъ языкѣ» проводитъ ту же мысль, что украинскій языкъ это испорченный русскій, и между ними такое же отношеніе, какъ между еврейскимъ жаргономъ и нѣмецкимъ языкомъ. Приведя въ доказательство два отрывка изъ Шевченка и Марка Вовчка и пригласивъ на судъ «всѣхъ лингвистовъ и этимологовъ» для рѣшенія вопроса, «похожъ ли малороссійскій языкъ на особенное какое-то племенное нарѣчіе славянскаго языка», Кулжинскій говоритъ: «Можно пожалуй, быть малороссіяниномъ [1]); можно любить Малороссію, какъ свою родину и какъ прекрасную часть Россіи; даже можно любить свое домашнее малороссійское нарѣчіе, какъ вообще мы любимъ многія домашнія вещи, наприм.—халатъ, колпакъ, и т. п.,—но... въ этомъ домашнемъ костюмѣ являться въ публику, да еще доказывать права этого костюма на публичное употребленіе—это было бы по меньшей мѣрѣ смѣшно и дико, ежели не какънибудь иначе. Послѣ этого, такъ и жди, что и бѣлорусское нарѣчіе возвыситъ свой голосъ и объявитъ свои права на самостоятельность и литературное гражданство между другими языками. Слышно, что одинъ шутникъ бѣлоруссъ затѣваетъ уже издавать на бѣлорусскомъ нарѣчіи журналъ подъ заглавіемъ: „Подканье“, съ эпиграфомъ: «бейце, дзѣци, гопака, не жалѣйце лапцей; кали эци пабьеце, бацько новыхъ паплеце». Судя по этому эпиграфу, бѣлорусское нарѣчіе не уступаетъ малороссійскому ни въ гармоніи, ни въ изобразительности».

Послѣ этого слѣдуютъ нападки на П. А. Кулиша за его правописаніе и на журналъ «Основу». Процитировавъ изъ статьи «Основы» (1861 г. февраль)—«Отвѣтъ Современной Лѣтописи Русскаго Вѣстника», Кулжинскій разражается такими словами,

---

[1]) Такъ мракобѣсіе и умственный застой доводили авторовъ, подобныхъ Кулжинскому, до глупости, который договорился до того что снисходительно разрѣшаетъ человѣку родиться украинцемъ.

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

показывающими всю полицейскую наготу его мысли: «Если бы у насъ было демидовское богатство, то мы бы назначили 100 тысячъ рублей преміи тому, кто пойметъ, разберетъ и разъяснитъ эти таинственныя слова о «крайней централизаціи въ языкѣ, служащей помѣхою общему благосостоянію и образованію народа», а равно «объ уродствѣ и юродствѣ, происходящемъ отъ единообразованія». Какъ? единообразованіе малороссіянъ съ великороссіянами производитъ уродство и юродство??!! Централизація, т. е. господство общаго русскаго языка въ Малороссіи мѣшаетъ общему благосостоянію и образованію народа??. Рѣшительно не понимаемъ! Зачѣмъ такая туманизація словъ и фразъ? Сказали бы напрямикъ, чего вамъ хочется,—*ну тогда бы можно было принять надлежащія мѣры къ отвѣту*». Такимъ образомъ литературно-научная полемика закапчивается Кулжинскимъ указаніемъ на участокъ.

Въ послѣдней статейкѣ своей брошюры: «Дневникъ Т. Г. Шевченка» окончательно разошедшійся безъ удержу Кулжинскій приходитъ къ выводу, что самъ Шевченко былъ его единомышленникомъ насчетъ украинскаго языка: «Онъ самъ сознавалъ неприличіе и неспособность малоросійскаго нарѣчія для серьезнаго употребленія. Онъ своимъ «Дневникомъ» какъ будто говоритъ намъ вотъ-что: «можно, пожалуй, иногда поговорить по-малороссійски, написать малороссійскую виршу и пропѣть малороссійскую пѣсню, такъ точно, какъ можно иногда потанцовать трепака; но танцовать постоянно вмѣсто обыкновеннаго хожденія ногами,—это, воля ваша, было бы черезъ-чуръ ненормально: вотъ то же разумѣйте и о вашей малороссійской литературѣ».— Шевченко чувствовалъ, сознавалъ это и вслѣдствіе того, самъ съ собою, въ тайникѣ своего «Дневника» говорилъ по-русски, а не по-украински».

Мы слишкомъ утомили вниманіе читателей выписками изъ курьезной полемики Кулжинскаго. Но слѣдуетъ поминать передъ лицомъ Аданая, какъ едомляне предавали сожженію священный городъ Іерусалимъ. Вѣдь писанія Кулжинскихъ отразились реально въ многострадальной литературѣ украинскаго народа. Да

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

кромѣ того, интересно видѣть, какъ мало выросла мысль гонителей украинскаго слова и просвѣщенія за всѣ протекшія сорокъ съ лишнимъ лѣтъ.

Мы располагаемъ еще однимъ «произведеніемъ» Кулжинскаго, которое характеризуетъ его въ періодъ литературной дѣятельности по выходѣ въ отставку. Проф. Сперанскій такъ говоритъ объ этомъ періодѣ писательской дѣятельности Кулжинскаго: «Стремленія литературнаго характера, писательство проходятъ красною нитью черезъ всю его долгую жизнь, начиная съ ранней молодости и чуть не до гробовой доски, и особенно сильны они какъ разъ во второй періодъ его жизни, когда онъ, повидимому, ощущалъ особенную потребность въ письменномъ словѣ, такъ какъ отъ непосредственной практической дѣятельности онъ уже отстранился» [1]) М. Н. Сперанскій очень вѣрно опредѣляетъ настроеніе Кулжинскаго. Удаленный въ глуши провинціи отъ литературной жизни, онъ переживалъ, вѣроятно, тяжелое для своего писательства состояніе. Хотѣлось писать, а главное—печатать, но послѣднее желаніе не всегда находило осуществленіе. Вѣроятно, Кулжинскій много своихъ произведеній посылалъ изъ Нѣжина въ столичныя изданія, но большею частью они не печатались. Въ такомъ положеніи (это бываетъ главнымъ образомъ у начинающихъ писателей) развивается, какъ говорится, писательскій зудъ. Есть мысли, есть впечатлѣнія, есть энергія; авторъ стремится осуществить все это въ своемъ произведеніи, которое въ концѣ концовъ постигаетъ неудача Но послѣдняя не отнимаетъ надежды на будущее: наоборотъ, является стремленіе скорѣе загладить неудачу новымъ выступленіемъ, которое опять, можетъ быть, потерпитъ ту же судьбу. Такимъ образомъ мысль работаетъ безостановочно, поспѣшно, но мало совершенно; литературный матеріалъ разростается, а писатель не находитъ въ его непримѣняемости нравственнаго удовлетворенія. Въ такомъ-то состояніи былъ Кулжинскій, когда писалъ свое любопытное письмо

---

[1]) «Одинъ изъ учителей», 9 стр.

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

къ М. А. Максимовичу, какъ издателю періодическаго сборника: «Кіевлянинъ» [1]. Приводимъ это письмо, сохранившееся въ бумагахъ Максимовича, во всей его непосредственности.

Милостивый государь Михаилъ Александровичъ!

Если мое скромное имя не совсѣмъ еще изгладилось изъ вашей памяти, то позвольте напомнить вамъ о старинномъ директорѣ луцкой, а потомъ клеванской гимназіи, Кулжинскомъ, который нѣкогда имѣлъ честь пользоваться вашимъ знакомствомъ. Теперь я пятый годъ уже въ отставкѣ съ пенсіей и живу въ г. Нѣжинѣ Черниговской губерніи. Отъ нечего дѣлать я пишу кое-что. Не довѣряя выдумкамъ собственной фантазіи, я полюбилъ русскую исторію, занимаюсь ею и уже написалъ довольно по этому предмету, наприм.: 1) Взглядъ на исторію Россіи до Рюрика; 2) Разсказы изъ Росс. исторіи [2]) — въ родѣ моей книжки, если изволите припомнить, которую Д — ть Народнаго просвѣщенія издалъ подъ названіемъ: „Русская книга для грамотныхъ людей“; [3]) Записная книжка русскаго человѣка; 4) Нѣжинскіе греки, и проч. и проч. Всего этого наберется на добрую книгу страницъ до 400 in 8°. Кромѣ пріятности самаго процесса писанія и сочиненія, меня увлекаетъ чувство убѣжденія, что я пишу въ духѣ народности русской, опирающейся на божественномъ православіи и богоподобномъ самодержавіи. Но... написавши такъ много (и, кажется, такъ хорошо), иногда я самъ себя спрашиваю: кто жъ это будетъ читать? будетъ ли это когда-нибудь напечатано?... Послѣ долгихъ весьма грустныхъ размыш-

[1]) Вышло три сборника 1840, 41 и 50 гг..

[2]) Вѣроятно, эта книга была издана въ слѣдующемъ году подъ заглавіемъ: „Разсказы изъ русской исторіи для простонароднаго чтенія“ Спб. 1853. Тип. Имп. Акад. Наукъ.—Указанныя здѣсь остальныя сочиненія Кужинскаго не упоминаются въ спискѣ проф. М. Н. Сперанскаго, такъ какъ, очевидно, не были напечатаны.

[3]) Русская книга для грамотныхъ людей „Спб. 1841. Тип. Имп. Акад. Наукъ.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

леній о нашей книжной торговлѣ *вообще*, и о моемъ желаніи пуститься въ печать *въ особенности*, я остановился мыслью на, васъ, достойнѣйшій Михаилъ Александровичъ!—Вы тоже въ отставкѣ; тоже любите писать и печатать; матеріаловъ у васъ, безъ сомнѣнія, довольно; время отъ времени вы издаете „Кіевлянина"... Ну-те соединимъ наши силы, средства и матеріалы, да станемъ совокупно издавать Кіевлянина!—Пока это изданіе не обезпечитъ насъ до того, чтобъ мы могли даже переѣхать на жительство въ Кіевъ [1]); у меня въ Кіевѣ есть превосходный факторъ и корректоръ для этого изданія, сынъ мой, кандидатъ у-та, служащій столоначальникомъ въ канцеляріи попечителя К. У, округа [2]): изданіе пошло бы быстро, безостановочно. Первое условіе, sine qua non, надобно, чтобъ нашъ Кіевлянинъ, начавшись безсрочнымъ сборникомъ, нечувствительно перешелъ во всѣ обязанности и качества журнала. Новыхъ журналовъ теперь, кажется, не позволяютъ — и подѣломъ. Но ежели бы увидѣли, что нашъ сборникъ продолжаетъ являться книжка за книжкой, и часъ отъ часу болѣе дѣлается полезенъ и необходимъ, то, мнѣ кажется, еще бы просили насъ продолжать изданіе въ видѣ журнала: ainsi va le monde! А для успѣха въ этомъ надобно, полагаю, чтобъ Кіевлянинъ, и будучи еще безсрочнымъ сборникомъ, уже мало по малу принималъ физіономію журнала, раздѣляясь, примѣрно сказать, по слѣдующимъ рубрикамъ:

I Русскія новости.

Статистика современнаго добра, процвѣтающаго на Святой Руси по всѣмъ отраслямъ жизни, науки и искусства. Извѣстія о

---

[1]) Въ это время Максимовичъ жилъ въ своемъ имѣніи по Днѣпру, на Михайловой горѣ, въ Золотоношскомъ уѣздѣ, куда къ нему стремились мысли и чувства многихъ его старыхъ и славныхъ друзей.

[2]) Очевидно, имѣется въ виду Григорій И. Кулжинскій, служившій по народному просвѣщенію и также выступавшій въ печати въ томъ же ретроградномъ духѣ, что и отецъ. Скончался въ концѣ 90-ыхъ годовъ въ Нѣжинѣ.

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

новыхъ пожертвованіяхъ на общую пользу; описаніе современныхъ подвиговъ русскаго великодушія, храбрости, безкорыстія, успѣховъ на поприщѣ наукъ, искусствъ и промышленности. Жизнеописанія знаменитыхъ соотечественниковъ. Церковные, училищные праздники и т. п., и т. п. (Все это отдѣленіе я беру на себя.)

II. Русскія древности и исторія.

Извѣстія о новыхъ открытіяхъ русскихъ древностей; описаніе древнихъ памятниковъ, развалинъ, урочищъ; памятники древней русс. письменности: старинныя пѣсни, и т. п. (Въ это отдѣленіе полагаю вкладу до 400 страницъ.)

III Русская словесность.

Русскія пѣсни и стихотворенія; русскія повѣсти, путешествія, разсказы, рѣчи, очерки; критика новѣйшихъ произведеній словесности, и т. п. (Полагаю сюда вкладу до 100 страницъ.)

IV Всякая всячина, или Смѣсь.

Анекдоты, отрывки, извѣстія о новыхъ трудахъ и предпріятіяхъ нашихъ книгопродавцевъ и литераторовъ, etc. etc.

Ежели вамъ угодно, наберемъ сперва только три книжки Кіевлянина (какъ безсрочнаго сборника), представимъ ихъ въ цензуру, и откроемъ подписку на три части—4 руб. сер. съ пересылкою. Слѣдующія цифры сами собою ложатся на бумагу: подписчиковъ (minimum) 500 по 4 р.=2000 руб. сер. все изданіе. Въ трехъ книжкахъ печатныхъ листовъ 36 (по 12 листовъ книжка). Полагая расходу на каждый листъ съ бумагою, наборомъ, печатаніемъ и сшивкою — вы подробно знаете эту всю процедуру—по 12 рублей серебромъ, намъ изданіе 3-хъ книжекъ обойдется въ 432 руб. сер.—положимъ даже въ 500 рублей. Затѣмъ чистаго дивиденда остается 1500 р. сер.!!!!!!!! А ежели съ 1-го генваря 1853 года нашъ Кіевлянинъ будетъ журналомъ (по 10 печат. листовъ книжка, а книжекъ въ годъ 12, и подписчиковъ

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

все-таки не менѣе 500), то числа перемѣнятся слѣдующимъ образомъ: 500 подписчиковъ по 12 руб. сер.=6000 р. сер. Расходу на 12 книжекъ или 120 печатныхъ листовъ 1440 рубл. сер.—положимъ, даже 2 т. цѣлковыхъ. Затѣмъ дивиденда для насъ 4 т. р. сер.!!! Присоедините вашу опытную мудрость къ моей горячей готовности, разсмотрите мое предложеніе со всѣхъ сторонъ и не оставьте удостоить отвѣтомъ вашего покорнѣйшаго слугу Ивана (Григорьев.) Кулжинскаго.

29 генв. 1852. Нѣжинъ, Черниг. губ.

Неизвѣстно, какъ М. А. Максимовичъ отвѣчалъ Кулжинскому на его „ну-те“, но, вѣроятно, читая это дерзки-самоувѣренное письмо, старый ученый очень смѣялся. Во всякомъ случаѣ отвѣтъ М. А. Максимовича долженъ былъ навести Кулжинскаго на еще болѣе „грустныя размышленія“ о его желаніи „пуститься въ печать“, такъ какъ сотрудничество его съ Максимовичемъ не состоялось.

Владиміръ Даниловъ.

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Двадцять пять років українського театра.

(Спомади та думки).

«Съ воскресенья 10-го января въ томъ-же театрѣ предполагаются къ постановкѣ малорусскія пьесы съ участіемъ г. Кропивницкаго». Така маненька оповістка зьявилася в хроніці «Кіевлянина» 6-го січня 1882 року.

Ще на Різдво приїздили до Київа Садовський з Кропивницьким. Були вони по своїх людях. Чутки про те, що українська труппа може гратиме в Київі, вже ходили по городу, і ми, на той час ще зовсім жовтороті пташенята, з цікавістью приглядалися до цих осіб: актьори і до того ще *українські актьори!* Досить, щоб закрутити голову хоч кому! Садовський був давній знайомий, але те друге, що воно таке? Огрядне, гарне, балакає густим, добірним голосом, рухи поважні, красиві... Кропивницький? Кажуть знаменитий артист?

Вони поїхали з Київа, сподіваючись грати в театрі Бергоньс по Різдві. І ось настало нарешті те чарівне 10 січня. Мабуть не тільки серце підлітка колотилося і солодко, і неспокійно, коли звозчик, цмокаючи, та сіпаючи віжками, підьїздив до старого театра Бергонье.

Конка не краяла ще тоді Фундуклеевської вулиці на дві половини, і звозчики лавами сунули просто до театра; тротуарами надбігали з обох боків «обитатели высшихъ сферъ». Двері театра грюкали тай грюкали, пускаючи разом з хмарами морозяної пари

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

гурти нових людей; полохане газове світло що разу кидалося у два боки, немов хтіло зірватись і втекти кудись од свого ріжка; було тісно, голосно, весело...

Тоді ще театр Бергоньє мав вузький хід; праворуч була касса; коло її віконця і купчились люде, забираючи останні білети, а ті, що вже мали їх, штовхаючи оден одного, спішили по сходах вгору. От грюкнули двері, і ми опинилися нарешті в корридорі першого яруса, і одразу на нас повіяло тим специфічним театральним повітрям, що якось приємно напружує нерви: тепло... дух пудри, пахощів і газового світла. В корридорі купчаться люде... Вузький корридор, стара, втерта ногами деревьяна підлога, маненькі двері лож з чорними літерами та цифрами, по стінах ріжки газового світла і білі афіши. Давня картина старих театрів.

Капельдінери хутко одбирають в публіки одежу... Панії, в останній разочок, прихватцем, причепурившись перед дзеркалом, спішать на свої місця... Всі хапаються... Стукаютъ двері лож... чутно негармонічні, рипучі згуки: музиканти лаштують свої інструменти. По тілу побігла якась електричня іскра... нерви напружені... Нетерпіння росте. Шуби, калоши, шапки, білетики на речі... Ох, нарешті скінчено цю нудну процедуру,—сидимо в ложі. Перед очима завіса. Стара, традіціонна завіса провінціальних театрів, без пайменчої претензії на орігінальність, або художність сюжета: традіціонні колони, квітки, море, а в кутку неодмінно дві маски, що спираються одна на другу, як літера *x*. То там то сям маячать по ложах яскраві фарби українських жіночих костюмів. Он ціла ложа — і діти і батьки — в українським вбранні. Чутно рідну мову і там, і тут. І сердце починає стискатись од якогось надзвичайного почуття. Завіса таємно хвилюється, публіка знай заливає театр,—аж чорніє партер. Музиканти риплять... аж ось тихо... вдарила палочка... діріжор займає своє місце... згуки невиразного гамору стихають. Діріжор махає своїм патичком—і побігли жваві, веселі згуки. Галоп, чи полька, чи вальс... все едно! В ті добрі старі часи ще не спадало нікому на думку, що оркестр ламає цільність враження драматичного

Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

твору... мабуть не ламав. Але ось останні одноманітні акорди, і нарешті стрепенулася завіса, захвилювалася і раптом посунула вгору.

Покої сотника Хоми Кичатого. Даймо, що вони цілком не відповідають історичній правді: якась рублена россійська хоромина, мабуть з «Василиси Мелентьевої», або з «Каширської старини». Дарма! Все те дарує серце,—воно чека жадобно рідного, свого. Почалася дія. Стеха скінчила монолога і в хату впурхнула Галя. Сердешна Галя!.. Вона геть та й геть не одповідала своїй ролі: то була старенька артистка Жаркова, і, не вважаючи на жваві рухи і на грим, «почтенный возрастъ» артистки виявлявся всім. Дія розвивалася як слід, та не було ще електричної іскри, тої іскри, що оббігла-б ввесь театр і зъеднала-б всіх—і глядачів і артистів—в одно велике ціле. Але ось за лаштунками розляглися урочисті згуки колядки. На сцені счинилася заматня. Глядачи напружили увагу... чиясь дужа рука владне шарпонула двері. «Вечір добрий!»—вчувся могутній металлічний голос... і на сцену вийшов велетень-козак. Злетіла іскра натхнення. Як тучка літня злива, сипнули з-усюди оплески. А козак стояв в своїй гордій обуреній і здивованій позі, немов не бачучи нічого крім перевьязаних сватів. Кілька хвилин в театрі чутно було тільки дощ оплесків. А коли скінчилась дія, завіса вже впала, — всі були захоплені як один. Оплески не вгавали. Викликали всіх: тих, що зчарували театр своєю артистичною грою, і навіть тих, що не заробили на таку шану. Ніхто не розбирався у грі кожного окремого артиста.

Публіка затопила фоє, корридори. Обличчя всім пашіли, очи блищали... стояв живий гамір .. дзвеніла українська мова,—«от избытка сердца глаголали уста».

Перелітаючи тепер гадкою довгий шлях життя — 25 років, я бачу себе дівчинкою підлітком 12—13 років, але всі ті почуття, що тоді стискали й підносили молодесеньке сердце, оживають і зараз в ньому, і мов тоді, в той день в театрі, од захвату знов захоплює дух.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Це було щось надзвичайне. Нас городянських дітей, що вже бачили найпишнійші опери, і Сарру Бернар, і братів Коллен,—взагалі всіх славно-звісних артистів—сама вистава української труппи, убогої обстановою, бідної людьми, не мала-б сили піднести до такого ступня захвату, який охопив нас од самої першої дії Назара. Тай був то другий захват: не втіха од гарної гри,—святий захват, що сльози викликав на очі, а в сердці збуджував найкращі людські почуття.

Те, що зараз немає для нас жадної ваги, може бути в великій послузі для нащадків наших. Через те хочу спинитися тут на хвилинку, аби зьясувати причини того незабутнього, святого захвату, що викликав в душах наших український театр.

Наше покоління—виключне покоління: *ми були першими українськими дітьми*. Не тими дітьми, що виростають в селі, в рідній сфері стіхійними українцями,—ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями з сповитку. Нас було небагато таких українських родин; решта-ж нашої дитячої суспільности, з якою нам доводилось раз по раз здибатись, були змосковлені діти-паненята. На той час серед київської quasi-інтеллігенції россійської, або вживаючи краще вже витерте слово—буржуазії, панували недобрі відносини до всього українського, а найбільше до саміх «украйнофиловъ»; в найкращім разі це були якісь глузливі відносини, немов до «блаженненькихъ»—дурників. Можно собі уявити, як переймали од батьків такі відносини діти, що, як відомо, переймають швидче за все саме недобре і мають так багато жорстокости в сердці. Ми балакали по-українськи, і батьки балакали до нас скрізь по-українськи; нас вбирали дуже часто в українські вбрання. І звичайно і тим, і другим звертали ми на себе увагу, а разом з нею глум, посміх, кепкування, призирство. О, багато довелося прийняти нашим маненьким сердцям гірких образ, незабутніх. То було не то, що нині. Тепер українська дитина вже має свою сферу, має на що опертися: ми були перші, у нас не було маненьких попередників. Як дикі звірьки, що з дитинства звикають до самооборони, ми повинні були змалку давати на

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

кожнім кроці одсіч. Бідний молодий дитячий розум, бідне маленьке серднце,—образою й зневагою отруено їх з веселих, дитячих літ! Я памьятаю, як з сестрою гуляли ми якось в Ботанічнім садку, звичайно в українському вбранню, балакали між собою по-українськи. Нас взяли на глум; счинилася гидка сцена: діти, а за ними й завжде однаково розумні бонни та няньки почали глузувати з нас, з нашого вбрання, з нашої «мужицької» мови. Сестра вернулася до дому з ревними слізми. З цього приводу написав тато вірш, присвячений їй: «не сумуй, моя доле кохана». Моїх сліз не бачив ніхто: запекле, вовче серце було в мене; але памьятаю, як в ночі, бувало, коли всі спали навколо, пригадувала я всі денні події і думала, думала... І така страшна, така хижа ненависть до всіх гнобителів рідного слова і люду займалася в сердці, що аж страшно згадати тепер, що перечував в той час дурненький восьмилітній чоловік. Сльози всихали на очах од тої хижої ненависти, що палила серце. Боже, як працювала палка, дитяча уява! Всі муки й тортури, що утворювали колись козаки над подоланними ворогами, здавалися мені цілком придатними до помсти над ненависним ворогом...

Дарма! З ненависти виростає любов—та болюча й незагійна любов, якою тільки й люблять діти окривджених батьків.

Все це я згадую на те, щоб зьясувати той настрій, який охопив нас, безкрилу молодь, з першої хвилини, скоро роспочав свою діяльність новий «український» театр. «Пятерки, четверки», «переложенія», «сочиненія»— всі інтереси молодого, шкільного життя — все те порвалось кудись набік! Байдуже до всього! Там, в театрі, іде справжне життя, там знялася справжня боротьба—ми почували це. День минав, як сон; тільки вечора чекали ми. І коли ми вбирали наши вкраінські убрання, нас охоплювало те почуття, яке мабуть стискало груди молодого лицаря, коли його вперше підперізувано лицарським мечем.

Минулі часи, давні часи! І сміх і жаль бере, коли згадуєш тепер цю убогу дитячу демонстрацію, якою і ми ніби причинялися до великого діла. Вишивана сорочка і голосна українська розмова в театрі. Сердешні засоби! Але й вони відповідали тій глині, якою стуляє муляр одну до одної великі цеглини мурів.

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Звичайно, у дорослих людей почуття патріотизма виявлялося не в таких примітивних, стихійних формах, як у дітей, але що український театр і розжеврів у свідомих, і збудив у несвідомих національне почуття, що він став великим етапом і чинником в історії зросту нашого національного самопізнання—це безперечний факт. Людині інтеллігентній неможливо було задовольнити своє естетичне почуття тим репертуаром, який виставляла тоді труппа,—а двери театра ломились од натовпу публіки: артистичне виконання убогої трупки, що мала на чолі тільки двох артистів, не справило б великого вражіння на глядачів, а буря захвату розлягалася грімом оплесків в театрі.

Були і инші мотиви.

Наведем кілька фактів.

Після першої вистави, часописі київські на той час—давній приятель «Кіевлянинъ», і спріяючі українцям «Трудъ» та «Заря»—озвалися своїм присудом. «Впечатлѣніе, произведенное на публику исполненіемъ пьесы, писав «Кіевлянинъ», — было далеко не удовлетворительнымъ. Изъ всей труппы можно остановиться только на 2-хъ исполнителяхъ, г. Кропивницкомъ (Назаръ) и Садовскомъ (Гнатъ). Все остальное ниже посредственности. Это были не артисты, а любители, впервые выступившіе на театральные подмостки. Манеръ никакихъ; объ умѣньи держать себя на сценѣ и говорить не приходится». (Кіев. 1882, № 8). «Составъ труппы вообще ниже посредственности; актрисы нѣтъ ни одной. Всего этого не могутъ не сознавать и самые рьяные хохломаны, хотя они изъ кожи лѣзутъ вонъ, чтобы устраивать овации положительнымъ бездарностямъ. Во всей труппѣ выдѣляются только два артиста — Кропивницкій и Садовскій» (Кіев. 1882, № 13). Звичайно, це казав «теплий приятель», але на цей раз в словах його було чи мало й правди. «Заря» і «Трудъ» головним чином вихвалювали Кропивницького та Садовського, а про труппу здебільшого недоговорювали. «Исполненіе пьесы было, говоря вообще, вполнѣ удовлетворительно,—писала «Заря». Пальма первенства, какъ и слѣдовало ожидать, принадлежитъ г. Кропивницкому, въ которомъ мы имѣемъ несомнѣнно большой сценическій та-

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лантъ. Первое дѣйствіе онъ вынесъ на своихъ плечахъ, потому что Стеха и Игнатъ выступали сначала какъ-то робко, первая почти совсѣмъ не играла, второй шаржировалъ въ жестикуляціи» [1]). Другій спектакль труппи Ашкаренка—«Наталка-Полтавка» виявив ще більші деффекти труппи.

Вихвалюючи Кропивницького за Виборного, «Заря» писала тим часом: «къ сожалѣнію, мы далеко не можемъ сказать того-же о другихъ исполнителяхъ. Можетъ быть, они и приложили нѣкоторое стараніе, чтобы дѣло шло у нихъ сколько нибудь на ладъ. Но естественно, что отсутствіе голоса и музыкальнаго образованія вообще нельзя восполнить на двухъ-трехъ репетиціяхъ. Объ игрѣ всѣхъ исполнителей Наталки (за исключеніемъ, конечно, г. Кропивницкаго) слѣдуетъ сказать, что въ ней было мало живого, оригинальнаго: всѣ воспроизводимыя ими лица вышли у нихъ блѣдными, робко и неувѣренно двигающимися и недостаточно бойко владѣющими изящнымъ малороссійскимъ языкомъ»[2]).

Досить. Це писала спріяюча всьому українському часопись, і вона навіть завважила, що решта персонажів труппи, за виключкою Кропивницького та Садовського, «недостаточно бойко владѣютъ изящнымъ малороссійскимъ языкомъ». І справді, труппа була о стільки бідна, не кажу вже дотепними артистами, а просто людьми, що на Наталку не вистарчало артистів, і товариство мусило запрошувати на роль Терпелихи артистку-аматорку з драматичного товариства, пані Жежелевську. А коли Кропивницький виставив уперше свою драму «Дай серцю волю», то довелося вже запросить двох аматорів: на ролю Одарки—О. А. Лисенко, а на ролю Семена—покійного Туробойського. Труппа вже цілком не мала можливости виставити хоч оперетту Лисенка «Черноморці». Що до хора, то, навпаки, хор був завжде добрий. Кропивницькому, як басчному принцові, досить було тільки свиснути, і на його посвист злітались хмарою співаки,—студенти та бурсистки.

---

[1]) »Заря» 1882 г. № 8.
[2]) «Заря» 1882 г. № 11.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Репертуар був не кращий ансабля труппи: «Наталка-Полтавка», «Москаль-Чарівник», «Назар Стодоля» та другі. Через брак репертуара труппа мусила виставляти і такі choeuf d'oeuvr'и української сцени, як «Щира любов» Квітки, та «Ой не ходи Грицю», оперетту Александрова. Про виставу таких пьес навіть своя пресса озвалась сердитим словом. «О постановкѣ въ воскресенье въ театрѣ Иваненка «Ой не ходи Грицю» слѣдуетъ сказать то же, что мы сказали о драмѣ «Щира любовь»,—писала «Заря»—т. е. что постановка ея объясняется, съ одной стороны, простымъ недоразумѣніемъ, съ другой—крайней бѣдностью репертуара малорусской сцены. Дѣйствія никакого, замыселъ непонятенъ, характеровъ никакихъ. Мы убѣждены въ томъ, что Кропивницкій нигдѣ и никогда больше не поставитъ этой пьесы, ибо постановкой такихъ пьесъ можно убить малорусскіе спектакли. Кромѣ упрека за постановку этой пьесы, мы ничего другого не слышали отъ публики. А публики между тѣмъ въ театрѣ была масса; театръ былъ буквально биткомъ набитъ» [1]). Додам од себе, що цей славний спектакль втямився і мені, мабуть і другим. Незабутній спектакль! Театр був справді повнісінький. В теплому, парному повітрі чорніли ряди лож, та партер густо набитий людьми. Почалася перша дія. Перша дія драми—експозіція,—вимогати од неї багато ще не можно. Але дивно було те, що в першій дії цього славнозвістного твору не було й жодної експозіції. Завіса впала, і всі здивовано дивились один на одного: що воно таке? до чого?—Ніхто не розумів. Знову знялася завіса. .—те-ж саме... Холодне зневірря поповзло вже гадючкою в серця глядачів. На обличчах всіх виявився вираз якогось непорозуміння; той вираз так вже і не сходив аж до кінця спектакля. За третьою дією нас охопив невпинний регіт, а людей старшого віку—сором. Я бачила, як неспокійно повертались в кріслах ті, що сиділи в партері, та мов ті велетенські черепахи силкувалися втягти голови між плечи, щоб заховатись од сорому. Знов впала завіса і знов знялась — дія четверта. Не то що в

[1]) „Заря“ 1882, № 283.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

корридорах, вже і в ложах чулися сміх та сердиті вигуки: це свинство! здирство! Чи-ж можно виставляти таку нісенітницю, таке паскудство. На гальорці панувало справжнє обурення... Щоб то було, коли б це був не український спектакль?! Цікаве в цій пьесі було те, що глядачів ввесь час вражали самі несподівані несподіванности. Пожежа, злива, смерть, злочинства... всі кари Божі. І одна незалежно від другої—тим-бо й ба! І коли б сказали кому небудь з публики, що завтра ж його скарають на смерть, як тільки він не перекаже змісту пьеси,—я певна, що, не вважаючи і на таку страшну погрозу, ніхто не зміг-би зьясувати, на що в той вечір здіймалася і падала завіса аж цілих десять разів! Одначе і в цьому спектаклі Кропивницький визначився, правда не грою—грати не було чого, але героїзмом: ми побачили справжнього українського Муція Сцеволу. Щоб вдати з себе якусь горбату, низкорослу потвору, Кропивницький позвязував собі ноги мотузками і так проплазував по сцені аж цілих пьять дій. Сердешна оперетта після київського дебюту навіки попрощалася з світом. Виставити її примусила артистів бідність репертуара.

«Сватання па Гончарівці» було тоді шанобною і бойовою пьесою. «Трудъ» писав ще перед спектаклем: «Въ воскресенье въ театрѣ Иваненка идетъ спектакль съ большой пьесой «Сватання на Гончарівці». Мы совѣтовали бы любителямъ украинской сцены не пропустить этого спектакля, тѣмъ болѣе, что роль Стецька, какъ говорятъ, одна изъ лучшихъ ролей г. Кропивницкаго» [1]). Пьесу виставлено і другий раз «по желанію публики», і збор був знову повний. «Что публика дѣйствительно желала во второй раз видѣть эту пьесу,—писала «Заря»—это видно изъ того, что театръ былъ биткомъ набитъ, что еще наканунѣ спектакля всѣ билеты были разобраны и масса публики ушла отъ кассы ни съ чѣмъ» [2]). І третій раз іде «Стецько» і дає повний збір.

---

[1]) «Трудъ» 1882, № 7.

[2]) «Заря» 1882, 8-го дек.

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

«Дай серцю волю» Кропивницького справило справжній фурор. Рецензент «Труда» писав: «Я полагаю, что не ошибусь, если скажу, что всѣ интересующіеся украинской сценой кіевляне (конечно, кто могъ захватить билетъ) были на представленіи пьесы. Навіть „Кіевлянина“ задовольнила пьеса: він з ласки своєї порадив навіть Кропивницькому «попробовать написать пьесу изъ малороссійскаго народнаго быта на русскомъ языкѣ и такимъ образомъ открыть своимъ произведеніямъ болѣе широкое поле».

Вище наведені факти свідчать, що—ні репертуар, ні артистичне виконання української труппи не мали змоги так захопити публику, як те зробив український театр, і в значній мірі правду писав „Кіевлянин“, коли натякав, що «умыселъ другой тутъ былъ».

Так! «Був тут і другий «умыселъ».

Це був перший промінь сонця після довгої ночи; перший подих весни по безнадійній зімі. Мрії, надії, все збудив він, рідний театр. Громадяне, письменники, артисти—всі згуртовалися коло нього. Публика заливала залу, стояла хмарою коло касси, а в театрі панував той захват, якого вже не зазнати теперешнім артистам по вік!

То був захват першої весни...

Звичайно, жодна труппа в Россії не бачила такого прийому, якого зазнали українські артисти у дні молодощів своїх; заздрість почала точити россійських актьорів, а злоба «Кіевлянинъ».

Минуло багато років з того часу... багато людей, що тоді не вірили в силу українського руху, — змінили теперь свої погляди, вірним обскурантізму лишився тільки «Кіевлянинъ» і «всѣ присные его». І ось тепер, коли розгортаеш його давні, пожовклі «страницы злобы и порока», од них так і пашить, як і в ті давні дні, ненатла злоба.

У 26 числі „Кіевлянина“ зьявився відомий лист режіссера тодішньої россійської труппи—Казанцева. В театрі тоді стався неприємний інцідент: коли Кропивницький виходив вклонитися публиці, якось чи то з необережности, чи хто вже його там зна з чого, робітники впустили йому на голову декорацію й стра-

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

шенно забили його. З цього приводу і написав листа Казанцев. «Дѣло въ томъ, писавъ славный артистъ россійській,—что *партія хохломановъ*, усердныхъ поклонниковъ малорусской труппы, стала вѣнчать ее лаврами: полетѣли на сцену бараньи шапки, тулупы; сцена въ антрактахъ наполнялась массой народа, вслѣдствіе чего г. директору театра г. полиціймейстеромъ оффиціально было объявлено, чтобы доступа на сцену публикѣ не было... Намъ заявлено было оффиціально, что если эта толпа, наполняющая въ послѣднее время сцену въ антрактахъ, не будетъ удаляема со сцены, то малорусскія пьесы запретятъ, потому что *скопище это имѣетъ какой-то странный характеръ*» [1]).

Поспіх українського театра, живий рух, що опанував все місто,—це було гасло «Кіевлянину», і він роззявив свою пащу. Почалася компанія проти «хохломанства». «Конечно, между хохломанами могутъ быть и психическіе больные, но гораздо чаще между ними встрѣчаются невѣжды, да притомъ невѣжды съ большими претензіями и самоувѣренностью».

До речи тут виступив Костомаров з своєю відомою роспрáвою «Задачи украинофильства». З якою злорадістю підхопив «Кіевлянинъ» «слова почтеннаго историка». І пішла писати губернія! Драгоманов написав «Кіевлянинові» та його однодумцям відомого листа: «остановить «хохломанское дѣло», разсчитанное на естественный ходъ развитія политической, соціальной и культурной жизни во всей славянщинѣ, и потому съ каждымъ годомъ хоть медленно, но вѣрно подвигающееся впередъ, вы не можете. Подумайте!» Од ціх слів просто сказився «Кіевлянинъ». Посипалися передовиці з приводу слів «Пирятинскаго пророка». А позаяк «Кіевлянинъ» тоді ще мав повну віру в можливість «остановить хохломанское дѣло», то одразу-ж кинувся на передову на той час українську позіцію—на український театр. Він одразу, своєю специфичною інтуіцією зрозумів краще за всіх істориків літератури, яке значіння в житті народів, і особливо народів

[1]) «Кіевлянинъ» 1882 т. № 26.

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

пригнобленних, має рідний театр. Треба було завважити адміністрації, що злочинний рух росте тут, у місті, під її крилом. Почалися дописі про театр. «Кіевлянинъ» вибивався з сил, гукаючи «caveant consules». Скандал в театрі на останньому спектаклі «Гаркуша» дав йому добру нагоду доводити, що українці користуються українським театром на те, щоб виявити свою ненависть до всього «русскаго».

«Поклонники малороссійскихъ пьесъ (Кіевлянинъ № 29) не ограничились овоціями, устраиваемыми далеко не по заслугамъ малорусской труппѣ. Ревъ, стонъ, киданье на сцену шапокъ даже пальто (?) (отчего не сюртуковъ, брюкъ и сапогъ)—все это производитъ непріятное впечатлѣніе на безпристрастнаго зрителя, тѣмъ болѣе, что этихъ овацій удостаиваются даже такіе исполнители и исполнительницы, которые годятся только для ролей статистовъ. Но эти господа пошли дальше и обратились къ свисткамъ противъ *русской артистки*». А річь була ось в чім.

Д-ка Летар, водевільна артистка російської труппи, добре бачила, які збори почали вже давати українські пьеси, і схотілося їй взяти на свій бенефіс повний збір. Не знаю якого походження була вона, але української мови зовсім не тямила. Та що з того? артистці російської труппи, мабуть, здавалося, що українська пьеса—це сама остання ерунда, і що як там не коверкай ту несчасну українську мову—все едно «дурні хахли» почнуть вітати по щирости.

Не справдились надії.

Як зараз бачу цей спектакль. Звилася завіса,—на сцені сиділа «хороша Сотничиха». Якась балетна зелена сдвабна спідничка була на ній, куценький корсажик, перекрещений на грудях шовковими шнурами, шовкові чулки, черевички на високих підборах... На білявій голівці, правда, маячило щось на зразок кораблика. Почалась дія. Од першого слова пані Летар стала помилятись, коверкати українські слова. наголоси. Це знеповажливе відношення до української мови почало дратувати молодь... Чим далі розвивалася дія, тим більше коверкала мову гарненька, білява лялька, що мала уявляти з себе Сотничиху. Крім мови,

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

всією істотою своєю, своїми руками, своєю грою—вона цілком не відповідала своїй ролі; вона перебігала підтюпцем злегенька по сцені, маніжилась, манерпічала, уявляла як найкраще ту «кисейную барышню», про яку Пегасов каже у Тургенева, що йому завжде хочеться «потянуть ее оглоблей по ребрахъ». Мабуть таке-ж темне, глухе, несвідоме ще бажання починало зростати серед публики, що залила темною юрбою аж до самої стелі ввесь театр.

Зачиналося щось недобре... Закипала буря...

Звикле вухо вже роспочуло-б у тому невиразному, тихому ще гаморі, що зривався то тут, то там,—грізні згуки обурення.

У перших рядах крісел сиділи «почтенные сенаторы и старцы» — лисі жуіри, прихильники актриси. І до української пьеси, і до української мови байдужісенько було їм,—вони прийшли подивитись на свою «диву» в новій ролі, і знайшли, що все це вийшло в неї «очень мило», і цей costume paysanne надзвичайно личить гарненькій ляльці: голенькі ручки, шийка і ніжки, стиснені шовковими панчішками—c'est charmant. Ледве впала завіса, з передних рядів крісел почулися оплески, а діріжор звівся на своїм місті, держучи на срібній таці аксамитну подушку з якимись фермуарами, коло нього стояли капельдінери з квітками і дарунками. Розпьялась завіса, і разом з Кропивницьким-Гаркушою вилетіла, мов пташина, рожевенька «дива», вклонитися публиці за оплески й дарунки.

Цього було вже занадто.

Як подих осіннього вітру в зголілому лісі, розлігся по театрові свист різкий, болючий, що ніби розшарпонув все повітря. Публика заметушилась. Передні ряди почали гнівно озиратися на гальорку і ще дужче плескати в долоні, а молодь... «От них-же первый есмь аз», щиро озвалася на гасло. Нечуваний гвалт знявся в театрі: передні ряди партера плескали в долоні,—гальорка і молодь лютували. Посвисти, тупанья ногами, гадюче шипіння—глушили оплески партера.. А діріжор все стояв з дарунками в руці, не знаючи, що йому чинити. Аж ось розіпьялась завіса—(в середині великої завіси зроблено було такі

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

драпіровки, що роспиналися, коли артистові треба було вийти вклонитися)—і перед очима публики виявилася високо-мелодраматична сцена. Пані Летар лежала долі, мов непритомна; біляві коси спадали шовковими пасмами з чола, Кропивницький підтримував її за талію одною рукою, а другою підносив їй дарунки, які непритомна пані одпихала рукою. Казанцев виступив на крок наперед і голосом розвінчанного короля озвався до театра: «полюбуйтесь на вашу жертву! Доктора!! Доктора!!.»

Завіса впала. Гвалт вгамувався.

Таким скандалом закінчились перші українські спектаклі в Київі. Але скандал той виникнув з найкращого, найсвятійшого почуття. Даремно «Кіевлянинъ» силкувався довести, що «хохломаны» навмисно підстроїли скандал, аби знеповажити «русскую артистку». Сліпий не бачить сонця.

То була вогненна образа за знеповажливе відношення до українського слова; то була пекуча любовь до пригнобленного свого рідного, яку розжеврів до полумья український театр. Стара рана, розьятрена сльозою обрáзи.

Спектаклі скінчились.. Артисти попрощалися з киянами до осени... «Украинскіе спектакли, писав співробітник «Труда», и на цѣлый мѣсяцъ останутся предметомъ разговоровъ».

Він помилився рахунком: вони лишилися «предметомъ разговоровъ» на цілих 25 літ.

II

Історія українського театра—розірваний ланцюг. До останніх часів ми не знали суцільного малюнка поступового розвою нашого театра, ми мали тільки окремі розрізнені звістки.

Натура не знає ніяких катаклізмів,—вона кориться лише неодмінному, непохитному закону еволюції; так і життя людського духу не знає раптових вибухів, не звязаних з минулим життям, і в нім панує той самий закон еволюції, який керує й життям природи. Правда, в житті людськім есть фактори, невідомі натурі. Натура приголомшує тільки те, що не має здатности

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

до життя. В житті людськім нема такої логики: в ній панує часами зла, нерозумна воля людини,—вона утворює утиски переслідження, заборони; вона приголомшує здорове, світодайне життя народів, припиняє його на де-який час. В житті людського духу панують більш сложні закони, ніж в житті природи,—але все таки і ним керує загально-світовий закон еволюції. Вогонь, засвіченний самим життям, людям не загасити. Пригашене світло, що цілі століття ледве мріє, виривається нарешті велетенськими протуберанцями і несе світ і тепло у просторі віків.

Спираючись на грунт цього всесвітнього закона еволюції, посилкуємось переглянути історію українського театра. Не будемо наводити всіх дрібних фактів, спробуємо тільки уявити собі, чим заповнювалися ті великі порожняви між ріжними періодами життя українського театра, які давали можливість утворювати всякі теорії про «батьків» та «творців нової української драми».

Досить довго аж до останніх часів панувала теорія, яка вважала Котляревського «писателем, которым собственно начинается новая малороссійская литература». [1])

Наш високопановний учений П. І. Житецький довів своєю науковою працею, що між старою і новою українською літературою не було порожньої прірви; він довів, що українська література, бодай і приголомшена і придушена усякими заборонами, все таки не переставала існувати і сяк так задовольняла невеличкі на той час потреби своєї суспільности. Звичайно Котляревський відограв першорядну роль в історії розвитку нашої літератури: він розсунув межі поетицької творчости. По теорії Довгалевського тільки народні тіпи мали право висловлюватися простим «казацкимъ парѣчіемъ». А в Енеіді Котляревського українською мовою говорять вже й царі, й герої і взагалі «всякого стану і преложенства» люде. Ту літературу, яка обслуговувала до нього тільки місцеві провінціяльні інтереси, Котляревський вивів на широкий шлях загально-людських ідеалів і, та-

[1]) Пыпинъ Исторія Славянскихъ Литературъ 357.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ким робом, побільшив коло українських читачів. Але українська література еволюціонірувала і до нього й подавалась наперед поступовим шляхом, міняючи свої форми відповідно вимогам часу.

Як творцем української літератури, так вважають навіть і досі Котляревського «творцем нової української драми». Олімпіади й лічуть починаючи од «Наталки Полтавки». Чи-ж воно дійсне так? Чи справді ввесь зріст українського театра пішов од фантазії Котляревського, якому так раптом, несподівано, спало на думку написати українську пьесу? Певже «Наталка Полтавка» не мала попередників, і од «шкільної драми» аж до неї вакувало поле української драматичної творчости?

Коли зоолог бачить два види, між якими немає безпосереднього звязку, він à priori зводить їх до їдної группи; дальнійші дослідувачи знаходять кістяки вимерлих видів, або одбитки їх в камьяному вуглі, і додають таким робом ті перстні розірваного ланцюга, яких не можно було попереду знайти.

Але природа пише на гранітних скелях літерами, яких не змивають тисячи віків! Чоловік пише на папері, і слово його не раз береться попелом—туманом... Найчастіше траплялося це мабуть в ті часи, коли літературою, «поетицьким художеством», займалися, з ріжних причин, більше для власної втіхи; коли літературні твори не друковано, а більше переписувано прихильниками рідної літератури, та переховувано по родинах. Таким часом була для нашої літератури друга половина XVIII століття. Якимсь чудом заховалися з тих часів тільки де-які письменні матеріали,—поодинокі перстні розірваного ланцюга. Тому то, як каже Самуїл Величко, не легко «домагатися совершеннаго о всемъ видѣнія и правды». Ми на те й надії не покладаємо,—висловимо тільки з цього приводу де-які свої думки.

Український театр почав розвиватися од тих самих загальнолюдських причин, грунт яких лежить в самій природі чоловіка, од яких почали розвиватися і театри всіх народів. Уже в «танках» сміло можемо добачати зародок театральної дії. Татарщизна й другі політичні заколоти та бурі взагалі припинили розвиток духовного життя українського народа, тим то й театр український

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

припізнився проти театра европейського трохи чи не на сотню літ. Першу звістку про вертеп ми маємо з 1591 року. Галаган подає звістку [1]), що Ізопольский бачив у Ставищах екземпляр вертепа з датою 1591 р. Розвиток шкільної драми починається вже з початку XVII століття. 29-го серпня 1619 року виставлялася на ярмарку в Камьянці «Трагедія, альбо образ смерти пресвятого Іоанна Крестителя, посланника Божія» на 5 дій. Написано її було південно-руською мовою, інтерлюдії-ж до цієї трагедії, видимо, було написано властиво на те, щоб потішити ярмарчан: через те можно з певністью думати, що написано їх було вже зовсім чистою тогочасно-українською мовою. Таким робом, в той час, коли Англія вже мала Шекспіра, Франція — Мольера, Україна ледве тільки знайомилась з театром маріонеток та шкільною драмою.

Але прищеплена до здорового, життєдайного дерева, щепа зацвіла одразу буйним цвітом. На той час Україна шпарко взялася до освіти свого народа. Унія, єзуіти, а також соцініанство та инші раціоналистичні течії, що знажували до себе українську молодь, прокинули середь громадянства религійну, а також, почасти, і національну самосвідомість. Почали ширити всі засоби самооборони, а з них найперше, яко противовагу єзуітському впливові, рідну освіту. Київські «братчики» засновують власну братську школу для дітей «да не отъ чуждаго источника піюще ко мрачно-темним латинянам уклоняться». Уложено було коллегію, звичайно, на зразок польських коллегій. Шкільна драма, що виробилася в католицьких коллегіях під впливом боротьби католицтва з лютеранством, а також під впливом відродження науки й штуки у Західній Європі,—знайшла собі цілком відповідний грунт у школах українських: тут була теж пекуча боротьба з католицтвом і добре озброенними вояками його єзуїтами. «Шляхетна молодь студентська в коллегіумі Київо-Могилянськім» повинна була виробляти в собі ту силу та еластичність елок-

[1]) К. Ст. 82 р.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

венції, що давала таку владу єзуітам. У своїм «Перлі Многоцінним» Кирилл Транквіліон-Ставровецькій каже, що «с той книгі святої можуть студенти вибірать вірши на свою потребу і творити з них орації розмаітиї часу потреби своєї хоч і на комедіях духовних» [1]).

Такі були «практическія занятія» тогочасних студентів. Професcори коллегіантські писали самі комедії, або трагедокомедії духовні, які «через шляхетну молодь» бували «репрезентовані». Ці духовні комедії й трагедокомедії не обмежувалися лише геть религійними сюжетами. Живе життя одбивалося в них живим малюнком, а життя тогочасне давало багато зразків і для найгорійших трагедій: нові звичаї, що, як завжде буває, виявляються на перші рази у комичних формах, заходи католицтва проти православних, неправдиві відносини сильних, що «гвалтовними нападами» одбирали в безпритульних і луги, і млинки, і землю, і добро; гвалт і безправья, стверджені россійським урядом і, нарешті, воля й незалежність, крівью добуті батьками, що нині ламав та нищив російський уряд.

Було про що писати...

І всі ці мотиви справді одбиваються в драмах тогочасних професcорів-драматургів. Автори їх відносилися цілком свідомо до своєї літературної діяльности: вони вірили в силу слова і ним хтіли гоїти пекучі рани тогочасного громадянського життя. «Комиков свойственная должность сицевая—еже учить въ обществѣ нравы представляя». Уже «в драмах Варлаама Лащевського та Георгія Конисскаго, каже д. Житецький (30), ми бачимо сучасне авторам українське життя, до якого обоє відносятся з тверезим та чесним реалізмом. І ці зміни однієї теми другою свідчать нам про бажання кращих репрезентантів української драми внести ясний світ думки у громадське самопізнання». Таким робом в тій школьній драмі» ми бачимо початки історичньої драми і живої комедії—сатири. Треба додати, що ці твори, особливо «Милость

---

[1]) Житецкій. Энеида Котляревскаго. 95.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Божія» та «Воскресенье Мертвыхъ» Конисського,—бодай і написано їх важкою, певиробленою ще словено-українською мовою,—визначаються такі справжньою художньою красою. На той час вони повинні були просто зачаровувати глядачів. В дійсности так воно і було: українська публика страшенно вподобала нову втіху—театр. Такий видимий поспіх трагедокомедій, «репрезентованих у Київо-Могилянськім коллегіумі», припажував авторів до літературної праці. Житецький наличує аж цілих 15 видатнійших шкільних драм.

Ще більшої ваги набуває для історії розвитку української драми не сама шкільна драма, а інтермедії, що додавалися до неї, та вертепна драма. Ці речі писалися вже не книжною українською, а простою тогочасно-народньою мовою. Уже піїтіка Георгія Конисського (1746—47 р.) і піїтика другого певідомого автора одностайне зазначають, що комедії треба писати «словами шуточными, низкими, обыкновенными, иначе слогомъ простымъ, деревенскимъ, «мужицкимъ». Що до змісту, то теж між самою трагедокомедією та інтермедією була значна ріжниця: трагедокомедії писалися на мотиви поважні, переважно религійні, сучасне життя тільки вривалося в них, інтермедія-ж спеціально висміювала далеку від ідеала дійсність.

В той час як шляхетство українське тішилося шкільною драмою, народ теж не лишався без театра. Народний театр—то був вертеп: лялечний театр, який виставляли мандруючі по Україні студенти академії, аби «скудних подаяній нищетним образом вимирковувати». Дію драматичну, що одбувалася в цьому театрі, як відомо, було пристосовано до свята Різдва Христова. Вона ділилася на дві частини: перша розробляла церковно-религійний сюжет,—друга складалася з малюнків сучасного життя і звязана була з першою лише святочним настроєм з приводу великого свята, про яке згадували у перших двох явах дієві особи. Треба було, каже Житецький (102), тільки урвати ту нитку, і ми мали-б народню комедію цілком вільну од церковно-религійних мотивів». Вертепна комедія мала великий поспіх в народі, аж до 60-х років минулого століття: вертепну драму виставляли в київських «бала-

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ганах» на Подолі, і на вистави ці збиралися величезні юрби простого люду. [1]). Правда, що ці сцени вертепної комедії не мають цілости, звязку, одпієї інтриги, яка дає і рух, і псіхологичні моменти комедії, всі вони мають розрізнений і випадковий характер, але вже й в тому тексті, що дійшов до нас, ми маємо героя, осередок пьєси,—той герой цеб то запорожець — ідеал народний.

Треба додати до того й те, що текст вертепа не був чимсь постійним,—це була річ рухома. Самими випадковими формами своєї дії, не звязаної одною спільною інтригою, він давав великий простір експромтам, натякам і взагалі «остроумію» тих, що балакали за ляльок. Через те він міг дошкуляти і таким владарям, як Петро І. До того переконання, що текст вертепа був річью рухомою, приводить нас ось яка думка: у тім тексті, що дійшов до нас, нема нічого образливого для самого Петра І і для його уряду, а тим часом Петро І озброївся всіма силами на вертеп і почав його пересліджувати.

Вертепну комедію було оффіціально заборонено. До цієї справи радо причинився хитромудрий Феофан Прокопович. Відкуючися ніби за долю бідних студентів академії, що примушені, «вимірковуючи собі харч» вертепною комедією, ганьбити своє духовне звання, він таки дійшов, чого хтів: митрополит київський Іосаф Кроковський, вволяючи його волю, заборонив учням духовної академії ходити з вертепною комедією. А річ була зовсім не в тім: Петрові геть не до смаку були ті вертепні комедії, що висміювали й круті роспорядки Петрові, і урядування Української коллегії, заснованої Петром, яка не вважала на стародавні козацькі вольности й привілеї [2]). Запопадливий Феофан Прокопович постеріг бажання свого потентата й поспішив погодити ню справу і заробити ласки царевої.

Таким робом ми бачимо, що уже в першій чверті XVIII століття в Україні цілком витворилися зародки світської драми і

[1]) Драматическій театръ въ Кіевѣ. И. Николаева.

[2]) Драматическій театръ въ Кіевѣ И. Николаева 13—14).

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

комедії; вони були вже зовсім достиглі, сама тоненька стеблина єднала їх тільки з материнім деревом, ще хвилина—і вони-б одірвались; впала-б овоч на добру землю і проросла-б новим, здоровим зелом... Але...

Ще в 1744 році на славу приїзду в Київ цариці Єлисавети Петровни драму «Благоутробіе Марка Аврелія чрезъ учениковъ академія Кіевская всенародно торжествуетъ»; ще у 1749 році Георгій Щербацький дрюкує «трагедокомедію, нарицаемую Фотій»— і край. Творчість колишніх українських Афін замирає. Професори академії вже не складають ні драм, ні трагедокомедій, шляхетна молодь не «репрезентує» їх... А вертеп, який видерто силоміць з рук людей «в науці і штуці добре знались», переходить до рук балаганщиків, застигає на вікі в одній закамьянілій формі, і волочить своє злиденне життя лише по ярмарках.

Через що ж перервався зріст українського театра? Чи ж всохло джерело життя?

Перелиньмо думкою в минулі часи.

Ще до Петра І-го Україна так сяк жила своїм власним внутришнім життям. Київ вважався «русскимъ Парижемъ», Київо-Могилянська Академія пишала наукою не тільки на всю Україну,—вона постачала людей наукових і на всю Росію, од неї «вся Россія источникъ премудрости почерпала и вся своя новозаведенныя училищныя колоніи напоила и израстила». Але починаючи з Петра І-го, починаються і злигодні Київо-Могилянської Академії, а разом з нею і української науки та штуки. Завзятий гнобитель всього вільного, самостійного українського, Петро наважився знищити будь які ознаки особистого духовного життя України. Перш за все кинувся він на мову, на «малороссійскія примрачныя рѣченія». У 1720 році видано закона Київо-Печерській Лаврі «вновь книг никаких, кромѣ церковних прежних изданий не печатать. А и оныя церковныя старыя книги съ такими же церковными книгами справливать прежде печати съ тѣми великороссійскими печатьми, дабы никакой розни и особаго нарѣ-

Generated on 2015-08-09 19:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

чія не было» [1]). А у 1766 та 1772 році рішуче вже загадано було Київо-Печерській друкарні лише передрюковувати Московські видання слово за словом.

Політику Петрову, що до вольностів «України, як відомо, провадили й далі його нащадки». На деякі хвилини перепадали Україні більш ясні дні, а там знову починалися «утиски та всякії кривди й обіди». Катерина особливо завзялась на українців: у 1754 році наказала вона Сінодові, аби настановляв на архимандритів, та архіереїв людей «з природныхъ великороссіянъ» [2]). Українці почали зоставатись скрізь «за штатом». «Біда та и горе!—писав Іоасаф, білгородський єпіскоп, єпіскопу Переяславському: самые честные люди остаются съ нашихъ, а въ Тферь, а въ Владимір промованы, которые еще и недавно монахами, съ русскихъ... Сіе по прочотѣ прошу сожечь, а я разсуждая теперь пребѣдное отечества состояніе, плачу и воздыхаю: Господи помилуй»! [3]).

Чи ж до драм було колишнім, славним профессорам академичнім? Тим, що колись несли світ і науку в Росію, доводилося тепер самим вчитись межи дощ ходити. Та й про що було писати?! Українська шкільна драма, на славу їй, не прислуговувалася можновладцям,—вона обстоювала чесні ідеали і вступалася за долю безсилого.

Кто лісок добрий, или хуторець порядный,
Кто став, кто луку, кто садъ имѣетъ изрядный
Болить или завидувать тому не хотите,
Якъ-бы его привлащать къ себѣ не ищите»!

Конисський і в казаннях своїх, і в драмі «Воскресеніе Мертвих» розробляв той само мотив: гвалт можновладців над безсилими крепаками своїми, за який на тим світі можновладці ответ Богу даватимуть. Правда завжде коле очи. Ачи-ж безпечно було колоти

---

[1]) Житецкій. Энеида Котляревскаго 6.
[2]). Ibidem. 34.
[3]) Ibidem. 35.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

очи тим можновладцям і потентатам, од ласки яких залежала доля авторів-професорів і доля студеїв-виконавців, і доля самої академії? Тай до кого було звертатись тим чесним словом, коли по всій Україні запанував лад, який характеризує Возний у відомій пісні «всякому городу нравъ и права», і лад цей був ствердженій самим російським урядом. І яким словом було писати бідолашним авторам? Рідне слово було заборонене не те що до писання, а й просто до вжитку: переслідували не тільки за мову, а й за саму вимову. Вже Самуїл Міславський, митрополит Київський, як тільки міг, дбав про те, щоб студенти, професори вживали тільки російську мову і вимову; на гроші академії одіслав він 3-х студентів у Московський університет, щоб вони навчилися суто-російської вимови; тією російською мовою так надоїк він всім, що нарешті урвався терпець професорам, і вони сами вдалися до митрополита з проханням вибачити їх за те, що жадним чином не можуть збутись своєї української вимови [1]).

А поки сердешні професори та студеї мордувалися над вивченням великоросійської мови та ораторії по правилам «господина Ломоносова»,—життя прутко котилося вперед, і з Польщи та з Росії надходили зразки нової драматичної творчости з цікавою, рухливою інтригою, чарами, піснями, танцями і високо-розчуленними почуттями! Де вже було угнатися професорам академії, силоміць взутім у важкі чоботи «господина Ломоносова», за лехким кроком меркуріевих сандалій нової драми?

Що до вертепа, то як ми вже казали раніще, його силою видерто з рук людей літературних і віддано до рук простих, неосвічених людей; через те той літературний твір, що мав в собі зарідок живої комедії, закамьянів навіки в своїй початковій формі і перевівся на просту святкову втіху.

І заніміла Україна. Залягля темна порожнява аж на цілих 50 літ. У 1798 р. друкує Котляревський свою «Енеіду», а в 1819 році «Наталку-Полтавку». Чим-же живилися украінці цей дов-

---

[1]) Дашкевичъ 74.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

гий час? Чи вони справді по волі царевій одсахнулися рідної мови, рідних звичаїв і перекинулися в «природних росіян»?

Свідома любовь до рідної мови, не вважаючи на всі переслідування уряда, таки жила в серцях українських. В однім листі українській вельможа катерининської епохи—Лобисевич, що проживав у Петербурзі, прохаючи, аби йому вислано інтерлюдії Конисського, або Танського,—висловлює такі сентенції про мову: «какъ во всякомъ покроѣ платьевъ, такъ и во всякомъ нарѣчіи языковъ есть своя красота». Ця сентенція цікава ще тим, що висловлює її вельможа, який проживає в столиці, одбився од всього рідного,—тип вже винародовлений. Як же міцно повинно було триматися це почуття в тих верствах громадянства, що не кидали рідного грунту життя? «Въ мелкомъ и среднемъ дворянствѣ, пише Пипин [1]), еще хранились преданія, любовь къ своему быту, свой малорусскій патріотизмъ; малорусскій языкъ держался даже у высокопоставленныхъ малороссовъ, которые попадали въ среду русско-французской аристократіи прошлаго вѣка: Разумовскіе, Безбородки, Завадовскій, Трощинскій сберегали теплое чувство къ обычаямъ и языку родины». І справді, приглядаючись до документів тогочасних,—записок Маркевича, Діаріуша Ханенка та других,—ми бачимо, яка була мова для власного вжитку тогочасного вищого суспільства українського [2]). Як важко було українцям висловлюватись по російськи—видно вже й з того, що аж у 1782 році, при кінці 18 століття, в Харькові видано відомий підручник Переверзева: «Краткія правила россійскаго правописанія, изъ разныхъ граматикъ выбранныя, и по свойству украінскаго діалекта для употребленія малороссіянамъ дополненныя». Звичайно, ті люде, яких дітьми одіслано було у Москву, або в Петербург в науку, навчалися швидко російської мови, але тим, що лишалися в межах рідного життя, вона була чужа, малозрозуміла, холодна. В оффіціальному листі українській пан, звичайно, вживав важкий стіль словено-Ломоносовської мови, але коли треба було пожартувати,

---

[1]) Пыпинъ. Исторія славянскихъ литературъ 353.

[2]) Житецкій 79.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

сказати слово од серця до серця,—тоді вживалася рідна річ. Згадаймо хоч мало відомого письменника другої половини вісімнадцятого століття—священника Некрашевича. Виховувався він у київській академії, за часів ректора Самуіла Мислављського, найтяжчого гнобителя української мови,—і що-ж ми бачимо? Коли Некрашевичу треба виголосити десь оффіціяльну промову, або звернутись з словом до «сильных мира сего»,—він вживає словено-українську, або й латинську мову, а коли треба йому сказати щось веселе, щось щире од серця до серця — Некрашевич пише чистою, народньою українською мовою [1]). І не тільки один цей письменник вживав чисто народню українську мову; досі вже зібрано чимало матеріалів літературної української творчости 18-го століття і зведено їх в наукових працях д. Житецького «Мысли о Думахъ», та «Энеида» Котляревського. А скільки їх позагублювано на вік? Наприклад, до нас дійшла певна звістка про те, що в часи своїх молодощів Котляревський писав усякі вірши українською мовою, і ті вірши списували всі його приятелі, але згодом всі вони загинули [2]). Павловський у своїй граматиці 1818 року теж згадує «нѣсколько ему извѣстныхъ малороссійскихъ большихъ или малыхъ сочиненій». Які вони й де? Нема в кого питать... Про те середь усіх цих розрізнених уривків колишньої літератури ми не зустрічаемо жадного драматичного твору, писаного українською мовою. Тим часом українське суспільство, і вищі й нижчі верстви його, вже призвичаїлись до театра: театр і вертеп стали найулюбленнійшою втіхою українців. Чи-ж зразу одірвалися вони од звичаїв батьків та дідів?

Починаючи од Петра, найбільше за часів Катерини, роспочато ламати старі звичаї й обичаї України, та утворювати «новую породу людей». Люде, яких змалечку одсилано бувало за кордон, або в столиці, справді винародовлювались, одбивались од колориту свого рідного життя (цікаво переглянути таки стадії винародовлення по

---

[1]) К. Ст. 1885. Март.

[2]) Дашкевичъ. 23.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сулимовськім архиві); але й вони, вертаючись на старість до рідних осель, таки почували себе органічно звязаними з усім рідним; наприклад: старий Трощинський, міністр катеринінських часів, вернувся доживать віку на Україну, любив слухати українські народні пісні, та слухаючи відому «Чайку», не раз вмивався гіркими [1]). А що вже було йому до тої сердешної «Чайки», йому, що поклав все своє життя на науку плавання «по житейському морю». Для його-ж театра і писав комедії Гоголь-батько, з яких чудом якимсь залишився тільки водевильчик—Простак. А на що здалися Трощинському українські пьеси? Чи-ж він не розумів россійської мови? Чи він не бачив у Петербурзі нових творів драматичної літератури? пьес Сумарокова, пьес самої цариці, а то й комедій Мольера, трагедій Корнеля, Расина, Вольтера, що виставлювано при дворі?—Знадило серце до рідного свого.

Що-ж до середніх, та нижчих верств тогочасної української інтеллігенції, що не хапалися до Петербурга «на ловлю счастья и чиновъ», а лишалися в умовинах там-тодішнього місцевого життя,—то з певністю можно сказати, що між них заховувалися ще звичаї батьків.

В часи найгостріщих змін форм державного життя, історію роблять тільки найрухливіщі частини громадянства; решта-ж, грунт, уся середня інертна масса живе ще традиціями старих часів. Тимто й в часи революції плетуть добрі чулки, печуть смашні пироги. В Петербурзі перебудовували на швидку руку все життя, кували «новую породу людей», а тут в широких степах України все ще точилося по старому... На родини посилали «взвар родинний», на сватання перевязували молодого хусткою, а сватів рушниками (Дневник Маркевича). На Різдво ходили з віршою, а на Великдень з ральцем (Павловскій грамматика 1818). Коли-ж у веселім товаристві заграло вино в голові, витягали мушкети й гармати і починали палити з них, та співати славні козацькі пісні. Пани хазяйнували, панії й панни гаптували та пряли, та справляли всяку госпо-

---

[1]) Куліш. Основа. 1862. II.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

дарську роботу. Звичайно, в такім товаристві не минало й Різдво без вертепу, а то й без будь якої з трагедокомедій шкільних; не дурно-ж і Лобисевич прохав, аби йому вислано їх до Петербурга. З певністю можно думати, що традиція старого українського театра не переводилась на Україні.

Але доходили і нові течії: вони йшли з двох сторін—з Польщи та з Россії.

Перший сталий театр засновується в Росії у 1754 році, в Варшаві у 1765 р.[1]). І як в Польщі, так і в Росії театр одразу стає кафедрою, з якої автори драматичних творів сподівалися впливати на громадянство. Всі кинулися до драматичної творчости; навіть вінценосна північна Семирамида писала для театра. Починаючи од Єлизавети, яка дуже кохалася в театрі,—театр стає модерною, придворною втіхою, ознакою «вищого тону» для всіх тих, що з шкури перлися аби потрапити в тон вищого панства. Можновладці засновують свої власні театри, набирають труппи з власних крепаків, і вимуштровані крепаки на потіху панства виграють всякі опери, комедії, балети[2]). З цього момента, думаємо ми, і почали доходити на Україну течії нової драми. Разумовський привіз з собою всі моди Єлисаветинського двора; життя його в Батурині було зразком царського життя в Петербурзі. Тай, минаючи Батуринський двір, українська старшина, як відомо, вчащала в столицю і там приглядалася тільки до нових форм життя. Фактичну звістку про театр, заснованний поміщиком на лівім березі, маємо тільки з кінця XVIII століття, власне про театр Трощинського. Традиція ця іде й вперед: як Гоголь писав для театра Трощинського українські комедії, так Котляревський писав для театра Репніна українські опери: «Наталку-Полтавку» й Москаля-Чарівника. Сусіди, що наїздили на ці спектаклі й до Трощинського і до князя Репніна, безперечно наслідували їм в такій великопанській втісі. З певністю можно гадати, що ця

[1]) Пыпинъ. 581.

[2]) Записки и письма М. С. Щепкина.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

традиція так само йшла і в далечінь, що Трощинській не був першим в цім ділі, що він мав попередників, які зьеднали старий українській театр з новим.

Чому-ж не лишилося тих творів, що виставлялися на таких театрах? Адже хоч обставини і геть тому не спріяли, а все таки маємо де-які зразки української літератури 18-го віку. Думаємо, ріжниця тут в тим, що коли хронички, гисторії і усякі вірши списувалися та переховувались по родинах, — драматичні твори не вважалися на той час творами літературними, їх не читали, вони складалися лише для виконання і мабуть, за невеличкими виключками, дійсне ті твори не мали літературної вартости. Взагалі широка публика більш любить *дивитись* на пьеси; читають їх небагато, та й то лише самих видатних авторів. І тепер геть не всі пьеси друкуються, а тоді мабуть друкувалися лише пьеси королів літератури, бо решта пьес складалася самими актьорами par occasion. Через те мабуть згинули марно й всі пьеси Гоголя батька. Та це трапилось не тільки в українській літературі,—було це зьявище загальне. [1]) Де поділися таки пьеси російського репертуара, що в першій чверті XIX століття справляли справжній фурор: «Днѣстровская сирена», «Днѣпровская русалка», «Абеллина или ужасный бандитъ венеціанскій», «Заговоръ темпляровъ или ужасный незнакомецъ», «Ужасная тѣнь Ринальдо или фантомъ»? Од всіх цих «ужасних» драм лишилася тільки згадка в афишах, які ще переховуються по архивах. Пьеси звичайно скомпановувалися ким небудь з актьорів труппи; вони перероблялися, доточувалися, або скорочувалися по змозі труппи, а коли обридали публиці—зникали десь без сліду. Цікаво стежити за цими трансформаціями пьес, по старим афишам. Уява малює за цими пожовклими, зотлілими листами ті ж сами інтриги, клопоти про збори, про поновлення репертуара, які і тепер каламутять життя актьорів. Візьмемо, наприклад, одну з популярнійших пьес українських, які виставлялись у Київі у 1823 році—«Волшебная опера во многихъ явле-

[1]) Дивись: Спасовичъ, Исторія польск. литературы.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ніяхъ на малороссійскомъ нарѣчіи, въ 2-хъ дѣйствіяхъ подъ названіемъ Волшебный Замокъ или Украинка. Ця сама пьеса іде знов 2-го марта „на бенефисъ актера Рекановскаго“, але чомусь у афіші приписано, що актьори: „будутъ имѣть честь представить на здѣшнемъ театрѣ *неигранную новую оперу* во многихъ явленіяхъ на малороссійскомъ нарѣчіи въ двухъ дѣйствіяхъ подъ названіемъ «Украинка или волшебный замокъ, наполненный духами“. Побільшено заголовок, додано іще нову дієву особу: — „Духъ Адальберта — дѣда Любоміра“. Це мабуть заради бенефиса і приточили комусь з артистів нову „рольку“. У 1827 році бачимо знов ніби-то нову пьесу „въ подобіе Русалокъ, большая, веселая, волшебная опера на малороссійскомъ и польскомъ нарѣчіяхъ въ 3 дѣйствіяхъ подъ названіемъ Украинка Королева Волшебства“ [1]). Переглядаючи дієвих осіб цієї „опери“, ми бачимо, що вона близька родичка первотвору — „Волшебный замокъ или Украинка“, але цю нову перерібку вже побільшано на цілу дію. Аж далі у 40-вих роках зустрічаємось ми знову з ще одною трансформацією тієї ж таки пьесси: „сего 1840 г. генв. 20 дня въ воскресенье драматическіе актеры, подъ дырекціею Іосифа Лютомскаго будутъ имѣть честь дать представленіе оперы волшебной на малороссійскомъ и польскомъ діалектѣ, въ 3-хъ дѣйствіяхъ съ хорами метермофозами (sic) и русскою пляскою подъ названіемъ «Новая Украинка или Волшебство въ замкѣ Тыморъ» [2]). Так компанувалися «пьески» в ті часи.

Що пьесси українські нової драматичної форми малися і на лівім березі в більшій кількости, ніж вважалося доси,—доводять такі факти: перш нал усе те, що Гоголь-батько писав для театра Трощинського *комедії* українські,—цеб-то ми маємо групну якихсь комедій, невідомих нам і загублених на вік; друге те, що з самого початку XIX століття, цеб-то ще до «Наталки-Полтавки», мандруе вже по Україні труппа поміщика Ширая, що давала свої

---

[1]) Архивъ кіев. универс. св. Владиміра.

[2]) Изъ жизни учебныхъ заведеній юго-зап. края. О. Левицкаго.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вистави на українській мові, і третє те, що у 1821 році приїздить у Київ з Полтави теж труппа «русско-малорусскихъ актеровъ Щепкина». Цей Щепкин, перший артиста княжого театра в Полтаві, був кріпаком князевим і визначався тим, що чудово виконував українські ролі. Як би ці труппи мали в своїм репертуарі лише відомі нам пьеси українські: Наталку-Полтавку, Москаля-Чарівника» та «Простака»—вони не звалися б і «малорусскими». Видима річ, що й на лівім березі *був уже на той час якийсь український репертуар.*

А що робилось на правім?

Як ми вже згадували раніще, на театр українській мала безпосередний вплив літерутура польська. Шкільна драма, що так буйно процвіла в українських школах, прийшла до нас з Польщи; плекали її єзуїти в польських коллегіумах. Взагалі вони були надзвичайно здатні до влаштовування усяких символичних театральних вистав не тільки релігійного, а й історичнього характера [1]). І зовсім світський театр починає своє істнування в Польщі дуже рано, з половини XVII століття. Ян Казимір одружився з француженкою Маріею-Луизою; разом з нею завелися при дворі польському усякі французськи звичаї і втіхи. Приїхала до Польщи придворна французська труппа, і у 1661 році виставляли вже Корнеліевого Сіда у польському перекладі. По менших городах їздили мандруючі труппи комедіантів і виставляли усякі фарси з селянського побуту [2]). Безперечно, у цих фарсах дієвими особами повинні були бути місцеві типи, а до них належали поляк, жид і неодмінно мужик та козак—українці; вони і висловлюватись мусили на своїх мовах, з цього складався комизм та qui pro quo таких народніх фарсів. Тенденція вводити в польські пьеси українські типи з українською народньою мовою малася ще здавна у польській драматичній літературі. Вже в другій половині XVI століття в католицьких школах писано було

---

[1]) Пыпинъ 530.

[2]) Спасовичъ 530.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

інтермедії на теми з народнього життя з дієвими особами з народа, які і балакають своєю рідною мовою: мазурською, українською, білоруською [1]). Взагалі ще далеко до часів панування романтизму в літературі, польська драматургія почала вже виводити на кін селян з побутом їх життя. В кінці XVIII століття написано польську пьесу: «Чудо, или Краковяки та Горці». Хто були ті горці? Звичайно—гуцули. Народ було змальовано в пьесі правдиво, з його рідною мовою, приказками, прислівьями, піснями та звичаями [2]). Манера вводити в польські пьеси українські елементи походила звичайно з самого життя, яке тісно сплело польський народ з українським. Ще у 20-х роках минулого століття бачимо приклади таких польсько-українських драм, за-які згадаємо нижче. Але польські труппи виставляли не тільки змішані польсько-українські пьеси.

Актьори народ практичний: вони пристосовуються завжде і скрізь до вимог публики і до її смаку, а позаяк це все були мандруючі «комедіанти» (ще в першій чверті минулого століття так звали панів-артистів), то приїздючи на Україну, вони безперечно виставляли українські опери, комедії та трагедії, сколочені нашвидку на зразок таких само польських комедій та фарсів.

Д. Николаєв подає певну звістку про те, що вже з кінця XVIII століття у Київ час од часу прибивались польські та польско-українські труппи [3]). Вистави впорядковувалися в приватних будинках, які нашвидку пристосовувано до невеличких вимог тогочасної сцени. У 1803 році збудовано вже в Київі постійний театр, на тім місті, де стоїть тепера Європейський отель. 9-го вересня одбулася перша вистава в новім театрі; виставлено якусь польску чарівно-фантастичну комедію, та козака-стихотворца Шаховского. Українські вистави не перериваються. В київськім університетськім архиві мається невеличка кількість

---

[1]) Житецкій 92—93.
[2]) Пыпинъ и Спасовичъ 590.
[3]) Николаевъ 14.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

афиш театральних першої чверті XIX століття, і вони свідчать нам про те, що польські труппи виставляли і драматичні твори на українській мові. Ці афиши—злиденний фрагмент минулого; цікаво було-б розшукати ще матеріалів, щоб цілком детально намалювати собі картину минулого, але і цей невеличкий фрагмент дає нам багато і піднімає хоч край тої чорної запони, яка так довго тяжила над цим періодом українського театра. Аж по 1816 рік по всьому південно-західному краї мандрують невеличкі польско-россійсько-українські труппи, а також спеціальна українська труппа поміщика Ширая, за яку ми згадували вище. У 1821 році грає в Київі труппа россійсько-українських артистів Щепкина, що приїхала з Полтави. Польска труппа Ленкавського у 1823 давала в Київі оперетки на польскій, россійській та українській мові. Власне афиши цієї труппи Ленкавського, та Зміовського і маються в архиві київського університета. 2-го марта 1823 року виставлено було вперше в Київі, як зазначила труппа на афиши, *нову* оперу: Украінка или волшебный замокъ». Подаємо тут цілком всю афишу.

Съ дозволенія начальства.

На бенефисъ актера Рекановскаго.

Сего 1823 года марта 2-го дня въ пятокъ, актеры польскіе подъ дирекціею г. Ленкавскаго будутъ имѣть честь представить на здѣшнемъ театрѣ неигранную новую оперу во многихъ явленіяхъ на малороссійскомъ нарѣчіи въ 2-хъ дѣйствіяхъ подъ названіемъ.

УКРАИНКА.

или

Волшебный замокъ, наполненный Духами:

Дѣйствующія лица:

Графъ Любомир—владѣтель имѣній	г. Млотковскій
Завиша—управитель замка	г. Завадцкій
Елена его жена	г-жа Каминская
Петръ, камердинер графа	г. Монтьянецъ
Яковъ, слуга въ замкѣ	г. Чернявскій
Украинка въ разныхъ перемѣнахъ	д. Несвижская

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Параска, дѣвка въ замкѣ		г-жа Завадцкая
Гуляка, украинецъ		г. Рекановскій
Неизвѣстный		г. Левицкій
Духъ Адальберта дѣда Любоміра		г. Зелинскій
Юлія	Дамы	г. Рекановская
Іоганна		д. Плотницкая
Иванъ	козаки дворскіе	г. Микульскій
Грицько		г. Бетлеевскій
Микита		г. Сіевичъ.

Змѣи, Духи, Рыцари въ огняхъ фаіерковыхъ въ разныхъ цвѣтахъ. Дворовые, Рыцари, Пажи, козаки и Крестьяне.

Ласкаюсь надеждою, что пьеса сія сдѣлаетъ Почтеннымъ Посѣтителямъ Пріятнѣйшее Зрѣлище, ибо въ дѣйствіяхъ и Механизмѣ подобна Русалкѣ.

Цю-ж само пьесу виставляють зновъ того-ж таки 1823 року октября 26 дня.

№ 64. Аббонементъ съ дозволенія начальства.

На кіевскомъ театрѣ

Сего 1823 года октября 26-го дня, то есть въ пятницу актери польскія подъ дирекціею г. Ленкавскаго будуть имѣть честь представить.

ВОЛШЕБНУЮ ОПЕРУ

Во многихъ явленіяхъ на малороссійскомъ нарѣчіи въ 2-хъ дѣйствіяхъ подъ названіемъ:

ВОЛШЕБНЫЙ ЗАМОКЪ
или
УКРАИНКА

Прежде оной представлена будетъ Увеселительная Комедія въ 1-мъ дѣйствіи подъ названіемъ:

Капризы молодой жены.

Далі іде переклад всієї афиши на польську мову.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Graf Lubomir Dziedzic włosci		p. Młotkowski
Zawisza Rzadca Zamku		p. Zawadzki
Helena iego zona		p-ni Kaminska
Piotr kamerdina grafa		p. Mątwianiec
Jakub sluga w zamku		p. Czerniawski
Ukrainka w roznyzh Postaciach		p-ni Niedzielska
Paraska dziewica z zamku		p-ni Zawadzka
Hulaka ukrajniec		p. Rekanowski
Nieznajomy		p. Lękawski
Iulia	Damy	p. Rekanowska
Iohanna	Damy	p-na Ptocka
Ivan	Kozaki Dworskie	p. Syiewicz
Hrycko	Kozaki Dworskie	p. Rudzuwicz
Mykyta	Kozaki Dworskie	p. Lewandowski

Zmyi, Duchy, Rycerze w ogniach faierwerkowych; Dworzanie Rycerze Paziowie, Kozacy.

Це пьеси, на яких зазначено, що вони мають виконуватись на «*малороссійскомъ нарѣчіи*», але серед тих афиш ми бачимо й такі, на яких не написано, якою мовою граґимуть. Вважаючи на зміст пьеси, можно думати, що ті пьеси були писані українською, або польсько-українською мовою. Візьмемо, наприклад, пьесу, яку виставлено у тим таки сезоні. Подаемо всю афішу:

За исключеніемъ абонаменту.

Сего 1823 года генваря 22 дня въ воскресеніе актеры польскіе подъ дирекціею г-на Ленкавскаго будуть имѣть честь представить въ первой разъ на здѣшнемъ театрѣ драму въ 3-хъ дѣйствіяхъ подъ названіемъ

ЕЛЕНА
или
РАЗБОЙНИКИ на УКРАИНѢ.

Osoby

Starosta, posiadacz znacznych wlosci	P. Zawadzki
Staroscina, iego zona	P-na Plocka
Wacław Rotmistrz chorągvi pancerneyich syn	S. P. Mlotkowski

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Helena ich wychowanica		S. P. Niedzielska
Borcuta zawiadowca zamku		S. P. Niedzielski
Horeyko lowczy starostu		S. P. Lękawski
Gonta Dowódzca Haydamakow		S. P. Mikylski
Danilko	Haydamacy	S. P. Matwianice
Horko		S. P. Kekanowski
Zielazniak		S. P. Zielinski
Charco		S. P. Lewicki
Kyrylko		S. P. Betleiewski
Stefan		S. P. Czernicuwski
Hayduk starosty		S. P. Rodziewicz

Mysliwi, Dworscy, Zaloga zamkova i wielu Haydamakow.

Искусственная декорація, а особенно въ послѣднемъ дѣйствіи, необходимая къ сей піэсѣ, здѣлана будетъ собственными издержками содержателя труппы изобрѣтенія г-жи Шкоти.

Через що на цій афиші не зазначено, якою мовою писано пьесу—не знаємо, мабуть просто з недогляду, бо власне тільки на де-яких афишах писано про мову; тимчасом, ми знаємо, що де які пьеси виставлено з примусу і по-россійськи. Але a priori можно бути певним, що мова в цій пьесі була смішана. Коли «starosta posiadacz znacznych wlosci» і його wychowanica Helena мусили балакати по-польськи, то вже Гонта, Залізняк, Данилко, Гурко, Степан, Кирило та «wielu Haydamakow» не потрапили-б балакати панською мовою, а позаяк ми маємо приклади таких пьес, де вже на самих афишах зазначено, що гратимуть їх польсько-украінською мовою, то можемо і цю драму «Елена или разбойники на Украинѣ» прилічити до подібних пьес.

Таким робом у тій невеличкій групці афиш сезона 1823 р. ми маємо дві афіши щиро украінських пьес, та одну пьесу мішану, польсько-украінську.

Чи пьеси грато тоді не що дня, чи порозгублювано ті афиши, але за ввесь 1823 рік, і зіму, й весну, й літо, й осінь ми маємо небагато афиш.

Generated on 2015-08-09 19:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Далі йде знов кілька афиш з 1827 року; між них знаходимо теж афішу української пьеси. Подаємо знов усю афішу цілком.

Съ дозволенія начальства

Съ исключеніемъ абонимента

На бенефисъ Анастасіи Шитлѣръ

Сего 1827 года іюля 22-го дня то есть въ пятницу труппою польскихъ актеровъ подъ дирекціею г-на Ленкавскаго представлено будетъ въ подобіе Русалокъ большая, веселая, волшебная опера на малороссійскомъ и польскомъ нарѣчіяхъ въ 3 дѣйствіяхъ подъ названіемъ.

УКРАИНКА

КОРОЛЕВА ВОЛШЕБСТВА

Дѣйствующія лица:

Рыцарь Гремиславъ, помѣщикъ на Украинѣ		Г. Шитлѣръ
Людомила, его племянница въ разныхъ видахъ какъ-то:		
Молодого козака Малой цыганки Хорошей пастушки Краковяка Дѣвушки украинской Генія розового Королевы Волшебства		г-жа Шитлеръ
Любоміръ князь		г-нъ Маге
Завиша старой рыцарь дворецкій		г-нъ Воевудскій
Вислав	Рыцари	г-нъ Липскій
Буромиръ	Рыцари	г-нъ Бетлеевскій
Христина—ключница		г-жа Зубавичова
Плихта погребщикъ		г-нъ Зубовичъ
Шерепетка конюшій князя		г-нъ Нивинскій
Гуляка	козаки дворскіе	г-нъ Стрельцовъ
Данило	козаки дворскіе	г-нъ Сіевичъ
Параска	дѣвки дворскіе	г-жа Сіевичова
Гапка	дѣвки дворскіе	д-ца Райдовская

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Пустынникъ, тѣнь, Дѣдица Замка N. N.

Рыцари, Мары, Тѣни.

Дѣйствіе въ замку Людомилы

Почтеннѣйшая публика! Сей спектакль и себя имѣю честь вручить вашему великодушію.

На другім боці цієї афіши написано власною рукою Ленкавського «Сія піеса находиться въ цензурномъ одобренномъ Регистрѣ подъ № 80». Ленкавскій.

Де-які з дієвих осіб, Любомір та Завіша, ніби й зустрічаються в попередніх «Украинкахъ», але, придивляючись до дієвих осіб, бачимо, вже в цій пьесі багато нових, так що вона мабуть була більш-менч самостійним твором.

На цьому й кінчається невеличкий скарб київського університетського архива. Але цей невеличкий скарб дуже цінний нам; ми маємо фактичні данні, що у першій чверті XIX століття вже виставляно українські пьеси нової форми. Безперечно по губернських архивах великих міст маються, мабуть, такі-ж афіши мандруючих комедіантів, і колиб хто завдався працею повишукувати всі українські афіши та звести їх до купи, ми мали-б певний зразок українського репертуара першої чверті XIX століття. Счасливий випадок дав нам в руки одну з таких афішок з міста Немірова подольської губ. Відомий історик О. І. Левицький, працюючи над своєю працею «Изъ жизни учебныхъ заведеній юго-западнаго края въ 1840 годахъ», знайшов між иншими шпаргалами 4 афішки мандруючих комедіантів, які давали свої вистави у Немирові. На трьох з них не зазначено, якою мовою мають грати, а на четвертій зазначено, що «представленіе оперы волшебной на малороссійскомъ и польскомъ діалектѣ», через те ми й подамо всю афішу цілком.

Афиша № 4.

Съ дозволенія начальства. Сего 1840 г. генваря 20 дня, въ воскресеніе, драматическіе актери, подъ дырекціею Іосифа Лютомскаго будутъ имѣть честь дать представленіе оперы волшебной на малороссійскомъ и польскомъ діалектѣ, въ 3-хъ дѣйствіяхъ,

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

съ хорами, метермофозами (sic) и русскою пляскою, подъ названіемъ:

НОВАЯ УКРАИНКА
или
ВОЛШЕБСТВО ВЪ ЗАМКѢ ТЫМОРЪ.

Лица:

Графъ Любомиръ, владѣтель имѣній (sic)	г. Сокульскій
Завиша, управитель замка	г. Фелиньскій
Гелѣна (sic) жена его	г-жа Лютомска
Людьмила, любовница графа въ видахъ:	
Параски	
Татарки	
Краковяка	
Волшебницы	
Царицы ночи,	
Богини Кипрійской,	
Княжны Смоленской	
Русской дѣвушки	д-ца Лютомска
Ротыславъ, дворецкой	г. Новодворской
Гуляка, козакъ Любоміра	г. Чеховичъ
Яковъ, марграбя замка	г. Ольпинскій
Параска, служанка Гелѣны	г-жа Сокульска
Тѣнь дѣда Любомира	
Селяне.	

Дѣйствіе на Украинѣ.

Цѣны мѣстамъ: Ложа первая 3 р. другія 2 р. сер. Фотель 5 злотыхъ. Кресло 3 злот. 10 грош. Партеръ 2 зл.

Начало въ 7 часовъ вечера.

І в Київі й в Немирові все це грали трупи «польських комедіантів», і це має велику вагу: не можно запідозріти їх, щоб вони виставляли українські пьеси з якогось патріотизму, або з примусу, як бувало з російськими пьесами, — це було зьявисько цілком комерческого характера, одповідь на запит. Очевидячки, був великий гурт публики спеціально на українські пьеси,

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і придивляючись до дат, взагалі до днів, коли виставляно українські пьеси, ми бачимо, що українські пьеси грають роль козирів у трупи: то їх виставлено на прикінці, коли вже цікавість публики до гри трупи підпадає, ось як було в Немирові, то їх виставляно на бенефиси артиста і артистки (арт. Рикановського, артистки Шпітлер), а артисти, як відомо вибирають собі на бенефиси сами бойові пьеси.

Ці невеликі відомості про діяльність українського театра— де-які афишки, що випадком тільки не знищив час, — дають нам велику перспективу: вони розсовують на далеко горизонт, і ми бачимо, що той довгий період, який вважався доси темною порожнявою в історії українського театра, — не був нею. Під темною запопою ворушилось приголомшене життя і неодмінним кроком посувалось наперед. Всі ці пьеси, од яких лишилися нам тільки назвиська, безперечно були невисокої літературної вартости, але вони пробивали шляхи, вони складали грунт, на якім нарешті й виріс високо-художний твір, що не втратив своєї краси і до наших днів—«Наталка-Полтавка» Котляревського. Сливе всі критики, пишучи про «Наталку-Полтавку», зазначають завжде, що вона тримається й доси на українській сцені, завдяки убожести репертуара. Річ не в тім: швидко викінчиться 100-літній ювілей Наталки, а вона ще житиме та й житиме на українській сцені через те, що вона має силу високо-талановитого твора. Всі дієві особи пьеси, особливо Возний, Виборний, Микола — живі українські типи, вони так одповідають рідній дійсности і разом з тим мають безсмертні риси загально-людських типів. Акція пьеси надзвичайно жива, інтрига одразу захоплює глядача, і цікавість пьеси не підупадає аж до самого кінця. До того-ж в пьесі виявлено велику повагу до рідного народа, зьявисько на той час видатне; це не жарт, не «кумедія»—це малюнок душевної боротьби людської, в якій гору над паном бере простий селянин Петро, не через що инше, як через шляхетність своєї души. Коротко кажучи, пьесу скомпановано на той час надзвичайно талановито, тим-то одразу набула вона собі таку славу не тільки серед українців, а й серед Росіян. Починаючи з 20-х років XIX століття українські

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

драматичні вистави починають відбуватись по всій Україні. У 1832 році до польської труппи Ленкавського прибув артист Рикановський «безподобно изображавшій малорусскіе типы», а з 1840 року він привозить вже з собою до Київа свою власну «русско-малорусскую» труппу. Ввесь цей час виставляно в Київі то ті, то инши українські пьеси. В Полтаві виставляє українські пьеси на власнім театрі князь Репнін; грають в нього не тільки фахові артисти, а й такі аматори, як сам Котляревський. Квітка, харківський поміщик, автор багатьох українських пьес, клопочеться про заснованія театра в Харькові,—очевидячки українські пьеси мали грати в тому театрові першорядну роль. У спольщеному Немирові одбуваються українські спектаклі. «Наталка-Полтавка» викликає справжній захват: «Успѣхъ пьесы былъ безпримѣрный. Слышенъ былъ въ рядахъ женщинъ громкій плачъ послѣ нѣсколькихъ пѣсенъ; въ концѣ пьесы раздались крики восторга. Въ томъ же году послѣ годичнаго акта повторился этотъ-же спектакль, и многіе должны были уйти и уѣхать, не находя въ большомъ залѣ мѣста ни для одного глаза. На масляной въ слѣдующемъ году опять повторилась Наталка, и были предлагавшіе 10 р. с. за входъ и не могли быть за многолюдствомъ пущены въ залу» [1]).

У Чернигові аматори теж виставляють «Наталку-Полтавку» Товариство сповістило про це обивателів чернигівських афішами на українській мові: в понеділок 12-го февраля на тутешнім театрі, на підмогу убогим студентам нашої губернії, товариством, кохаючим рідну мову, представлятиметця «Наталка - Полтавка» оперетта И. П. Котляревського у трьох поділах і т. далі. Спектаклі поставлено було під ряд два рази: «публика пришла въ восторгъ, вызовамъ и просьбамъ повторить не было конца» [2]). По всіх малих, та великих містах, навіть у Петербурзі, виставляють українські спектаклі, і скрізь викликають вони нечуваний захват. В Сумах, наприклад, засновується спеціальний український театр, закладає його Михайло Ѳедорович Бабич. Траги-комична,

[1]) Основа, 1862, Мартъ 72.
[2]) Основа 1862. Мартъ 75.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

доля цього крамаря-антрепренера. Був він з роду крамарем, їздив по ярмарках, та торгував залізним товаром, коли це раптом понудило його щось до сцени,—мабуть ті вистави, які він бачив по ярмарках. Кинув він своє діло і почав будувати театр і взявся до письменства; написав він багато пьес та оповідань українських. З-під пера крамаря вийшли на світ Божий: «Гусаръ или интересная мысль», трагедія или «Малороссійская комедія въ 5 д. съ эпилогомъ и прологомъ», «Набойщики, або знайшов батька въ сундуці», комедія въ двохъ актахъ, та другі. Невисокого змісту були мабуть ці «трагедії або комедії» сердешного крамаря. Тай все життя його склало «малороссійску комедію, або трагедію». Збудував він свій театр, не знаючи гаразд законів, на міській землі; поки вона не була потрібна містові, то й стояв собі там театр, любісенько грали в ньому і пьєси Бабича, наїздили й другі труппи. Коли це одного разу вранці сповістили Бабича, що театр його руйнують. Побіг він що-духу до свого театра,—до життя свого, і побачив на очі, як його руйнують! Схопився сердега за голову й закричав: «нема театра, не буде й мене»! Кровь йому ринула з горла, і справді через три дні не стало бідолашного крамаря-драматурга [1]). Не наводячи тут ще сили таких фактів, скажемо коротко, що по всіх малих й великих містах, спектаклі українські справляли справжній фурор. Навіть такий серьозний розум, як Куліш, у виставі водевільчика „Москаль-Чарівник“ бачить щось надзвичайне. «Театръ былъ полонъ, пише він у Рус. Вѣст. 1857 р., и рѣдко случалось намъ видѣть на русской сценѣ что нибудь столь совершенное въ своемъ родѣ, какъ игра г. Артемовскаго въ „Москалѣ-Чаривникѣ“. Онъ изобразилъ живого представителя своего племени со всѣми особенностями языка, манеры, обычая, *способа пониманія вещей* (!) и кромѣ всего этого съ глубиною чувства, спрятаннаго подъ наружной беззаботностью и простодушіемъ». Праведний Боже! Чи-ж є в тій ролі матеріал, що дав би можливість актьорові виявити хоч половину тих ознак, які наводить Куліш!.

[1]) Южный край 1882 № 570.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

То поривало так серце до всього рідного, свого!.

Починаючи рахувати од 1815 року, М. Ѳ. Комаров наводить въ своїм бібліографічнім збірнику «Українська драматургія» до 1873 року більш як сто українських дрюкованих та писаних пьес орігінальних, перекладів та переробок. Треба сказати, що мабуть це далеко не вся кількість пьес українського тогочасного репертуара: багато тих скарбів мандруючих комедіантів мабуть позагублювалось на віки. Безперечно, більшість цих пьес була напевно такої-ж літературної вартости, як і трагедії або комедії сердешного крамаря-драматурга Бабича. Ну, та й російський репертуар, за виключкою кількох видатнійших речей, взагалі складався з якоїсь зшитої на французський зразок мішанини. Відомий артист М. С. Щепкин в своїх листах [1]) жаліється страшенно на безбарвний репертуар російський. Це було зьявисько загальне. Артисти залюбки присвячували свою діяльність українській сцені. Ми маємо згадки про цілу низку видатних українських артистів. Згадаємо тут тільки одного, видатнійшого з них, що уявляв з себе на той час і свідомого українця,—то був Соленик. Родився він у 1811 році [2]). У 30-их роках вступив до труппи Штейна, що тримав тоді харківський театр. Грав Соленик і кращі ролі в російських пьесах, «но истинно неподражаемый, несравненный, незабвенный,—каже один з його сучасників,—былъ и пребудетъ Соленикъ, какъ актеръ украинскій въ украинскихъ пьесахъ. Рѣзко отличался онъ отъ другихъ тѣмъ, что личность украинца по его игрѣ выходила не простацкою, вялою и наивною до глупости, а полною внутренней жизни и смысла, хотя иногда и скрывающей свой умъ подъ маской простоты».

У 1837 році одна «высокопоставленная особа» запрошувала Соленика на петербургскую сцену. «Нѣтъ, ваше сіятельство, одповів Соленик: я малороссъ, люблю Малороссію, и мнѣ жаль разстаться съ нею». Умер він рано, у 1851 році, а разом з ним

---

[1]) Записки и письма М. С. Щепкина.

[2]) «Основа», кн. 2, ст. 177—184.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

вмерла і золота пора українського театра. На харківськім кладовищі ще у 1861 році стояв хрест на могилі його, а на хресті був ось який напис: «Во имя Тріипостасного Бога-отца, Сина и святого Духа здѣсь погребено тѣло раба Божія Карпа Трофимовича Соленика знаменитого малороссійскаго актера, которому этотъ крестъ поставилъ запорожскій козакъ А. И. Стратоновичъ». Тута-ж були і вірши того-ж таки козака, присвячені Соленикові.

Дивися з неба, Соленичe,
Як криво серце чоловіче:
Як ти, колись, на світі жив,
Та щиро публиці служив,
То публика тобі живому
Квітки кидала як солому.
А вмер артисте-небораче,
То й байдуже! Ніхто не бачe,
Що прах лежить твій без хреста.
Пора, бач, гулькнула не та:
Тепер вже стала Україна
Порожня, бушім домовина.

А вона порожніла й порожніла. Той само сучасник Соленика пише:—«у насъ въ южной Руси и прежде украинскія пьеси возбуждали всегда искреннее сочувствіе и образованной публики и простолюдиновъ даже, не интересующихся сценическими представленіями». Слова його були правдиві; з наведених нами вище фактів видко, який захват викликали українські пьеси скрізь по Україні, та одного захвату мало. Українські пьеси вже не задовольняли рідної публики, а параллельно з тим меньшала кількість українських трупп, переводились актьори, письменники переставали писати для української сцени. В десятих, двадцятих, тридцятих, та сорокових роках ми бачимо «польско-малорусскія», «русско-польско-малорусскія», та «русско-малорусскія» труппи, а у шестидесятих роках їх вже нема. Ще в Єлисаветграді тільки традиція українського театра стояла високо:

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

там був аматорський гурток, на чолі його стояв відомий артист-аматор, заможній поміщик Тарнавський. Люде заможні коштів не жалували, і через те аматорські вистави одбувалися в Єлисаветі на славу. Але то були вже останні відгуки колишнього славного минулого, взагалі-ж по труппах українські пьеси починають виставлятися при російських коли не коли, виставляются недбало, нехайливо. Так напр. у Київі у 50-ті, та 60-ті роки українські пьеси виставляються вже рідко, грають все пьеси старі; на протязі 50—60 років бачимо тільки дві нові пьеси: 29 октября 1856 року виставляють якусь нову оперу „Українці“ [1]), а у 1863 році київський «частный приставъ» написав драму на 5 актів «Загублена, або лихого діла Господь не потерпить». Виставлено її було у новому оперному театрі. Не знаємо, що то була за драма, але, «лихого діла Господь не потерпів»: спектакль скінчився повним скандалом, пьеса провалилася; не вважаючи на вірних городових, автора освистали й ошикали.

Так переводився український театр:

Що-ж то сталося з ним? Почавши своє життя слиже разом з россійським театром, він, як дужий птах широко роспустив крила і поніссся разом з товаришами на зустрічь сонцю, але чим далі, тим більше одбивається він од славної зграї і стиха лиш має окраяним крилом.

„Наталка-Полтавка“ була безперечно вище сучасних їй російських пьес і по реалізму своєму, і по своїй концепції, і по відношенню до простолюддя, гуманному, розумному, без зайвого сантіменталізму. Після «Наталки-Полтавки» Котляревський написав тільки „Москаля-Чарівника“ тай годі; більше не дав він нічого для драматичної літератури української. Чому?

Чому Квітка, що як відомо всім, написав по російські комедію «Переполохъ въ городѣ», прототип Ревізора Гоголя, не утворив нічого подібного в українській драматичній літературі? «Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщикъ», «Щира

[1]) Николаевъ 45.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Любовь» і більш нічого, цеб-то веселий жарт та нудна, сантіментальна драма.

Російська драматична література потроху збувається того характера творчости, який виявлявся в трагедіях «Ужасная тѣнь Ринальдо, или фантомъ» та в подібних їй пьесах; вона виставляє два безсмертних твори—«Ревизора», та «Горе отъ ума», а там далі комедії Сухово-Кобилина, Потехина, Писарева. Українська драматична література хоч і теж вибивається з характера творчости, який виявляється в «Королеві волшебства» та подібних їй операх і драмах, але все таки лишається на грунті малювання життя народнього, яко життя «дѣтей природы», обмежуючись лише звичаями, піснями, жартом, та несчасним коханням. Не можно не погодитись з поглядом Куліша: «Рано было образоваться серьезному взгляду на хлѣборобовъ въ то время, когда у всѣхъ раздавалась въ ушахъ пѣсня: «Громъ побѣды раздавайся». Когда, общая всей Европѣ, государственная система такъ прочно, повидимому, установилась, а объ общественномъ началѣ въ исторіи и государственной жизни никто почти и не заикался. Видѣть въ мужикахъ произведеніе старой исторіи и дѣятелей исторіи грядущей, смотрѣть на нихъ, какъ на временно бездѣйствующихъ согражданъ и сотрудниковъ общаго національнаго дѣла? Куда! Осмѣяли-бы тогда философа съ подобными убѣжденіями въ томъ самомъ кругу, который разыгрывалъ комедіи изъ простонароднаго быта и гдѣ народная пѣсня исторгала кой у кого горячія слези» [1]). Слова ці відносяться взагалі тільки до середнього рівня, бо вже й в часи Катерини були люде, які думали инакше. Але й для людей більш менч середнього рівня життя давало багато матеріалу для творчости. Хоча Котляревський мабуть і в мріях не мав «представительнаго правленія», про те він добре бачив все зло кріпацтва і нужденне життя несчасних підданців селян,—це вже доведено й його одою до князя Куракина,

[1]) Основа. 1862 г. II том.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

й Енеідою, і коли ці мотиви ввійшли і в «перелицьовану Енеіду», тим хутчій можно було-б збудувати на них не одну без краю трагічню драму, але думаємо в часи Миколаївського режіму годі було й думати провадити такі ідеї на сцені. На сцені можно було тільки виспівувати любьязні куплети:

Теперь не то, что было встарь,
Настали времена другія;
Какъ Ангелъ добръ нашъ бѣлый царь,
И благоденствуетъ Россія. (Ямщики)

Благоденствуетъ, та й годі. Так повинен був думати кожен. Письменникам, що малювали життя інтелігенції, звичайно, був матеріал до «комедій нравовъ», та ріжних драм, але на Вкраіні ще не було української інтелігенції. Народ трактували лише як «дѣтей природы» à la Жан-Жак Руссо; ті ж, що бачили ввесь трагізм життя цих «дѣтей природы», не мали права про це балакати. Зоставалася лише історичня драма.

Історичня драма найтріалійша форма драматичної творчости: вона не боїться подиху часа, вона не старіє, не робиться demodée. Разом з тим вона сливе однаково цікава всім народностям, бо переважно розробляє, хоча й пристасовані до тих або инших форм життя, але загально-людські мотиви: героїзм, боротьба межи бажанням власного счастья й громадським обовьязком, і т. и. Історія Украіни давала багатий матеріал письменнику драматургу. Найбільш освічені люде й кинулися до історичніх драм. Іеремія Галка—Микола Костомаров—дрюкує у 1838 році свого «Савву Чалого», драматичні сцени, у 1840 році «Переяславську нічь», трагедію на 9 сцен і т. д. Та горе! До літературної творчости мало дужої волі, та доброї охоти, а драматична форма найтруднішца з усіх літературних форм! Це кристал літературної творчости, в нім повинні переломитись пафос лірики, спокійна величність епоса, глибінь психології й сила драми. До всього того автор драматичнього твора мусить добре знатись на драматичній техниці і бути гаразд знайомим з вимогами сцени.

Generated on 2015-08-09 19:18 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

У Костомарова не було на те хисту. Та й сама тільки історичня драма не може задовольнити глядачів: вони шукають на сцені одповіді й на сучасне, бігуче життя, що так дошкуляє кривдою своєю. Тим часом відома катастрофа 47 року перервала й цю діяльність Костомарова. Проте другі українські драматурги не перестають постачати рідну сцену своїми творами. Та якими! У 1857 році видає Ващенко-Захарченко цілий збірник своїх пьес. 5 пьес! Не аби-що. Тільки які то пьеси! У 1860 році видають Г. та С. Карпенки теж цілий збірник пьес, аж 7 комедій та оперет. Між всяким таким нівеччам бачимо й кілька серьозних драм з народного життя, як от напр. «Доля»—Стеценка, «Ятрівка» Цисса, «Назар Стодоля», та другі, але цього було за-мало.

Спеціальних трупп українских, за виключкою кількох аматорських гуртків, не було; в українських ролях виступали просто російські актьори, що страшенно калічили українську мову, не мали навіть ні української одежи, ні українських декорацій [1]). В своїх спогадах Кропивницький малює нам становище українського театра у 70-тих роках.

«Український театр був тоді при послідним іздиханії, тільки ще де-не-де аматори инколи грали раз на рік «Наталку-Полтавку», або «Назара Стодолю», як от в Олександрії, Єлисаветі, Херсоні; справжні ж труппи нехтували ним» [2]). Сам Кропивницький застав ще одного могикана актьора українця—Нечая. Це був вже останній. Перший дебют Кропивницького у 1871 році в ролі Стецька був обставлений такими артистичними силами: помощником декоратора, та машиністом.

Так попевірявся при російських труппах несчастний український театр. Становище українського артиста було просто ганебне: сьогодня він грав Назара. або Виборного, а завтра мусів канканірувати в оперетці [3]). Попихачем був він при російських труппах.

---

[1]) Куліш. Рус. Вѣстникъ, 1857.
[2]) Н. Гр. IX. 50.
[3]) ibid—52.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Український театр гинув. Не було осередка свідомих освічених людей, які б вратували й піднесли його.

У 1872 році закладається такий осередок, і власне цей рік і треба вважати першим роком нового українського театра.

В 1872 році зімою збирався в городі Київі в родині Ліндфорсів гурток людей, переважно українців; між ними були д. Лисенко, Старицький, Чубинський, Русов та другі. Д-дії Лисенко та Старицький вже виступали на сцені. М. Лисенко ще вдома, в полтавщині в аматорськім спектаклі, а М. П. Старицький в київськім опернім театрі, в великому гурті аматорів, що виставляли кращі пьеси російського репертуара і добули велику славу в Київі; в цьому гурті приймали участь Л. М. Драгоманова (Кучинська), Орлов, Монахов (потім славнозвістний артист російський), та другі. На чолі гуртка, що зоргапизувався у Ліндфорсів, одразу стають М. Лисенко, та М. Старицький [1]). В 1872 таки році добувають вони дозвіл виставляти приватно українські спектаклі. Але що було виставляти? Убога українська література більше за все була бідна на пьеси. Обмежений репертуар український не задовольняв вже й гуртків аматорів [2]). До справи взявся М. П. Старицький; він вже раніще пробував свої сили на літературнім полі, але до драматичної творчости взявся вперше. Перш над усе скомпановано було водевільчик «Як ковбаса та чарка». Ліндфорс тогож таки року одвіз його в петербургську цензуру і добув офіціальний дозвіл 11-го апріля 1873 року [3]). Цей незначний водевіль скомпановано по звичайному водевільному шаблонові. Не новий і на мотив,—бо подібний мотив сварки маємо і в старезному водевільчику Шаховського «Сосѣди»,—він, одначе, вніс таки новеньку течію в убогу українську драматичну літературу: це були нові, живі типи сучасних підпанків, що, не маючи за собою жодних заслуг, пирожуться лише своїм «дворянством».

---

[1]) Корифеи украинской сцени. 15.

[2]) ibid—стор. 54.

[3]) Удостовѣреніе Гл. упр. по дѣламъ печати № 9572.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

По водевілі М. П. Старицький взявся вже написати більшу річ — то була «Різдвяна нічь», музикальна комедія по Гоголю, перше на 2 дії; музику до неї написав М. В. Лисенко.

Згодом М. В. Лисенко переробив її у 4-х-актну оперу.

На перший погляд нова українська комедія „Різдвяна нічь“ уявляла з себе той само тип українських пьес: веселий жарт, з співами, з танцями, з ліричним та комічним елементом. Скомпановано її було лехко, сценично, музику до неї зложив майстер першої руки, і через те вона надзвичайно сподобалась глядачам. Але в цій «Різдвяній ночі» бреніла вже нова течія. Вона вийшла з-під пера свідомого українця і інтелігента. Ця нова течія виявилась в особі Пацюка. Комічна фігура чаклуна-прожери в оповіданні перекинулась в комедії в свідомого героя українського; М. В. Лисенко всім серцем пройнявся цим новим типом і глибоко-трагічно змалював в музиці «останнього орла». Обидва автори в своїм, можно сказати, першім твори виявили глибоке поважкення до народа, визнали його рівним, вільним братом,— згола вони виявили те, чого бракувало попереднім драматургам: добачили в народі, як каже Куліш, «временно „бездѣйствующихъ согражданъ и сотрудниковъ общаго національнаго дѣла». Це був поворіт в історії української драми. Чи добачили це тогочасні інтелігенти українські—не знаємо, але теплий приятель «Кіевлянинъ» одразу почув, wo ist der Hund begraben.

«Різдвяну нічь» виставляли спочатку приватно, в господі, Ліндфорсів. Вона викликала такий загальний захват, що молоді діячи наважилися виставити її у великім київськім опернім театрі. Зараз склався великий гурт і почали готуватись до прилюдної вистави. Ця вистава—це була рукавичка лицарська, що кидали молоді українці «старому світові».

Писати про виставу «Різдвяної ночі» нема на що: вона справила цілу епоху в житті найвидатнійшого покоління. Поміж живих людей ще живе память про неї.

Це був історичній момент.

Три рази підряд виставили в опернім театрі «Різдвяну нічь», і театр був не то що повнісенькій, а ще задовго до вистави не можно було вже купити жодного білета.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Молодим діячам поталанило скласти одразу талановитий гурт виконавців. Діяльність гуртка не спинилася лише на виставі «Різдвяної Ночи»: у 1875 році М. П. Старицький перероблює до сцени «Чорноморці» Кухаренка, які й виставляють у Биржовому залі. Гурт аматорів грав вже так гарно, що й тепер де-які з людей старшого віку упевняють, ніби тодішні аматори грали краще багатьох сьогочасних актьорів фахових. Д. Старицький не спинився на цих невеличких пьесах: у 1876 році він пише велику драму, що тепер виставляється під назвою «Не так склалося, як жадалося», а надрюкована в «Раді» під заголовком «Не судилося». Тоді вона звалася «Панське болото». Видано її вже геть потім обшарпану цензурою: викинуто всі місця, що малювали відносини поміщика до селян. Цю драму було вже скомпановано не на зразок старих українських пьес,—це була «комедія нравовъ и драма сердца». Й обшарпана цензурою драма звернула на себе загальну увагу: «Появленіе этой драмы на сценѣ и въ печати, пише автор «Корифеевъ украинской сцены» (57), встрѣчено было единодушными похвалами и сочувствіемъ. Узелъ драмы составляетъ столкновеніе двухъ общественныхъ слоевъ—крестьянскаго и помѣщичьяго. По чистой совѣсти, говоритъ Костомаровъ, касаясь драмы М. П. Старицкаго «Не судылось», не можемъ не признать новое самобытное произведеніе пера этого писателя однимъ изъ лучшихъ въ своемъ родѣ и достойнымъ вниманія явленіемъ въ небогатой количествомъ книгъ малорусской литературѣ. Авторъ затронулъ самыя живыя струны современной, общественной жизни, раскрылъ недугъ, чувствуемый всюду въ наше время, и изобразилъ его въ такихъ чертахъ, въ какихъ онъ проявляется въ современномъ малорусскомъ обществѣ». З цих слів ми бачимо, що справу українського театра одразу поставлено було молодим гуртом на певний грунт. Того ж таки року починає М. П. Старицький перекладати і Гамлета на українську мову. Всі ці пьеси малося виставляти на сцені.

Заклався, таким робом, певний осередок з людей інтелігентних, пересвідчених патріотів, які кохалися в рідній сцені всією

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

душею. Пишно зацвітав український театр, і хто знає, який плід мали б ми нині, коли б не прибив лютий мороз рясного молодого цвіту.

Вдарив несподівано указ 16 мая 1876 року і перервав все.

Знов залягла темна ніч без просвітку, без надії.

Але живий живе дума. Не вважаючи на всі заборони, свідомі українці київські не залишають своєї праці, і в цім напрямі то там, то сям шукають вони шляхів, але справа стає на певний грунт тільки з того моменту коли у 1880 році приїздить ревізувати край сенатор Половцов.

Він висловився проти заборони українського слова й театру.

Наслідком того була записка київського генерал-губернатора Черткова 1880 року. Наче в одповідь на цю записку видано було другого указа 1880 року, який давав право генералъ-губернаторам та губернаторам давати дозвіл на українські спектаклі. Одразу цим дозволом скористувалися в багатьох місцях України. Українські спектаклі почали одбуватись в ріжних городах і скрізь викликали великий захват. Це надихнуло думку артистам з трупи Ашкаренка вдатися до міністра за дозволом виставляти українські пьеси і скласти спеціальну українську труппу [1]). Сам Кропивницький в своїх спогадах «Итоги за 35 лѣтъ» [2]) так характерізує нам цей момент: «На сезонъ 1881 года поступилъ я въ труппу Ашкаренка въ Кременчугъ, и съ этого то года начинается новая эра для украинскаго театра. *Отсутствіе сборовъ*[3]) вынудило насъ ходатайствовать передъ министромъ внутреннихъ дѣлъ, графомъ Лорисъ-Меликовымъ, о разрѣшеніи сыграть хоть нѣсколько украинскихъ пьесъ, *что бы спастись отъ неминуемой голодовки*».

---

[1]) К. У. С. 18.

[2]) Сынъ Отечества 1905 г. № 94.

[3]) Курсів наш.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Таким робом, прохаючи дозволу на кілька українських спектаклів, аби вратуватися від «голодовки», д. Кропивницький і не предчував,—чому він дає початок. Але, як би там не було,—він дійсно причинився до початку нової ери в історії українського театру.

Трупка склалася і прибула до Київа.

Старицька-Черняхівська.

(Кінець буде).

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Кіевская духовная семинарія въ первой половинѣ XIX ст.

(Воспоминанія).

Кіевская семинарія, просуществовавшая со времени перваго своего преобразованія въ 1817 году по настоящее время, ждетъ и не дождется своего историка, а между тѣмъ время дѣлаетъ свое дѣло и безпощадно уноситъ въ вѣчность тѣхъ немногихъ очевидцевъ давно прошедшихъ судебъ ея, отъ которыхъ несомнѣнно можно бы еще многое узнать какъ относительно ея внутренней жизни, такъ и о ея бывшихъ дѣятеляхъ, воспитавшихъ многія поколѣнія пастырей и учителей. Побуждаемый не только интересомъ самого дѣла и долгомъ признательности къ своей almae matri, но и усерднѣйшею просьбою (въ № 18. Кіев. Епарх. вѣд. за 1885 г.) одного глубокоуважаемаго въ г. Кіевѣ духовнаго лица, взявшаго на себя трудъ собиранія историческихъ матеріаловъ о кіевской семинаріи, я еще съ 1875 года занялся собираніемъ такихъ матеріаловъ по воспоминаніямъ и разсказамъ ея бывшихъ воспитанниковъ, каковые матеріалы и предлагаю благосклонному вниманію ея бывшихъ питомцевъ, надѣясь, что они не откажутся дополнить своими личными воспоминаніями то, что здѣсь, по причинамъ отъ меня независѣвшимъ, вышло не полно или не вполнѣ точно, въ каковомъ предположеніи я нескрываю подъ иниціалами именъ и фамилій тѣхъ лицъ, кои будутъ фигурировать въ моихъ воспоминаніяхъ и разсказахъ; а

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

равно почитаю излишнимъ вносить о нихъ въ свои матеріалы и тѣ свѣдѣнія, кои уже раньше были гдѣ-либо напечатаны.

Со времени перваго своего преобразованія—съ 1819 и по 1833 годъ—кіевская семинарія, со всѣмъ своимъ персоналомъ учащихъ и учащихся и съ четырьмя классами низшихъ духовныхъ училищъ, помѣщалась безраздѣльно въ академическихъ зданіяхъ при Кіево-Братскомъ монастырѣ. Тѣснота зданій и многолюдство учащихся въ нихъ были причиною того, что въ 1826 году комиссія духовныхъ училищъ начала дѣло о постройкѣ собственнаго помѣщенія для семинаріи на усадьбѣ бывшаго Петропавловскаго греческаго монастыря, а пока строилось такое зданіе, временно нанятъ былъ для общежитія казеннокоштныхъ и полуказенныхъ воспитанниковъ семинаріи домъ бывшаго кіевскаго войта Кисилевскаго, существующій и нынѣ на углу противъ старыхъ зданій Академіи, рядомъ съ контрактовымъ домомъ. По высочайшему повелѣнію, состоявшемуся 18 августа 1826 года, назначено было отпустить изъ процентовъ строительнаго капитала комиссіи дух. училищъ 170,910 руб. 55 к. на устройство означеннаго помѣщенія на мѣстѣ Петропавловскаго монастыря, сгорѣвшаго въ 1811 году. Работы по постройкѣ и отпускъ суммъ разсчитаны были на два года. На эту сумму былъ построенъ каменный трехъ-этажный корпусъ для семинаріи (длиною 22 саж., шириною 9 с., высотою 6 саж. 1 арш.), а также одноэтажный каменный флигель при немъ для помѣщенія кухни, столовой и амбара. Въ 1830 году, согласно резолюціи митрополита Евгенія отъ 15 апрѣля, начальству кіевской семинаріи была передана церковь Петропавловскаго монастыря, а въ 1831 году произошло окончательное переселеніе монашествующихъ, все еще остававшихся здѣсь, въ монастырь Екатериненскій. Въ 1849 году кіевская семинарія пріобрѣла покупкою Лаврское подворье, смежное съ семинарскимъ дворомъ, которое, по опредѣленію св. Синода отъ 24 августа, 17 октября 1849 года съ находящимся на немъ строеніями поступила въ вѣдѣніе духовно-учебнаго вѣдомства, при чемъ Лаврѣ въ вознагражденіе за названное подворье выдано въ февралѣ 1850 года изъ духовно-учебныхъ капиталовъ 6000 руб. и въ пріобрѣтенномъ

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

домѣ оставлена на всегда въ пользованіи Лавры книжная лавочка и при ней теплая комната для книгопродавца. Въ 1867 году 27 мая, послѣдовалъ указъ св. Синода о преобразованіи въ теченіе 5 лѣтъ кіевской семинаріи и 5 духовныхъ училищъ по уставу и штатамъ 1867 года (совершилось лишь 1 іюля 1878 г.), вслѣдствіе чего въ августѣ 1871 года семинарія дѣлаетъ новое пріобрѣтеніе покупкою у вдовы надворнаго совѣтника Елисаветы Смородиновой усадьбы въ 371 кв. саж. За эту усадьбу съ постройками Смородинова получила отъ семинаріи 16,800 руб. изъ суммъ православнаго духовнаго вѣдомства. Въ 1874—76 годахъ помѣщенія семинаріи были расширены новыми постройками, а именно: а) по главному корпусу была пристроена другая половина, б) на одноэтажномъ флигелѣ, стоящемъ на дворѣ, былъ надстроенъ 2-й этажъ, при чемъ флигель былъ соединенъ съ главнымъ корпусомъ; вмѣстѣ съ тѣмъ въ немъ былъ расширенъ столовый залъ и сдѣлана внутренняя перестройка библіотеки; в) была устроена ограда между новымъ корпусомъ и сосѣднею усадьбою, а также отъ колокольни до ректорскаго флигеля и отъ этого послѣдняго до сосѣдней усадьбы; г) были устроены газопроводъ и водопроводъ. На все это отпущено было изъ духовно-учебнаго капитала, назначеннаго по смѣтамъ св. Синода на духовно-учебную часть, 161,890 руб. Такимъ образомъ на пріобрѣтеніе усадьбы и устройство семинарскихъ зданій духовно-учебнымъ вѣдомствомъ израсходовано было всего 355,600 р. 55 к. изъ синодальныхъ суммъ. Несмотря на столь крупныя матеріальныя затраты по расширенію зданій семинаріи, благоустройство ея не было вполнѣ закончено, такъ какъ при ней не существовало для своекоштныхъ учениковъ общежитія, признаннаго св. синодомъ необходимымъ въ виду неудобствъ, представляемыхъ наемными квартирами, на которыхъ жили ученики, и въ виду неудобства для семинарскаго начальства. Этотъ насущный для семинаріи и для родителей ея воспитанниковъ вопросъ не переставалъ быть предметомъ всесторонніхъ обсужденій и на епархіальныхъ съѣздахъ духовенства, начиная съ 1869 года; но тѣснота семинарской усадьбы препятствовала осуществленію этого важнаго дѣла, на которое духовенство епархіи

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

собрало къ 1900 году до 200.000 руб. Необходимо было по этому приступить къ постройкѣ новой семинаріи, съ общежитіемъ для своекоштныхъ и казеннокоштныхъ воспитанниковъ, на новомъ мѣстѣ, каковое было уступлено митрополитомъ Іоанникіемъ въ урочищѣ «Кудрявецъ въ безмездное пользованіе духовенству кіевской епархіи до тѣхъ поръ, пока будетъ существовать семинарія на означенной землѣ. Благодаря этому дару, 20 іюля 1899 г. совершена была закладка новаго зданія семинаріи вмѣстимостью на 550 воспитанниковъ, а 28 сентября 1901 года оно было уже освящено, съ переселеніемъ въ него всѣхъ учащихъ и учащихся изъ подольской Петропавловской усадьбы, а старыя семинарскія зданія съ усадьбою пріобрѣло духовенство епархіи покупкою за 140.000 рублей и помѣстило въ нихъ два училища, Кіево-подольское и Богуславское.

Теперь перейдемъ къ обзору внутренней жизни семинаріи.

Начальники и наставники семинаріи первой половины прошлаго столѣтія жили очень скромно и не располагали такими удобствами жизни, какъ нынѣшніе; роскошныхъ палатъ и мягкой мебели они не знали; вокругъ ихъ все было просто, бѣдно. Ректоръ семинаріи Кириллъ занималъ въ нижнемъ этажѣ училищнаго зданія, гдѣ нынѣ живетъ смотритель кіево-подольскаго духовнаго училища, всего одну большую комнату, перегороженную на двѣ половины досчатою ширмою. Рядомъ съ нимъ другую такую же комнату занималъ профессоръ Колоколовъ, ведшій затворническую жизнь и не посѣщавшій никого даже изъ своихъ сослуживцевъ, за что послѣдніе нерѣдко преслѣдовали его насмѣшками и продѣлками въ родѣ слѣдующей: весь соръ, который выметался изъ ихъ комнатъ, сваливали у порога дверей квартиры Колоколова: особенно же этимъ надоѣдалъ ему профессоръ Іоаннъ Колодницкій, жившій тутъ же, напротивъ его квартиры; но Колоколовъ былъ невозмутимъ и, улучивши минуту, когда въ корридорѣ никого не было, собиралъ собственноручно свой и чужой соръ и выносилъ его вонъ. Инспекторомъ семинаріи былъ въ это время Яковъ Васильевичъ Саульскій, проходившій одновременно и должность смотрителя бурсы, каковую обыкновенно всегда совмѣщали

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ректоры семинаріи. Уроки въ семинаріи бывали до обѣда и послѣ него; на послѣобѣденныхъ урокахъ, отмѣненныхъ въ 1846 году при ректорѣ Антоніѣ, преподавались преимущественно языки: латинскій, греческій, нѣмецкій и польскій, на коихъ писались учениками письменныя упражненія. Лекторами сихъ языковъ назначались нерѣдко и лучшіе изъ учениковъ богословскаго класса; такъ, напр., Гавріилъ Палчевскій и Георгій Павловичъ были лекторами греческаго языка, а Никита Дашкевичъ—нѣмецкаго; съ 1829 до 31 года лекторомъ греческаго языка былъ Козубскій, а польскаго языка Ясирскій. Экзамены производились въ годъ три раза: предъ праздниками Рождества Христова, Воскресенія и предъ вакаціями; спрашивали на нихъ преимущественно учениковъ перворазрядныхъ, остальные же переходили изъ класса въ классъ и оканчивали курсъ, не будучи спрошенными не только на экзаменѣ ректоромъ, но и въ классѣ наставникомъ въ теченіе всего учебнаго курса, по причинѣ многолюдства учащихся, которыхъ, напр., въ 1863 году окончило 140 человѣкъ, а бывало и полтораста и болѣе. На экзаменѣ вызываютъ бывало по три-четыре ученика сразу, и когда первый отвѣтитъ, то ему тутъ же дается полулистъ бумаги и тема для письменнаго упражненія, которое онъ и долженъ написать на виду всей экзаменующей корпораціи, пока отвѣтятъ остальные три ученика, а за симъ по порядку, каждому отвѣтившему устно давалось письменное упражненіе, которое ректоръ и разсматривалъ тутъ же на экзаменѣ. Съ теченіемъ времени такой способъ писанія письменныхъ упражненій признанъ былъ неудобнымъ, въ виду возбужденнаго душевнаго состоянія экзаменующихся, и замѣненъ былъ особымъ письменнымъ экзаменомъ, для котораго назначалось время отъ 9 до 2-хъ часовъ въ промежуточные между устными экзаменами дни, въ которые ученики каждаго класса должны были написать по одному и болѣе сочиненію или переводу съ древнихъ языковъ, подъ надзоромъ въ классѣ одного изъ наставниковъ.

За квартирное содержаніе въ это время (съ 1821 до 30 года) ученики платили по пяти рублей ассигнаціями въ годъ, доставляя при этомъ натурою всякую провизію—муку, крупу, масло и проч.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Послѣ 1835 года цѣны за квартиры поднялись до 7 р. 50 коп. въ годъ или по тогдашнему счету, до 30 рублей ассигнаціями, а въ 50-хъ годахъ до 10 руб. сер. въ годъ съ доставкою харчей, которыя доставлялись впередъ за каждую треть года. Чаепитіе тогда не было въ модѣ, и квартирнымъ ученикамъ на завтракъ хозяева варили супъ, галушки, а по четвергамъ и субботамъ обязательно блины съ жаренымъ саломъ, въ постные же дни съ олеей; а казеннокоштнымъ ученикамъ ежедневно, въ теченіе всего года, служителя приносили въ номера, гдѣ жили, спали и занимались ученіемъ, по одной порціи чернаго хлѣба, вѣсомъ неболѣе 1 ф., и щепотку соли—на каждаго человѣка, чѣмъ нужно было довольствоваться до 2 часовъ дня или до обѣда. Обѣдъ обыкновенно состоялъ изъ борща и каши, которую, вмѣсто сала, бурсаки должны были «смачить» жиромъ, собираемымъ предварительно съ борща въ чашкѣ,—до того она была постна и неудобопроглотима, при множествѣ мышинаго помета въ крупахъ; но этого жира въ послѣдней чашкѣ, за которой помѣщались 4-ре словесника, было весьма мало, потому что большая часть его вливалась во вторую чашку, за которой обѣдали 4 философа, а самая львиная доля его поступала въ первую чашку, за которой обѣдали 4-ре богослова, во главѣ со старшимъ номера, вслѣдствіе каковаго преимущества и самый жиръ съ борща получилъ въ семинаріи техническое названіе—«богословскаго жира». Во время обѣда и ужина дежурный старшій ходилъ изъ конца въ конецъ столовой и наблюдалъ за тишиною и порядкомъ во время ѣды, а очередной чтецъ въ это же время услаждалъ умы и сердца ядущихъ повѣствованіемъ изъ пролога житій святыхъ. Если же случались провинившіеся, которымъ опредѣлено было въ наказаніе стоять въ столовой у порога, или на колѣнахъ, или сидѣть за голоднымъ столомъ во время обѣда казеннокоштныхъ учениковъ, то въ столовую приходилъ инспекторъ или его помощникъ. Въ воскресные и праздничные дни полагалось третье кушанье на обѣдъ, состоявшее изъ жареной картошки, жаренаго мяса или рыбы въ постные дни, и въ придачу къ сей роскоши каждый получалъ еще по одной двухкопѣечной булкѣ базарнаго печенія.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

На ужинъ подавался обыкновенно ячменный или гречневый супъ съ свинымъ саломъ, но не рѣдко можно было встрѣчать въ этомъ супѣ и свѣчные огарки, которыми, при отсутствіи тогда керосина, освѣщались и столовая, и кухня, и комнаты для занятій; по средамъ же и пятницамъ супъ замѣнялся пшеничными или гречневыми галушками; въ дни же масляницы, начиная съ четверга, часъ четыре дня кормили варениками, лѣпить которые собирались въ столовую сами семинаристы изъ охотниковъ (а кто изъ голодныхъ не былъ охотникомъ до сыра, хотя и прогорклаго, съ которымъ только одинъ разъ въ году—на масляницѣ и приходилось ему встрѣчаться). Въ сыропустную недѣлю вечеромъ приходилъ въ столовую къ ужину и самъ о. ректоръ—прощаться съ учениками, а затѣмъ въ теченіе всей первой и послѣдней недѣли великаго поста наставники и ученики ежедневно ходили въ церковь, затѣмъ въ пятокъ исповѣдывались, а въ субботу пріобщались; тѣмъ же изъ учащихся, кои имѣли возможность провесть масляницу и первую недѣлю поста въ домѣ родителей или родныхъ, вмѣнялось въ обязанность представлять въ отпускныхъ билетахъ удостовѣренія подлежащихъ причтовъ объ исполненіи ими сего христіанскаго долга.

Въ то время въ семинаріи преподавались въ всѣхъ классахъ слѣдующія науки: священное писаніе ветхаго и новаго завѣта, сперва по запискамъ (вѣроятно академическимъ) наставниковъ, потомъ по печатнымъ толкованіямъ Филарета митр. московскаго, Исагогикѣ Хергозерскаго и др. Богословіе догматическое (на латинскомъ языкѣ до 1830 года) по запискамъ ректоровъ Кирилла Купицкаго и Смарагда Крижановскаго,—въ 40-хъ годахъ по запискамъ Евгенія; съ 1845 по 49 г. по запискамъ Антонія, а затѣмъ по его печатному догматическому богословію; нравственное обличительное и пастырское—по запискамъ наставниковъ; гомилетика сперва по запискамъ, а послѣ 50-хъ годовъ по печатнымъ руководствамъ профессоровъ академіи Амфитеатрова и Ѳаворова; обрядословіе, каноническое право—сперва по запискамъ, а затѣмъ по печатному руководству протоіерея Скворцова; исторія библейская митр. Филарета печатная: исторія россійской церкви—

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

по запискамъ: гражданская всеобщая Шрека, потомъ Кайданова—печатныя; россійская гражданская Устрялова, печатная; патрологія—по запискамъ; логика—сперва по запискамъ, а съ 60-хъ годовъ по печатному руководству протоіерея І. Гошкевича; психологія—по запискамъ; словесность по Бургію, на латинскомъ языкѣ до 40-хъ годовъ, а затѣмъ на русскомъ языкѣ по запискамъ наставниковъ; катехизическое ученіе печатное Петра Могилы и ученіе о богослужебныхъ книгахъ--сперва по запискамъ, а съ 60-хъ годовъ по печатному руководству протоіерея Д. Смолодовича; герменевтика, пасхалія—по запискамъ; алгебра и геометрія по печатнымъ руководствамъ, изданнымъ мин. нар. просвѣщенія; физика, народная медицина, сельское хозяйство, зоологія, ботаника минерелогія по запискамъ преподавателей, философія на латинскомъ языкѣ протоіерея Скворцова, писанная подъ заглавіемъ Totum sistema philosophicum, ex wariis auctoribus excerptum—съ 1819 года; языки: латинскій, греческій, еврейскій, французскій, нѣмецкій, польскій (до 45 года) и иконописаніе съ 1857 года. Такъ какъ почти всѣ учебники были писанные, то ученикамъ приходилось ежедневно на переписку ихъ употреблять времени гораздо болѣе, чѣмъ на заучиваніе самихъ уроковъ, и они положительно не имѣли времени для отдыха, ни для прогулокъ по городу, ни для отлучекъ въ театръ, къ знакомымъ и т. под. Затѣмъ всѣ эти писанные учебники переходили, черезъ продажу изъ курса въ курсъ, отъ одного поколѣнія къ другому, а у нѣкоторыхъ сохранились въ наличіи и на всю жизнь, какъ память о школѣ, совмѣстно съ проповѣдями и разными письменными задачами и переводами. Вслѣдствіе недостатка печатныхъ руководствъ и учебниковъ, воспитанники, а особенно казеннокоштные, при изученіи уроковъ были поставляемы въ крайне затруднительное положеніе,—ибо учиться нужно было хорошо для того, чтобъ не лишиться казеннаго содержанія, а между тѣмъ у нихъ не только не имѣлось средствъ для пріобрѣтенія отъ своихъ предшественниковъ по классу писанныхъ лекцій, стоившихъ отъ 7 до 10 рублей, но часто не хватало какихъ-нибудь 5—10 копѣекъ для покупки листовъ бумаги и чернилъ, потребныхъ для списыванія

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

лекцій, которыя и заучивались поэтому группами, въ 4—5 человѣкъ, изъ одной общей для всѣхъ тетрадки, часто неисправной и наполненной ошибками нетолько орѳографическими, но и лексическими.

Всѣ казеннокоштные и полуказенные ученики помѣщались въ 11-ти номерахъ, изъ нихъ 9 номеровъ были въ верхнемъ этажѣ, а два (10-й и 11-й) въ нижнемъ этажѣ, и въ каждомъ изъ нихъ помѣщалось отъ 11 до 18 человѣкъ. Распредѣленіе, кому въ какомъ номерѣ жить, зависѣло отъ инспектора, который въ началѣ сентября составлялъ списокъ всѣхъ имѣющихъ право на казенное содержаніе и помѣщеніе и затѣмъ приводилъ его въ извѣстность чрезъ дежурнаго старшаго въ столовой во время обѣда. Въ каждый номеръ, на правѣ годичныхъ жильцовъ, назначались: два-три богослова, и лучшій изъ нихъ по поведенію и успѣхамъ старшимъ надъ всѣми, три-четыре философа и отъ 5 до 10 словесниковъ. Старшій въ номерѣ былъ, такъ сказать, инспекторскимъ глазомъ, своего рода начальствомъ, особенно когда онъ становился *дежурнымъ*, каковая метаморфоза происходила съ каждымъ изъ нихъ чрезъ 10 недѣль, а потому въ ежедневной жизни подвѣдомыхъ ему жильцовъ онъ игралъ немаловажную воспитательную роль. Онъ долженъ былъ смотрѣть за чистотой номера и за порядкомъ въ немъ, т. е., чтобы пожильцы не курили, въ карты не играли, готовили своевременно уроки, писали письменныя упражненія на заданныя имъ темы, чинно стояли на утреннихъ и вечернихъ молитвахъ, которыя каждодневно читались по очереди, своевременно ложились спать и вставали, своевременно уходили въ классъ и не засиживались въ номерѣ во время классныхъ перемѣнъ; по инструкціи, дежурные должны были уходить изъ номера послѣ всѣхъ, заперши его и взявши къ себѣ ключъ. Понятно, что дежурнаго побаивались, передъ нимъ раболѣпствовали не только словесники (снимавшіе даже передъ нимъ шапки) и философы, но и товарищи-богословы. Во время занятій, которыя ежедневно по звонку начинались въ 5-ть часовъ вечера и оканчивались въ 8 часовъ ужиномъ, а въ 9-ть молитвой, соблюдались образцовый порядокъ и тишина; никто не смѣлъ во время

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

занятій даже по нуждѣ выйти изъ номера, изъ опасенія повстрѣчаться гдѣ нибудь въ корридорѣ съ ректоромъ или инспекторомъ семинаріи, обыкновенно посѣщавшими во время занятій то тотъ, то другой номеръ и освѣдомлявшимися: всѣ ли корпусные ученики дома, чѣмъ и какъ они занимаются и т. п. Разговаривали и сообщались между собой въ номерѣ ученики больше шопотомъ и записочками, говорили въ голосъ между собой и дозволяли нѣкоторыя невинныя вольности только богословцы и, болѣе приближенные къ старшему философы. Дежурные старшіе корпусные ежедневно должны были рапортовать инспектору о благосостояніи и безпорядкахъ по корпусу, а квартирные дежурные—о благосостояніи и безпорядкахъ по квартирамъ. Тѣ и другіе назначались инспекторомъ на недѣльный срокъ, и одного изъ нихъ, большею частію квартирнаго дежурнаго, онъ бралъ съ собою въ экипажъ, въ качествѣ провожатаго, при объѣздѣ и осмотрѣ квартиръ своекоштныхъ учениковъ, а такъ какъ ихъ было вдвое болѣе противъ казенноконтныхъ, то и дежурныхъ старшихъ-квартирныхъ назначалось большею частію по два, изъ коихъ одинъ вѣдалъ ученическія квартиры до Канавы, а другой за Канавою и на Старомъ городѣ. Каждый день они должны были осмотрѣть столько квартиръ, сколько могли успѣть безъ ущерба своимъ прямымъ ученическимъ обязанностямъ, и о замѣченныхъ ими упущеніяхъ, неисправностяхъ и проступкахъ учениковъ собственноручно записывать въ нарочито заведенныхъ для сей цѣли въ каждой ученической квартирѣ журналахъ, подвергавшихся самому тщательному просмотру инспектора семинаріи при посѣщеніи имъ квартиръ. Съ такими же точно цѣлями,—содѣйствія инспекціи въ надзорѣ за учениками во время уроковъ и для прекращенія имъ способовъ опускать уроки,—учреждены были въ каждомъ классѣ журналисты—записчики или цензора, на обязанности коихъ лежало записывать въ журналъ учениковъ, не бывшихъ почему-либо на урокѣ или ушедшихъ изъ класса, и этотъ журналъ представлять къ подписи профессора по окончаніи урока. Эти журналы аккуратно разсматривались не только инспекторомъ, но и ректоромъ семинаріи, и на нихъ нерѣдко появлялись замѣ-

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

чательныя, въ воспитательномъ отношеніи, резолюціи того и другого начальника, ясно свидѣтельствовавшія какъ о гуманномъ или деспотическомъ отношеніи ихъ къ своимъ подчиненнымъ, такъ и объ ихъ взаимныхъ между собою отношеніяхъ и взглядахъ на одинъ и тотъ же проступокъ. До 30-хъ годовъ въ низшемъ отдѣленіи семинаріи или, по тогдашнему названію, словесности существовали, по примѣру низшихъ училищъ, авдиторы и ихъ помощники, которые обязаны были до прихода въ классъ наставниковъ выслушивать 3—4-хъ своихъ товарищей въ знаніи ими на память уроковъ, а затѣмъ—отмѣтить въ эрратахъ по латыни er. (erravit—ошибался), nb. (non bene—не хорошо знаетъ). nt. (non totum—не весь урокъ знаетъ), ns. (nescit—ничего не знаетъ), nf. (non fuit—не былъ), nr. (non recitavit—не выслушивался) и сообщить цензору или записчику журнала о появившихся въ классъ ученикахъ изъ своей эрраты. Сами авдиторы тоже выслушивались у двухъ первыхъ учениковъ своего класса, каковыми были въ описываемое нами время, І. Ольшевскій и З. Опоковъ—нынѣ покойный уже протоіерей. Авдиторамъ нерѣдко приходилось отвѣчать своей кожей за чужіе грѣхи, такъ напр., случилось однажды ученику Лонтковскому тяжко заболѣть, три дня онъ поэтому не приходилъ въ классъ и никому не давалъ знать о своей болѣзни, а на четвертый день умеръ, между тѣмъ ни въ эрратѣ, ни въ классномъ журналѣ не былъ отмѣченъ больнымъ; наведена была справка, кто его авдиторъ, и виновный З. Опоковъ былъ наказанъ стояніемъ въ классѣ на колѣняхъ въ теченіе цѣлой недѣли. Лѣтомъ, въ маѣ мѣсяцѣ, семинаристовъ водили разъ или два на прогулку въ рощу, гдѣ нынѣ Кадетскій корпусъ; эти дни были для нихъ самыми вожделѣнными, и тѣ, которымъ первымъ удавалось узнать, возвѣщали о семъ радостномъ событіи надписями на рундукахъ, на заборахъ, на дверяхъ, на стѣнахъ и на другихъ мѣстахъ, не исключая и такъ называемыхъ: «не столь отдаленныхъ»,—«завтра въ рощу». Торговцы и торговки тщательно перечитывали эти вѣщія надписи и спѣшили въ рощу со своими лакомствами: квасомъ, морожепымъ, булками, бубликами, пряниками, конфектами, яблоками, водкой, медомъ и т. п.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Въ играхъ и забавахъ учениковъ принимали участіе не только наставники, но и самъ о. ректоръ, по временамъ разбрасывавшій играющимъ разныя лакомства и спокойно любовавшійся ихъ дѣтскою рѣзвостію и ловкостію въ такихъ экзерциціяхъ, которыя въ другое время и при другихъ условіяхъ вызывали бы совсѣмъ иное отношеніе съ его стороны. Несмотря на то, что инспекція строго наблюдала и здѣсь за поведеніемъ учениковъ и воспрещала всякія отлучки въ ближайшія деревушки, бывали однако смѣльчаки, пренебрегавшіе опаспостію: они обходили знакомыя имъ мѣста на Соломенкѣ и въ Совкахъ съ дешовою продажею питей, успѣвали нарѣзаться, что называется до положенія ризъ. Въ число такихъ злополучныхъ смѣльчаковъ попался однажды ученикъ богословія Алышевскій (бывшій потомъ лейбъ-медикомъ); за появленіемъ его въ пьяномъ видѣ въ публичномъ мѣстѣ семинарское начальство рѣшило наказать его по всей строгости своихъ уставовъ и предназначило къ исключенію; но поелику Алышевскій былъ изъ числа лучшихъ учениковъ и при томъ сынъ городского священника, то исключеніе было замѣнено ему нѣсколькодневнымъ стояніемъ на колѣняхъ въ столовой во время обѣда казеннокоштныхъ учениковъ. Это унизительное для богословца наказаніе такъ сильно подѣйствовало на впечатлительную натуру Алышевскаго, что онъ рѣшился увольниться изъ Семинаріи и поступить въ медицинскую академію. «Разсуждать» въ наше время или же дѣлать профессору возраженія въ классѣ меньше всего дозволялось и почиталось дерзостью, а требовалось только буквальное заучиваніе заданнаго по учебнику. Бывалъ у насъ на публичныхъ экзаменахъ и митрополитъ Евгеній, имѣвшій обыкновеніе плевать при разговорѣ почти за каждымъ словомъ, а особенно когда разсердится— все тьфу да тьфу... Не любилъ владыка, чтобъ профессоры на экзаменахъ вмѣшивались въ отвѣты учениковъ, а потому въ его присутствіи на экзаменахъ бывала всегда замѣчательная тишина. Митрополитъ Евгеній задавалъ иногда экзаменующимся такіе богословскіе вопросы, которыхъ тѣ не въ состояніи были разрѣшить; тогда онъ предлагалъ тѣ же вопросы на разрѣшеніе кому-либо изъ наставниковъ или самъ разрѣшалъ. Ученики семинаріи и училищъ

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

въ прежнее время не имѣли церкви и ходили въ ближайшую Ильинскую, въ которой былъ тогда священникъ Петръ Матушевскій а послѣ него зять его извѣстный своей гуманностію учитель Кіево-подольской бурсы, протоіерей Мина Жолткевичъ. Богослуженіе по воскреснымъ и праздничнымъ днямъ совершалъ всегда о. ректоръ семинаріи, а о. Матушевскій служилъ въ будни. Въ церкви ученики занимали мѣсто въ слѣдующемъ порядкѣ: въ алтарѣ, по правой и лѣвой сторонамъ его, становились самые низкорослые ученики, по срединѣ церкви, съ правой и лѣвой сторонъ—бо́льшіе, а ближе къ выходнымъ дверямъ самые большіе, такъ что всѣмъ предстоящимъ въ храмѣ вполнѣ видно было всякое священнодѣйствіе, а лицами инспекторскаго надзора, кромѣ сего, и шалости учениковъ или неприличное ихъ стояніе въ храмѣ. Но какъ церковь была тѣсная, то, чтобъ не стѣснять прихожанъ, квартирныхъ учениковъ ставили лѣтомъ—въ зимней половинѣ храма, а зимою—въ лѣтней. Квартирные и корпусные старшіе, въ роли нынѣшнихъ надзирателей, стояли вдоль всей церкви на сторонѣ, каждый противъ своихъ подчиненныхъ, а дежурные старшіе—вблизи инспектора, стоявшаго всегда у дверей. На обязанности послѣднихъ лежало, предъ выходомъ изъ корпуса въ церковь, дѣлать перекличку—кто есть, а кого нѣтъ, что совершалось въ столовой, за неимѣніемъ особой сборной, а затѣмъ въ порядкѣ, попарно открывалось шествіе въ церковь.

Профессоръ Іоаннъ Веледницкій, уволенный около 1836 г., былъ преинтересный субъектъ своего времени. Первоначально преподавалъ онъ риторику, изъ коей ему почему-то особенно нравились баллады и объ нихъ онъ трактовалъ почти въ теченіе всего курса, за что ученики и прозывали его балладой. Языкъ у него былъ не свободенъ; начальныя буквы своей рѣчи онъ много разъ усугублялъ; при отвѣтахъ въ классѣ ученики нерѣдко передразнивали его, стараясь подражать ему въ заиканіи, въ особенности тогда, когда онъ приходилъ въ классъ выпивши, что узнавалось по заткнутой за поясъ книгѣ (хотя вообще онъ былъ человѣкъ солидный, никогда въ классѣ не смѣялся и на уроки ходилъ аккуратно). Когда дѣло дошло до хрій, то Веледницкій

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

задалъ ученикамъ письменное упражненіе на тему: «безумне, въ сію ночь душу твою истяжутъ отъ тебе...» повторивши три раза: бе-бе-бе. Въ насмѣшку одинъ изъ учениковъ написалъ въ своей тетрадкѣ текстъ такъ, какъ говорилъ профессоръ—«бебебезумне...» Веледницкій на слѣдующемъ урокѣ вынулъ изъ кармана принесенную имъ эту тетрадку и спросилъ этого ученика, зачѣмъ ошибочно написалъ трижды бебебе, когда слѣдуетъ писать всего одинъ разъ такъ: бббезумне, при чемъ повторилъ самъ ошибку нѣсколько разъ и вызвалъ тѣмъ всеобщій хохотъ въ классѣ. Когда дѣло подвинулось до изученія шитики, то Веледницкій сталъ упражнять своихъ питомцевъ въ стихотворствѣ и однажды приказалъ имъ воспѣть въ стихахъ «Трудъ»; но какъ, по замѣчанію древнихъ, poëtae nascuntur, а не fiunt, то ученики, чувствовавшіе себя нерожденными къ поэзіи, обращались обыкновенно съ просьбою къ лучшимъ и способнѣйшимъ товарищамъ—написать имъ что-нибудь на заданную тему. Такъ случилось и на этотъ разъ; пѣкто Андріевскій попросилъ своего товарища Маркіана Плѣнецкаго написать ему поскорѣе хоть что-нибудь о «Трудѣ», котораго онъ не могъ осилить въ стихотворной формѣ, потому что профессоръ началъ уже отбирать тетрадки отъ написавшихъ задачу, а у него не было еще въ тетрадкѣ ни единаго словца. Плѣницкій взялъ у него тетрадку и написалъ:

Я трудиться не желаю,
— Это низость для меня;
Всяку лѣность почитаю
Удовольствіемъ для себя.

Андріевскій подписался и вручилъ свою тетрадку Веледницкому, который въ стихахъ же написалъ ему такую рецензію:

Ты трудиться не желаешь?
Это низость для тебя?
Горе ты свое узнаешь
И оплачешь самъ себя.

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Задавши однажды урокъ о тропахъ и фигурахъ, онъ вызвалъ въ классѣ къ отвѣту заику—ученика Симеона Левицкаго и спросилъ его, заикаясь самъ: quid est fffigura? тотъ отвѣчалъ заикаясь: fffigura est elocutio... Веледницкій взбеленился и сталъ бранить: «такъ ты, этакій бестія, вздумалъ смѣяться надо мною! вотъ я тебя запишу въ журналъ, вотъ я тебя поташу къ о. ректору!».. Товарищи вступились за бѣдпягу Левицкаго и объяснили профессору, что это не насмѣшка, а природный недостатокъ. Послѣ риторики Бургія Веледницкій преподавалъ всеобщую исторію Шрека; уроки онъ размѣчалъ всегда по собственной книгѣ и притомъ на цѣлый курсъ, а задавши на уроки страницу или двѣ, бывало черкпетъ ногтемъ, приговаривая: «таво и довольно по первому классу словесности». Особенное вниманіе онъ оказывалъ изобрѣтенію стекла и открытію пурпуровой краски, о коихъ трактовалъ тоже почти цѣлый курсъ. Выслушиваніе уроковъ у него производилось чрезвычайно комично и не ипаче, какъ по вопросамъ, не забѣгая впередъ. Раскроетъ бывало ученическій списокъ и спрашиваетъ по порядку: такой то, ссскажите, ннпе бѣжала ли тамъ сссобака? (это по поводу открытія собакою пурпуровой краски); ученикъ: «бѣжала собака»—«Ххорошо! Веледницкій продолжаетъ: «н-ппе-дѣлала ли она ччего-нибудь? ученикъ: «однажды бѣжала собака и что-то дѣлала».—«Ххорошо, ооочень хорошо!—всеобщій хохотъ и продолженіе въ такомъ же вкусѣ по вопросамъ. Когда рѣчь шла о какой-нцбудь войнѣ и кто-либо изъ учениковъ любопытствовалъ знать, кто былъ полководцемъ въ этомъ сраженіи, Веледницкій обыкновенно отвѣчалъ: дддуракъ! ты бы еще захотѣлъ знать: кто тамъ былъ капраломъ, а кто фельдфебелемъ? Молчитъ Шрекъ, и тебѣ не надо знать! Пришедши на урокъ, Веледницкій никогда не садился, а всегда спрашивалъ и преподавалъ ходя или стоя, держась руками за спинку стула, по однажды, будучи въ состояніи невмѣняемости, не удержался на ногахъ и сѣлъ; всѣ обратили вниманіе на это небывалое обстоятельство и, толкая другъ друга, шопотомъ передавали: «сів, сів!..» Веледницкій вскочилъ со стула, какъ ошпаренный, ударилъ себя нѣсколько разъ рукой по лбу и уже

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

болѣе никогда не садился въ теченіе цѣлаго курса. Въ классѣ, какъ замѣчено выше, онъ спрашивалъ учениковъ всегда въ такомъ порядкѣ, какъ они стояли въ спискѣ, а не въ разбивку изъ всѣхъ трехъ разрядовъ, какъ практиковали другіе наставники, и въ одинъ разъ спроситъ бывало не болѣе 3 — 4-хъ человѣкъ, такъ что слѣдующіе 3—4 ученика готовились къ отвѣту на слѣдующій классъ и т. д. Понятно, что классные отвѣты получались всегда удовлетворительные, а на экзаменахъ, на коихъ ректоръ имѣлъ обыкновеніе спрашивать въ разбивку по всему учебнику и изъ всѣхъ разрядовъ, на отвѣчающихъ находилъ столбнякъ. Нерѣдко однако случалось второразрядным ученикамъ отвѣчать на экзаменѣ лучше перворазрядныхъ; тогда Ректоръ обращался къ Веледницкому за объясненіемъ причинъ такой непонятной метаморфозы, на что тотъ преспокойно бывало отвѣчаетъ: «Ваше Высокопреподобіе! не нарушайте порядка, заведеннаго мною въ классѣ, и ученики будутъ отлично отвѣчать». Не любилъ Веледницкій, чтобъ ученики, особенно лѣнивцы и шалуны, выходили на урокѣ изъ класса—по нуждѣ или безъ оной; но если иногда случалось выходить ученику скромному и прилежному, то такому Веледницкій бывало ничего не скажетъ и не воротитъ на мѣсто. Но вотъ начался урокъ, на пятой скамьѣ поднимается ученикъ, клапяется и проситъ позволенія выйти на дворъ. «Нельзя! пельзя! сиди на мѣстѣ!» кричитъ профессоръ. Ученикъ продолжаетъ проситься. «Сказалъ тебѣ сиди, ну и сиди: еслибъ ты не былъ такимъ, какъ Бытачевскій, Крипицкій и Михайловскій (а это были у него люди отвѣтые), то я бы тебя пустилъ; а такъ сиди, не дѣлай шуму». И сядетъ бѣдняга, скопфузившись, хотя бы его и дѣйствительно гнала изъ класса нужда. Погодя немпого поднимается и идетъ изъ класса Михаилъ Гуляевъ (впослѣдствіи профессоръ К. Академіи) — одинъ изъ лучшихъ учениковъ, товарищи кричатъ: «Гуляевъ идетъ, Гуляевъ идетъ»!.. Веледницкій дѣлаетъ видъ,-будто не замѣтилъ, и только пальцемъ пригрозитъ крикунамъ: «молчать, дураки! Что шумъ производите»? Ободренный такою снисходительностію профессора, поднимается наконецъ Бытачевскій и идетъ; товарищи кричатъ: «Бытачевскій

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

идетъ, Бытачевскій идетъ»!.. «Воротись, Бытачевскій, воротись, сиди на мѣстѣ, ты шумъ производишь»; и ни за что бывало не пуститъ его изъ класса. Случалось Веледницкому отправлять не знающихъ урока на стоянку къ порогу; непріятность положенія побуждала иногда провинившихся прибѣгать къ милосердію профессора, и они начинали отпрашиваться отъ наказанія подъ различными предлогами: «г. Профессоръ! Я же это всего въ первый разъ не знаю урока»!—«Ну, первый разъ и до порога».—«Г. Профессоръ, я назавтра приготовлю оба урока»!—«Ну, завтра я и посажу тебя на двухъ скамьяхъ, а теперь до порога»—«Я всегда уже буду знать урокъ»! «Ну, и всегда будешь у меня сидѣть на мѣстѣ, а теперь до порога, не нарушай порядка»... И ни за что бывало не отмолиться отъ наказанія за незнаніе. При Веледницкомъ введены были для учениковъ словесности эрраты и авдиторы въ тѣхъ видахъ, чтобы заставить учиться всѣхъ, а особенно лѣнтяевъ, которые за это такъ озлились на него, что однажды побили ему стекла въ квартирѣ, а на стѣнкахъ въ корридорѣ на него и на Ректора Кирилла Куницкаго написали такую эпиграмму: Здѣсь не Псковъ, что наслали дураковъ: одного Куницкаго, а другого Веледницкаго»! Во всѣ времена водилось у насъ подсказываніе урока плохо знающимъ, но при Веледницкомъ эта профессія имѣла особый оттѣнокъ, и спеціалисты по этой части, или суфлеры, какъ ихъ величали, располагались преимущественно на заднихъ скамьяхъ или, какъ у насъ тогда выражались, «на Шулявщинѣ»,—гдѣ ученики подъ скамьями и спали, и въ карты играли, а чтобъ профессору было не видно, что тамъ дѣлается, ученики складывали поверхъ скамей, особенно въ зимнее время, всякую одежу и книги въ связкахъ, называя эти приспособленія «батареями». Зайти профессору «на Шулявщину» было неудобно, по той причинѣ, что къ обѣимъ стѣнкамъ класса примыкали плотно скамьи, и только посединѣ имѣлся тѣсный проходъ, чрезъ который неудобно было также выходить и ученикамъ на средину класса для отвѣта, а потому спрошенный долженъ былъ, по приказу профессора, становиться на своей скамьѣ такъ, чтобы его было видно всему классу, и

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

въ такомъ положеніи отвѣчать урокъ. Такъ какъ на заднихъ скамьяхъ усаживались большею частью ученики плохо учившіеся и лѣнивцы, то при ихъ отвѣтахъ суфлеры были крайне необходимы, а исполняли они свою трудную, при вышеописанныхъ условіяхъ и предосторожностяхъ со стороны профессора, роль такимъ образомъ: присѣвши на полу за отвѣчающимъ такъ, чтобы изъ-за «батарей» не видно было профессору головы, суфлеръ начиналъ читать въ голосъ урокъ по книгѣ, спрошенный же долженъ былъ только молча шевелить губами, а когда слѣдовало остановиться, тогда суфлеръ дергалъ своего автомата за ногу и тотъ переставалъ шевелить губами. Но однажды произошла слѣдующая комичная сцена: окончивъ чтеніе урока, суфлеръ забылъ дернуть стоявшаго на скамьѣ автомата, а можетъ быть продѣлалъ это и нарочито, потѣхи ради, и тотъ продолжалъ шевелить губами, чѣмъ возбудилъ всеобщій хохотъ въ классѣ, совершенно непонятный для профессора, который, находясь почти всегда въ хмельномъ состояніи, былъ такъ нагло и дерзко обманываемъ.

Состоя профессоромъ, Веледницкій былъ также и библіотекаремъ семинаристовъ; за полученіемъ книгъ изъ библіотеки семинаристамъ назначено было являться ежедневно только по четвергамъ, послѣ уроковъ. Изъ книгъ, предназначенныхъ для чтенія, Веледницкій найчаще давалъ: «Золотые часы», которые такъ опротивѣли всѣмъ, что никто не хотѣлъ ихъ брать и въ руки, а тѣмъ болѣе читать; если же ученикъ просилъ другую книгу, то онъ долженъ былъ сказать ея заглавіе, что поставляло учениковъ словесности въ немалое затрудненіе, а потому они обращались большею частію къ философамъ и богословамъ, какъ болѣе свѣдущимъ людямъ, за совѣтомъ: какую бы имъ взять изъ библіотеки книгу для чтенія. И вотъ однажды Иванъ Гаевскій (извѣстный потомъ учитель и инспекторъ бурсы кіево-подольской) посовѣтовалъ ученику словесности Ѳеодору Шереметинскому, съ которымъ вмѣстѣ квартировалъ и былъ репетиторомъ его братьямъ, попросить слѣдующія книги у Веледницкаго: 1) «Путешествіе Телемака», 2) «Дѣло въ шляпѣ» и 3) Твердость подъ картузомъ». Не подозрѣвая насмѣшки, Шереметинскій является въ библіотеку

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

и говоритъ Веледницкому: «пожалуйте мнѣ книгу «Путешествіе Телемака».—«Дуракъ»,—пробормоталъ тотъ. «Такъ пожалуйте «Дѣло въ шляпѣ»,—и опять: «дуракъ»; «такъ пожалуйте «Твердость подъ картузомъ»,—и еще «дуракъ!» а какъ твоя фамилія?—Шереметинскій, понявъ, что попалъ въ просакъ, быстро скрылся и болѣе никогда за книгами не являлся. Въ другой разъ ученикъ философіи Андрей Шереметинскій попросилъ книгу: «Ключъ къ таинствамъ природы»—Экзерцъ Гаузена. Веледницкій отвѣчалъ: «во-первыхъ,—сейчасъ этой книги нѣтъ, во-вторыхъ — ты этого «ключа» не заложишь, а въ третьихъ—если и заложишь, то не откроешь». Бывшіе въ это время въ библіотекѣ ученики расхохотались, а сконфуженный Шереметинскій долженъ былъ уйти со стыдомъ. Въ насмѣшку ученики богословія и философіи нерѣдко совѣтовали словесникамъ брать изъ библіотеки еще слѣдующія вымышленныя книги: «Путешествіе Бабича по брундузіи», «Подвиги гвардейца Созонта» и «Путешествіе Пономарева на хорахъ». Пономаревъ былъ въ 50-хъ годахъ профессоромъ математики въ семинаріи и библіотекаремъ; его почти каждый день можно было застать въ библіотекѣ на хорахъ, гдѣ онъ составлялъ каталогъ книгъ и приводилъ ихъ въ порядокъ. Бабичемъ назывался одинъ изъ семинарскихъ служителей, который имѣлъ обыкновеніе приговаривать въ шутку, неся лоханку съ помоями: «берегись паничъ—ожгу». Гвардеецъ Созонтъ былъ семинарскимъ поваромъ, отличался атлетическимъ тѣлосложеніемъ и необыкновенною физическою силою. Вотъ что сообщили о немъ современники: когда греки вынуждены были оставить Петропавловскій монастырь, въ которомъ теперь семинарская церковь, то унесли съ собой и всѣ колокола церковные. Семинаристы сложились, кто рубль, кто копейку, и купили семи или восьмипудовый колоколъ, прозванный ими «Орломъ»,—въ него звонятъ всегда въ постъ. Этотъ колоколъ ректоръ семинаріи Іустинъ торжественно, въ присутствіи всѣхъ учащихъ и учащихся, освятилъ и распорядился поднять на колокольню. Явились охотники до сильныхъ ощущеній, приспособили блоки, навѣсили канаты и принялись прикрѣплять ихъ къ колоколу, какъ вдругъ изъ толпы

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

вышелъ Созонтъ, мощною рукою отстранилъ рабочихъ и, поднявши на свои могучія плечи колоколъ, вынесъ его безъ всякой сторонней помощи на колокольню и тамъ укрѣпилъ его какъ слѣдовало при содѣйствіи кузнеца, чѣмъ привелъ въ изумленіе и неописанный восторгъ всѣхъ присутствовавшихъ, въ числѣ коихъ находился и извѣстный силачъ профессоръ Бойковъ, который при этомъ же случаѣ самодовольно высказался, что вдвоемъ съ Созонтомъ, съ которымъ онъ даже боролся, они равны силѣ по крайней мѣрѣ десяти человѣкъ.

Свящ. **В. Радецкій.**

(Окончаніе слѣдуетъ).

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Іван Тобілевич (Карпенко-Карий).

2 сентября помер в Берліні після тяжкої хвороби відомий український драматург і артист Іван Карпович Тобілевич (псевдонім—Карпенко-Карий). Покійний служив українській сцені сливе до останнього року, коли тяжка хвороба примусила його перепинити свою діяльність і незабаром звела в домовину.

Іван Карпович Тобілевич родився 29 августа 1845 року в селі Арсеньевці херсонської губ., в сімьї простого хліборобачиншовика, яка дала українській сцені блискуче тріо—драматурга Івана і його молодших братів, славних артистів, Миколу Садовського та Опанаса Саксаганського. Сестра Івана Карповича (по чоловікові—Барилотті) теж була талановитою артисткою; передчасна смерть одняла її в української сцени. Батько драматурга, Карпо Адамович (помер 1904 року) відзначався великим природним розумом і був, як висловився його некролог ист, ходячею енціклопедією народньої мудрости. Іван Карпович внаслідував од батька тверезий, практичний розум, бадьорий погляд на життя, енергію й витревалість в роботі. Батько хоч сам був неписьменний, цінив освіту і подбав про те, щоб дати її своїм синам в межах, на які позволяли його достатки. Іван Карпович учився в повітовій школі у Бобринці. Сімья не була заможна, і сини, здобувши освіту, повинні були зараз же йти у світ і заробляти собі самі шматок хліба. Іван Карпович вступив на службу, попереду в бобрінецькій городській управі канцеляристом, а потім за сек-

Generated on 2015-08-10 16:44 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ретаря поліції в Єлисаветі. В Бобринці довелось йому один час служити разом з М. Л. Кропивницьким. Канцелярська служба в глухому закутку була не по душі будущому письменникові. На скільки ставало змоги, Іван Карпович старався поширити свою шкільну освіту читанням книжок, які тоді було дуже важко роздобувати в глухій херсонщині. Йому посчастило познайомитись з кількома освіченими людьми (лікарь Михалевич, Стрижевський та ин.); споміж них особливо великий вплив на нього мав вчитель херсонської гімназії Дмитро Пильчиков, свідомий українець і демократ, колишній член кирило-мефодієвського братства. Йому Іван Карпович багато завдячує в своїм розвитку. Певно, він познайомив Ів. К—ча і з ідейним українством. В 1881 році в Івана К—ча по підозрінню в приналежности його до української громади було зроблено трус, і він позбувся посади. Ще замолоду Ів. К—ч почував велику охоту до театра і, разом з Кропивницьким, брав участь в аматорських виставах у Бобринці та Єлисаветі. В 1883 році до Єлисавета приїхала труппа М. Старицького, в якій служили вже брати Ів. К-ча. Микола й Опанас. Давній нахил до сценичної діяльности з одного боку, скрутні обставини з другого, привели І. К—ча до того, що він, якому й раніш роблено пропозіції вступити на сцену, на цей раз послухався тієї ради і вступив до труппи. Але йому не довго довелося пробути в ній. 1883 р., коли труппа перебувала в Новочеркаському, з наказу «третьяго отдѣленія» Ів. К--чу було заборонено грати і звелено вибрати собі місце для життя. Тільки дякуючи протекції наказного отамана донського Святополка-Мирського, йому дозволено було зоставатись в Новочеркаському як на заслані [1]). Тут він пробув три роки. Після того йому дозволено було повернутись в рідні місця. Ці часи Ів. К—ч прожив здобуваючи собі засоби для життя власноручною працею, в буквальному розумінні цього слова; спочатку він разом з своєю дружиною Софією Виталіевною (уродженою Дітковською

[1]) М. Садовський. Мої театральні згадки. «Літ. Наук. Вістник», 1907, кн. VII—VIII, ст. 191.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

з Київщини,—вона як і чоловік її—пробувала деякий час на сцені: їй належить переробка однієї пьєси на українську мову і переклад з польської драми «В липневу ніч» Горчинського; занявся оправлюванням книжок, і став таким майстром в цьому ділі, що зміг утримувати з нього свою сімью [1]). Потім він переїхав на хутір до батька і занявся хліборобською працею, приймаючи участь в усіх роботах на полі. Живучи в близьких стосунках з народом, пройшовши добру школу життя, яке зводило його з найріжнороднішими типами людей, Ів. К—ч запасся багатим матеріалом, котрий послужив йому опісля для драматичної творчости. В 1888 році Ів. К—ч знову вступив на сцену до труппи свого брата Опанаса Саксаганського і грав у ній аж до останніх років, коли хвороба (рак печінки й селезінки) підтяла його кремезний організм. В літку цього року поїхав він до Берліну, але звідти привезено тільки його тіло, щоб поховати на рідній Україні.

Писати драми почав Ів. Карпович в часи свого підневольного життя в Новочеркаську. Правда, перші його літературні проби належать ще до 70 років, коли він написав кілька оповідань та перекладів з Успенського та Решетнікова, але з того всього побачило світ тільки оповідання «Новобранець», надрюковане в альманаху М. Старицького «Рада» (1883 року [2]). В 1883 р. Карпенко-Карий написав драму «Чабан» («Бурлака»), заборонену попереду цензурою. З цього часу починає він писати драми і комедії, які обійшли на сцені всю Україну й Росію і являються зараз основою репертуара українських труп. У-перве видано збірник з його трьох пьєс в 1886 році. Після того пьєси Карпенка-Карого друковалися в «Зорі», «Літературно-Науковому Вістнику», «Кіевской Старинѣ», збірнику «На вічну память Ко-

---

[1]) Корифеи украинской сцены. К. 1901. ст. 74.

[2]) Окрім того йому належать: невеличкий нарис „Наталка-Полтавка"—сторінка з споминів, друкований в „Літературному збірникові в память Ол. Кониського", К. 1903, і доклад про становище укр. сцени на 1 всеросійському зьїзді сценічних діячів, друкований в „Трудахъ" зьїзду. М. 1898.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

тляревському», а в 1897 році появились два перші томи «Драмъ и Комедій» в Одесі. В 1903 році вийшли там же III і IV томи, а в 1905 році вийшов у Полтаві V том з передмовою С. Єфремова. Де-які пьеси видано дешевими окремими виданнями.

Всього Карпенко-Карий написав 18 пьес. Що ці пьеси мають не тільки сценічний інтерес, але й не аби-яке літературне значіння, показує вже факт друкования їх на сторінках серьйозних видань, а також і те, що дешеві видання пьес поросходились за короткий час у великому числі примірників. Але й поза тим чисто зверхнім признаком твори Карпенка-Карого мають дуже цінні прикмети, які дають йому право на почесне місце в нашому письменстві, яко справді, по словам Франка, «першому нині майстрові на полі української драматичної літератури». Головна заслуга Карпенка-Карого як драматурга лежить в тім, що він перший порвав з етнографізмом в українській драмі, котрий привів її на мертву точку шаблону й застою; він вийшов по-за межі традиційного кохання та романічних пригод і зосередив свій інтерес на соціяльно-економічному й побутовому житті українського народа, в його сучасному й минулому, стараючись захопити яко мога ширші круги українського громадянства од його верхів і до низів. Правда, він не зумів цілком увільнитись од хиб старої української драми, особливо що до сценічних перестарілих прийомів (традиційне кохання хазяйських синів з наймичками або навпаки—дочок з наймитами, довгі монологи, говорення на бік і т. д.), але, володіючи справжнім талантом, розумінням психологичної правди й пильною обсерваціею життя, покійний драматург поширив обрій української драми, ввів у неї цілий ряд свіжих, нечуваних перед тим мотивів і дав широку галерею ріжноманітних суспільних типів.

Карпенко-Карий в своїх творах підняв тільки один край завіси з тих соціяльних болячок, що розьїдають наш народний організм; безправство мас, соціяльна нерівність, економічна незабезпеченність, пролетаризація—всі ці зьявища, котрі характеризують сучасне становище українського народа, знайшли досить слабий відгук в пьесах Карпенка-Карого, як що взяти їх усі

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

разом; за те брак культури, страшенна темнота нашого селянства, на грунті якої широко виростає здирство, обдурювання, шахрайство, погоня за лехкою наживою, забобонність — змальовані в пьєсах Карпенка-Карого яскравими фарбами. Громадські ідеали Карпенка-Карого не дуже широкого розмаху; сатира його бичує не стільки негативні боки сучасного ладу, скільки особисті хиби окремих людей з ріжних класів, переважно з того класу, який найкраще відомий драматургові, і з якого він сам походив — середніх селян-хазяїнів. Стремління до необмеженої наживи хоч би й шахрайськими способами (Калитка в комедії «Сто тисяч»), честолюбство й погоня за кастовими привилеями (Мартин Боруля), самодурство голови сімьї, перед волею котрого мусять коритись діти навіть у виборі подружжа і т. д.—оце головні мотиви комедії Карпенка-Карого. Тільки в одній пьєсі («Бурлака») знаходимо образ стихійного протестанта проти несправедливостей сучасного соціяльно-політичного ладу—в особі бурлаки Опанаса, фигура котрого змальована з такою експресією й художественністю, що її сміливо можно поставити поруч з другою подібною постатю в нашому письменстві—Миколою Джерею. Образ Опанаса взагалі один із самих принадніщих в галереї типів, утворених Карпенком-Карим. Франко вважає, що ціла драма—один «вельми живий і драматичний малюнок безправья, яке царює в Росії від гори до низу; малюючи той найнизший низ, автор проте прорубує добре вікно, крізь яке можно бачити й вищі щаблі того безправья, змальованого в особах старшини, збірщика, жида Гершка та цілої ватаги темних, слабосильних, прибитих селян. На тім темнім тлі малює нам автор могучу, світлу фігуру Бурлаки, чоловіка з незломною енергією та сильною вдачею, що сам один супроти цього валу стає до боротьби за правду». [1])

Карпенко-Карий—поет хліборобської праці. Його герої прагнуть землі, мріють про неї, ідеалізують роботу біля землі. Але це не та жадоба землі, яку почуває вбогий селянин, що гне

---

[1]) «Житте і Слово», 1897. I.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на своїому куценькому наділі, тратить той останній шматок, йде на заробітки, на фабрики, або тікає світ за очи на «зелений клин». Це—ідеал заможного господаря, який має досить землі, щоб приложити біля неї свою працю, але марить про те, щоб «заокруглити» свій грунтець, прибрати до рук те, що теряє менш сильний економічно його сусіда. Серцю драматурга люба фігура заможного господаря, хазяїна; він наділяє всіма чеснотами Карпа Барильченка («Суєта» і «Житейське море»), робить його кладезем житейської мудрости, який знає такий чудодійний рецепт, щоб зробитись статечним господарем, як «робоча дісціпліна»; він поетизує Мирона Серпокрила («По-над Дніпром»), що, скінчивши вищу агрономічну школу, вертається на село, щоб стати хазяїном-хліборобом на батьковому грунті і навчати других хазяйнувати, проповідуючи ідею хліборобських спілок-артілей. Устами того ж Карпа Барильченка він тужить над «сирітством» землі: «несчасна земля, гірка твоя доля! Тікають від тебе освічені на твої достатки діти і кидають село у тьмі... Хоч задушиться тут,—нема їм діла. Вони чужі нам, а ми їм. Забрали все, що можно, від землі, виснажили гречкосія і покинули! Ані лікаря, а ні ученого хазяїна, а ні доброго адвоката—нікого нема на селі! Тільки вивчився: прощай батьківська стріха, прощай село на віки» [1])! Що в дійсности село пролетаризується все більше й більше, що опоетизований драматургом «хазяїн» являється здебільшого звичайним глитаєм, якому округлити свій грунтець допомогла не стільки робоча дісціпліна і наука, як уміння використати земельний крізіс своїх «меньших» братів, на це Карпенко-Карий закриває очи. І хоча він сам дав яскравий зразок того, до якого логичного кінця може привести жадоба землиці, ідеал заокругленого господарства—в особі Терентія Пузиря («Хазяїн»)—і показав, яку атмосферу витворює культ «хазяйства» (Ліхтаренко, Феноген, з їх житейською філософією: «колись бусурменів обдирали, а тепер своїх рідних! Як на війні нікого не жаліли,—бо не ти вбьеш,

[1]) Драмы и комедіи, т. V, ст. 170.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тебе убъють,—так тут нема чого слини роспускать: не візьмеш ти, то візьмуть з тебе!... Тут колесо так крутиться: одних дане, другі проскакують» [1]), але сімпатії автора виразно лежать на сторопі хазяїнів; він тільки осуджує й висміює ексцеси з їх боку, котрі найчастіще являються, на його думку, продуктом малої освіти й некультурности. Не виходять по-за обсяг дрібнобуржуазних ідеалів і погляди Карпенка-Карого на освіту, на жіночу емансіпацію; з цього погляду дуже характерні деякі фрази в 1 акті «Сусти». Позитивні герої пьес Карпенка-Карого—люде «малих діл», хоча, може, часом і великої любови: артілі, «робоча дісціпліна», лікарювання або вчителювання на селі,—такі пластирі на болячки народнього життя подає Карпенко-Карий в своїх пьесах. В одній з пьес він просто виступає з проповіддю артільної справи,—в своїх на-пів публіцистичних драматичних картинах «По-над Дніпром». Характерно для соціяльно-економічного світогляду драматурга те, що в його пьесі виселяються до Оренбурщини не які небудь злидарі, безземельна голота, а люде заможні, котрі леліють в душі такі мрії: «банк грошей дасть, і я куплю там сто десятин на вічність... аби землі побільше» [2]). Звичайно, що й до спілки приступають «добрі хазяїни», а не голота. «Вільна праця біля землі, незалежність—от моя мрія»! говорить герой пьеси, артільний діяч Мирон Серпокрил. Певна річ, що ту волю й незалежність дасть йому добре збите й кругленьке господарство, і коли такий ідеал буде досягнуто, то на що тоді здадуться і спілки! На скільки пьеса перейнята опортуністичним духом, показують добре слова Мирона про свою спілку: «в цю неділю ми всі співаємо обідню в церкві. Я вже батюшці казав. А у вечорі, в неділю ж таки, батюшка буде читати у мене в клуні із святої історії для всіх селян, а я буду картини показувать» [3]). Умиленія достойная картина!—можно сказати сло-

[1]) Драмы и комедіи, т. III, ст. 251 – 253.
[2]) Драмы и комедіи, т. III, ст. 15.
[3]) Там же, ст. 57.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

вання одного персонажа з комедії Карпенка-Карого—«Чумаки». І пьеса кінчається по одному варіянту тим, що спілка йде в церкву на молебінь. Не останню роль для розвязки пьес грає «благодѣтельное начальство», що частенько являється по старинному прийому як deus ex machina (в «Бурлаці»).

В малюванні еврейських типів Карпенко-Карий не пішов далі традиційного й шаблонового виведення трохи не в кожній пьесі єврея (здебільшого євреї виступають в нього шинкарями), як глитая, шахрая, панського посіпаки («Бурлака», «Розумний і Дурень», «Наймичка», «Сто тисяч» і т. д.), і взагалі в неприхильному та шаржованому комічному світлі. Окрім гострої сатири і висміювання, у драматурга не знайшлось ні одної людяної рисочки для змалювання еврейської людности.

В історичних пьесах Карпенко-Карий виступає як гарячий український патріот і співець боротьби українського народа з його історичними ворогами; що ж до пьес побутових, то в них українство, як ідейна громадська течія, ледве зачеплене драматургом, виявляючись в формі епізодичних штрихів, механічно звязаних з дією та її особами: в «Суєті» виведено легку сатиру на шкільне обрусительство на Вкраїні (Карпо, дядько Терешко з його Матюшею), в «Хазяїні» багатий поміщик Злотницький збірає гроші на памятник Котляревського, Мирон в «По-над Дніпром» дає читати селянам українські книжки...

Устами Івана Барильченка («Суєта» і «Житейське море») Карпенко-Карий висловив свій погляд на завдання театральної штуки, виступаючи проти фарса й оперетки, обстоюючи за серьйозну літературну драму, за «чистоту іскуства», але ці думки висловлені якось реторично і слабо вяжуться з дією пьеси.

Коли ідейний бік пьес Карпенка-Карого далеко не стоїть ни тій висоті, на якій обертається зараз думка передового громадянства на Україні, то з боку художественого він дав нам цілу галерею викінчених образів і типів, які сміливо можуть стати поруч з креаціями світових драматургів, а в нашій літературі, певно, займуть невмируще місце. В них виявилось його тонке розуміння психології, жива обсервація над окружаючим життям,

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

глибоке знання народнього українського побуту, вміння підхопити його характерні риси і утворити живі правдиві типи, як от: бурлака Опанас, Копач Бонавентура, Калитка, Мартин Боруля, Протасій Пененжка, Терентій Пузирь, Лихтаренко, писарь в «Бурлаці» і цілий ряд другорядних персонажів. Треба зауважити, що народні типи у Карпенка-Карого далеко більш вдатні, ніж інтелігентні. Як справедливо говорить д-ка Русова, [1]) К.-К. розуміє інтелігентні типи занадто поверхово, і у всіх його творах вони виступають скоріще як аксесуари пьєси, аніж як її діячи, блідними тінями, а не живими людьми (лікарь в «По-над Дніпром», Злотницький, Калінович в «Хазяїні». Дві пьєси К.-К., написані цілком з життя інтелігенції—«Суєта» і «Житейське море»—сливе не мають жадної літературної вартости; характери змальовано або зовсім банально, або шаржовано; комізм часто-густо переходить в грубий фарс. Правда, деякі окремі персонажі носять на собі печать правди й реальности, але вони губляться на загальному утрированому фоні.

Єсть у Карпенка-Карого чисто психологичні пьєси, збудовані виключно на романічних відносинах («Наймичка», «Безталанна» і «Батькова казка»). Не вважаючи на слабе подекуди умотивування вчинків, на трохи нереальне збудування самої колізії, перші дві драми мають чималий інтерес на сцені. Характери змальовано правдиво, розвиток страсти передано з психологичною вірностю, дія ведеться жваво, з наростаючим напруженням. «Наймичка», навіть з усіма її дефектами (цілком зайво введено елемент кровосумішки, не зовсім логично умотивовано трагічну розвязку, суперечности в самих характерах дієвих осіб), може сміливо заняти місце в ряді всесвітніх трагедій кохання». Пьєса ця інтересна й своїми побутовими подробицями. Те саме можно було би сказати й за «Безталанну» як би не занадто штучний характер завязки пьєси, збудованої на дуже хистких з психологичного боку основах.

---

[1]) Старое и новое въ современ. малорус. литер. „Рус. Мысль“, 1903, кн. XII.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Карпенко-Карий не обмежувався сучасним життям українського народа, але брав сюжети з історичних часів,—од недавнього кріпацтва і до героїчної доби козаччини. В своїх історичних пьесах Карпенко-Карий виявив добре обзнайомлення з нашою минувшістю, вірне розуміння соціяльно-історичного процесу і ті самі позитивні прикмети психологичного таланту, що й у побутових пьесах. Безперечно, найкраща з історичних пьес Карпенка-Карого—трагедія «Сава Чалий», яка малює епізод з гайдамацьких рухів XVIII століття на правобережній Україні, звязаний з імям знаменитого ватажка Сави Чалого. Фігура Сави в трагедії грішить де-якими психологичними неправдоподобностями, за те гайдамацький ватажок Гнат Голий, демонічна натура з стихійними страстями, виплекана серед бурь і трівог кривавої боротьби з шхляхетсько-польським режімом, удалась авторові як найкраще. Підклад трагедії—боротьба українського демосу за свої соціяльно-економічні й національно-релігійні права з польським державним ладом—змальовано сильними і правдивими рисами. Дуже гарна поетична драма з часів руїни — «Гандзя», де автор добре зоріентувався серед плутанини інтересів, політичних течій і конфліктів тої сумної доби. В «Бондарівні», в якій сюжет відомої балади перенесено автором до часів хмельниччини, мало дійсно історичпого елемента. Но-за тим пьеса має свої добрі прикмети і викликає на сцені інтерес. В драматичній поемі «Лиха іскра поле спалить і сама незне (Сербин)» Карпенко-Карий намагався утворити образ необмеженого властолюбця, могутньої натури, здібної на все за-для придбання власти (Юліян, претендент на молдавське господарство в XVII ст.). Твір цей має багато нереальности в конструкції та в подробицях і взагалі належить до найслабших річей К.-К-го. Гарний зразок історично-побутової комедії дають «Чумаки», де автор, між иншим, воскресив призабуті типи старої України XVIII ст. в образі двох мандрованих дяків Шварковського й Мичковського. Пьеса з часів кріпаччини—«Прислужники» (відома ще під назвами «Підпанки» та «Що було, те мохом поросло»)—найслабша з історичних творів Карпенка-Карого, з силою непрвдивих, виключних ситуацій, монологів і т. п.;

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

але деякі з персонажів драми змальовано живими реальними фарбами (дворецький Филимон, німець оконом, атаман).

Ми переглянули сливе всю літературну спадщину Карпенка-Карого, і в нас сам собою складається висновок, що ні одного цілком бездоганного й викінченого твору він нам не полишив і до скарбниці ідей, якими живе інтелігентне громадянство, не вніс нічого нового, оригінального, йдучи частенько навіть позаду свого часу; але в межах свого не аби-якого таланта утворив чимало правдивих художествених типів і обновив нашу драматичну літературу новим змістом. Як вірно зазначив один критик, Карпенко-Карий «довів своїми пьесами можливість і високу поучительність справді народньої драми. Сказати, що така драма утворена вже нашим автором, що він дав закономірні зразки її, яким зостається лише наслідувати, ми не можемо; для цього пьесам його не стає старанного мотивування змальованих ситуацій, глибини й послідовности психологичного аналіза, індівідуалізації характерів і, так мовити, архітектурної викінченості. Ми маємо в його драмах перші серьозні проби, а не викінчені зразки народньої української драми, яка жде ще руки великого майстра і глибокого знавця людського серця» [1]). Слова ці були сказані девять років тому назад з приводу перших двох томів «Драм і комедій». З того часу покійний драматург випустив ще три томи своїх пьес, але в них він показав небагато поступу в вищезазначеному розумінні. Та про те всією своєю драматичною творчістю він справді прочистив шлях для майбутньої серьйозної української драми. Після Карпенка-Карого не можно говорити, що у нас нема драми.

До загальних прикмет пьес Карпенка-Карого належить іще його мягкий юмор, який випливає не тільки з комічних ситуацій діевих осіб, але з самого їх характера; це той здоровий народний юмор, котрий вважається властивим українському людові і який надає особливу принадність комічним персонажам Карпенка-Ка-

[1]) Ѳ. М. «Кіев. Ст.», 1898, VII—VIII, ст. 46.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

рого (Омелько в «Мартині Борулі», Конач Бонавентура, мандровані дяки, баба Бушля в «Чумаках»). Друга прикмета — це прекрасна народня мова його творів, якою він однаково легко панує для змалювання життя найріжніщих громадських верств. Про неї говорить д. Ө. М., що «Карпенко-Карий уміє користуватись для своєї цілі готовим багацтвом живої народньої мови і, не показуючи, правда, творчости в рідній мові, в дусі її законів і розвитку, він, проте не поновляє її непотрібними позичками з чужих мов, ні власним утворенням» [1]).

Щоб оцінити як слід значіння творів Карпенка-Карого для українського театра, треба кинути погляд на те, що уявляла з себе українська драматургія перед ним, тоді як уже народився постійний український театр і на українській сцені появився ряд визначних талантів. Весь український репертуар складався на початку 80-х років з кількох старих анахронічних пьес, та з етнографічних картин, з примітивним сюжетом, з наївними прийомами. Кохання в усіх його видах і комбінаціях було зачарованим кругом, по за який ніхто з українських авторів не одважувався переступити. Карпенко-Карий обновив і оздоровив українську сцену, ввівши в неї соціяльно-побутову драму і комедію, збогатив своїми пьесами обмежений волею й неволею репертуар і дав цим спромогу молодим артистичним силам розвинути свої таланти і виявити свій хист. Можно сказати, що в часи тяжкого лихоліття й занепаду українського театра Карпенко-Карий трохи не сам один виніс на своїх плечах тягар ідейної української драми, не даючи їй рішуче вироднтись в оперетково-етнографічний жанр. В цьому його заслуга не тільки перед українським театром, але й взагалі перед нашою національною культурою.

Покійний драматург був і видатним артистом, талановитим інтерпретатором переважно комічних ролей, як у своїх так і в чужих пьесах. До його амплуа належали ролі людей старшого віку, здебільшого комічні. В межах свого амплуа він був здібний передавати самі тонкі нюанси чуття од глибоко драматичних мо-

[1]) „К. Ст.“, 1898, VII—VIII, 45.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ментів до щиро-комічних, перейнятих юмором і навіть мягким ліризмом. В його виконанню Калитка («Сто тисяч»), Павло Серпокрил («По над Дніпром»), Старшина в «Бурлаці», Пузирь («Хазяїн») робили враження фігур цілком вихоплених з життя, реальних до найменьшої подробиці й деталю. Вповні інтелігентна й обміркована гра, розуміння художественного такта й міри характерізували покійного артиста при виконанню таких ролей, які одкривають простор для шаржа й пересади. Через те у його виходили живими креаціями без усякої утрировки такі ролі, як Барабаша в «Богдані Хмельницькому» або Потоцького в «Саві Чалому». Карпенко-Карий був одним з найкращих виконавців ролі Возного в «Наталці-Полтавці». Гра його в ролях свого амплуа була справжньою школою для починаючих артистів.

В сумній історії українського театра покійний був світлим зьявищем ідейного і цілком свідомого національно артиста-драматурга. Його пьеси ще довго скрашатимуть нашу сцену, а імя його ніколи не зітреться з сторінок історії української національної культури.

Важніща література про Карпенка-Карого: 1) *О. Огоновський*. Історія літератури руської. Часть II. Л. 1889. ст. 859—882. 2) *В. Катрановъ*. О малорусской драмѣ. Одесса. 1899. 3) *Юрий Кміт*. Карпенко-Карий. «Літературно-Науковий Вістник», 1900. VII, ст. 1—22. 4) *Ѳ. М.* Рецензія на I—II томи «Драмъ и комедій». «Кіевская Старина», 1898, VII — VIII, ст. 44 — 50. 5) *А. Л-цкій*. И. К. Карпенко-Карый. Біографическій очеркъ и обзоръ дѣятельности. «Жизнь и Искусство». 1900, № 16. 6) *Корифеи украинской сцены*. К. 1901. 7) *П. Г-скій*. Рецензія на III—IV тт. «Др. и Ком.» Кіевская Старина, 1903, кн. VI, ст. 197—202 і кн. IX, ст. 139—146, 8) Передмова *С. Ефремова* до V т. «Драмъ и Комедій» К.-К. Полтава. 1905. Повна бібліографія—в «Українській Драматургії» М. Комарова. Одесса. 1906.

Д. Дорошенко.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

БІБЛІОГРАФІЯ.

Українці на Кубані. Написав *Н. Капельгородський*. З картою Кубанщини. Видання товариства Просвіта у Київі № 10. стр. 36. 1907.

Вивчення краевої історії і сучасного становища окремих місцевостей України поставлено у нас не геть як гарно. Ще гірше стоїть справа з цим питанням в популярній українській літературі. Для широких народніх масс потреба знайомитись з ріжними сторонами життя своєї країни і свого народа являється пекучою потребою, задовольнити котру лежить на обовязку наших письменників і діячів. І коли ми зараз бачимо тенденцію знайомити наши масси з життям і історією окремих місцевостей, по яких вони мешкають, то такої тенденції не можно не вітати, як гарного способа для збогачення відомостів і загального культурно-національного освідомлення наших народніх масс. Виходячи з цього, ми можемо тільки побажати, щоб слідком за почином д. Капельгородського пішли й инші українські письменники-популяризатори, а на українському книжному ринкові зьявилася як мога скоріше ціла серія книжок аналогічного змісту, присвячених вивченню в популярній формі инших українських місцевостей.

Книжка д. Капельгородського «Українці на Кубані» не зовсім відповідае своему змісту. Скоріше її можно назвати короткою історією Кубані, від початку заселення її «бувшими запорожцями», або популярним описом сучасного становища та життя населення кубанщини, бо автор говорить не про одних тільки українців, а й про инші нації, що заселяють собою територію Кубанської области. З книжки видко, що автор добре обзнайомлений з тією темою, про яку пише;

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мовою володіє добре; літературу Кубані знає; форма викладу у нього легка, справді популярна, иноді навіть поетична,—словом автор має всі данні для того, щоб стати за гарного популяризатора і збогатити нашу убогу «літературу для народа» цінними працями. І не дивлячись, одначе, на це, ми не могли б сказати, щоб перший його виступ в цьому напрямі міг нас цілком задовольнити. Загальне враження од книжки—чогось не закінченого, не суцільного, чогось такого, що ми схарактеризуємо російським терміном—«скомканностію». Дуже може бути, що тут вина не самого автора, а редакційної комісії «Київської Просвіти», яка на 34 сторінках 8⁰ хотіла убгати найбільш цікавий матеріал з того, який подав автор, і викреслювала «другорядний». Коли справа стоїть так, можно тільки пожалкувати з такої редакційної операції. В трохи розширеній формі брошюра значно виграла б і не мала б в собі тих дефектів, про які ми згадали вище.

Од популярної брошюри не можно, звичайно, вимагати особливої повноти і деталізації що до розвитка теми, але ж головне, найбільш характерне і типове мусить бути захоронене і згадане. На великий жаль, в брошюрі д. Капельгородського власне цього то головного, характерного з історії, або сучасного становища Кубані, ми часто й не бачимо. Наведемо де кільки іллюстрацій. Оповідаючи, напр, про історію Кубанщини, автор мало зупиняється на тих «тернах», яких довелося зазнати пересельцям в новій країні і не тільки в боротьбі з природою, з новими умовинами життя, але й в боротьбі з військовим урядом та з представниками бюрократії. Ніякої згадки про активні протести з боку чорноморських козаків проти заходів уряду силою переселити частину козацтва на «лінію» в книжці немає, тоді як такі факти в історії чорноморського козацтва мали місто і залишили глибокий слід не тільки в житію, в спогадах, але і в народній творчости. Так само не зупиняється автор і над тими сторінками з історії чорноморського війська, які кажуть нам про боротьбу нащадків «бувших запорожців» за демократичні форми життя проти тих форм, які *силою* заводила на Кубані бюрократія. Для «читача з народа» глибокий інтерес має хоть би й коротке, але історично правдиве оповідання про те, як чорноморські козаки боролись за свої «козацькі привілеї», і як ці привілеї поволі одбирались од них, а замісць «вольностів» в громадському ладі заводились форми бюрократичного ладу. Це одна із цікавих сторінок історії чорноморського війська, і воскресити її в памяти теперешніх

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

нащадків ніколи не завадило б, бо сторінка ця, не кажучи вже про свій історичний драматизм, одзначається такими ж самими національними рисами, які ми зустрічаємо і в боротьбі цілого українського народа після 1654 року, хоч може і в меншому масштабі. Проминув автор і не менш цікавий момент з історії кубанського козацтва про внутрішні відносини поміж ріжними группами війська, про шкодливу роль військової старшини в справі заведення бюрократичних порядків серед війська і загальної деморалізації поміж населенням. Можноб було зазначити ще де-кілько значних прогалин в книжці д. Капельгородського аналогічного характеру, та ми гадаємо, що й згаданих нами вже досить для того, щоб зробити той вивод, що історична частина брошюри д. Капельгородського має досить поважні прогалини.

Звертаючись далі до III і IV гл., написаних більш повно, що до фактичного матеріалу, мусимо зазначити де які невірности і помилки автора. Так, напр., подаючи відомости про «гірський словесний суд», автор нічого не згадує про певну роль в гірському судівництві чиновників російських, які відограють по них досить велике значіння і часто-густо вносять в них деструктивний елемент. Малюнок гірського судівництва, поданий автором на стр. 21, не зовсім відповідає дійсности, бо занадто він ідилічний, і читач справді може уявити, що горяне користуються всіма правами автономного судівництва, «як велять стародавні звичаї»,—тоді як на самому ділі це бувае не завше. Не зовсім відповідають історичній дійсности і уваги автора про те, що одбирання автономних прав од козаків почалось «за царя Миколи». Позбавлення прав почалось значно раніш, мало не з перших років переселення на Кубань; так само трохи неправдивим є також і те місто брошюри, де автор каже про те, що за тих же часів військовій старшині «можно було вже й поміщиками поробитись», бо фактично процесс зьявлення поміщицького володіння на Кубані — одночасний з процессом крадіжки земель військовою старшиною (кінець XVIII с.), котрий на официяльній мові носив ймення «отдачи земель в вѣчное владѣніе» або «пользованіе». Процесс цей дуже цікавий і над ним авторові треба було спинитись вже хоч би через те, що він звязаний був з досить частими конфліктами новоявлених поміщиків з військовими станичними громадами і ширшими массами козацтва.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Гл. IV—«З чого люде живуть на Кубанщині»—хибує на брак цифр, які додали б ще більше яскравости та виразности тому становищу, в якому живе, приміром, голота і широкі масси так зв. «иногородніх». Язик цифр—найбільш переконуючий і вживання його в таких, напр., випадках, як малювання бюджета «иногороднього», або розміри тих податків та повинностів ріжних, які він мусить виплачувати, було б до речи.

Не можемо не звернути уваги автора на те занадто вже «просте» пояснення, яке він дає так розвиненому злодійству на Кубані. Виводити причини цього лиха з одних тільки традицій та з того, що деякі місця Кубані з давніх часів були містом для заслання ріжних злочинців з козаків та салдатів, було б занадто «упрощеним» методом пояснення соціальних явищ. Колиб автор згадав про більш обьективні причини, як наприклад: велике число безземельних на Кубані, безробітних, разом з невдалим порядкуванням в краіні місцевої бюрократії, він не став би так «просто» пояснять згадане явище.

Великим дефектом книжки вважаємо ми також і мовчанку автора про форми фабричної продукції на Кубані, характерні спеціально для цієї краіни, про становище місцевого пролетаріята, а також «прихожих» робітників, здебільшого з Украіни, які ще й до цього часу шукають тут заробітку та кращих умов праці.

Ось ті головні дефекти брошюри д. Капельгородського, які кидаються на очи при читанню її. Вони, звичайно, не завважають їй бути досить правдивим і вміло написаним малюнком життя «Украінців на Кубані». Хотілося б побачити цей малюнок в другому виданні більш розширеним і повним.

С. Петлюра.

Труды полтавской ученой архивной комиссіи. Издано подъ редакціей дѣйствительныхъ членовъ комиссіи: И. Фр. Павловскаго, А. Ф. Мальцева, Л. В. Падалки и В. А. Пархоменка. Выпускъ четвертый. Полтава. 1907. Ст. 235—XIX. ц. 75 коп.

Полтавська архивна комісія випускає вже четвертий том своїх праць, які подають чимало цікавого матеріалу до культурно-побутової історії Полтавщини. В цьому четвертому томі головне

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

місце, як по своїому обйому, так і по науковій цінности, займає розвідка невтомного дослідника полтавської старовини д. Павловського — «Полтава въ XIX столѣтіи». Вона служить продовженням статей того ж автора, друкованих на сторінках «Кіевской Старины». Д—ій Павловський подає тут нарис городського господарства, адміністрації й культурно-побутового життя Полтави за часи між 1834—1856 роками, коли Полтава була ще головним адміністративним пунктом «малоросійської губернії». Городський полтавський архив дав авторові багатий матеріал, дуже пильно використаний д. Павловським. Взагалі небагато наших українських городів мають такі цінні монографії по своїй історії, як праця д. Павловського по історії Полтави.

Стаття д. Мальцева «О малорусскихъ шпиталяхъ» виявляє з себе компілятивний нарис, зложений на підставі ріжних друкованих праць. Про самі шпіталі, як дуже характерне явище культурного українського життя XVII—XVIII століття д., Мальцев говорить досить мало. Більшу частину статті його бере нарис добродійних інституцій в давній Руси, починаючи з часів Володимира Великого.

Д-ій Леонтовський надрюкував у IV т. «Трудовъ» одну з важніщих праць українського філософа Гр. Сковороди «Змій Израильскій» по рукопису библіотеки Київо-Софійського собора. Твір цей досі був опублікований в ювілейному виданні творів Сковороди (1894 р.) тільки в уривку і по другому варіанту, ніж у д. Мальцева. До твора Сковороди д. Леонтовський додав свій реферат про характерні риси особи Сковороди. Привівши погляди на особу Сковороди та його філософію кількох дослідників, д. Мальцев робить свій висновок, що Сковорода був натурою двойственною: «в ньому надзвичайно оригінально боролись і мирились дві супротивні течії: академічний містіцизм тих часів з індівідуальним раціоналізмом. Сімболістичний містицизм вніс багато поезії в своєрідну філософію Сковороди, а раціоналізм вирятував його од догматизму й схоластичности». Висновок, як бачимо, не відзначається особливою оригінальністю, хоча він правильно характеризує нашого «філософа без сістеми», який одною ногою стояв

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ще на грунті старих схоластично-богословських міркувань, другою ж сягнув по за той поріг, увівши в свою філософію нові елементи в дусі західно-европейського раціоналізму. «Змій Израильскій» належить до пізніщих творів Сковороди, коли вже зовсім сформувався його філософський світогляд. Тута Сковорода висловив свій погляд на моральну суть християнства в противенстві до обрядового формалізму й буквалізму.

Дві статті цього-ж тома присвячені історії повітових міст на полтавщині: д. Кітіцин в нарисі «Кобылякская старина» подає коротеньку історію Кобеляків, а д. Пархоменко в своїй промові, виголошеній на ювілійному святі тисячеліття Переяслава, росповідає історію цього одного з найстарших українських городів.

З решти матеріялу, уміщеному в IV томі «Трудовъ», згадаємо ще замітку д. Павловського про проект Василя Малахова 1834 року заснования товариства для взаємного страхування од гряду і статтю того ж автора «Кн. Репнинъ въ его отношеніяхъ къ дворянству изъ-за винной монополіи и Д. В. Кочубей» (про продаж глухівськими дворянами горілки в орловську губернію, де було введено откупну сістему).

Порівнюючи останній том «Трудовъ» полтавської арх. комісії з попередніми томами, мусимо признати, що він виявляє значно менший інтерес, ніж ті томи: за виїмком розвідки д. Павловського, та текста «Змія» Сковороди, решта — досить сухий матеріял, випадкового характера; зовсім не бачимо тої «живої старовини», котра зникає на наших очах, в виді памяток народньої штуки — орнаменті, будівлі, вбрання і т. ин., про студіювання і списування котрих слід було б особливо подбати архивній комісії, як одинокій на всю полтавщину науковій інституції. Тоді б і видання її мали ширший інтерес і значіння. Не кажемо вже про те, що духовної творчости полтавської людности комісія сливе зовсім не торкається.

Д. Д.

Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ПО ЖУРНАЛАХ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, книга IV, том. LXXVIII.

Ол. Грушевський. По катастрофі 1708 року: розквартированнѧ російських полків на Украіні. Ст. 5—25. Поход Карла XII на Украіну зробив наш край театром военних подій, і сюди пересунулась головна масса російського війська. Окрім головного завданнѧ—боротьби з армією Карла XII—московське військо мало ще забезпечити російському урядові вірність украінської людности та запобігти всякій „крамолі й шатости“ з її боку. Після Полтави минула безпосередня небезпека для краю з боку шведів, але підозрѣнѧ украінського народа після Мазепинської трагедії зросли ще більше; уряд побоювався впливу на людність з боку мазепінців та запорозців; під цим претекстом було розміщено на території Гетьманщини кілька російських полків, утриманнѧ котрих лягло на кошт украінської людности. Розквартированнѧ московського війська було страшним тягарем для населенѧ; окрім чисто економічних страт, які несло воно через постачанѧ підвод, провіянту для людей і фуража для коней, дров, квартир, народ терпів од надужить і насильств російських командирів. Цікаві факти для ілюстрації цих надужить приводятся в статті д. Грушевського, яка являється продовженнѧм його інтересної праці про події на Вкраіні після „шведської інкурсії“.

Ів. Крипякевич. Львівська Русь в першій половині XVI віка. (Далі). ст. 26—50. В продовженні своєї праці про часи відродженнѧ украінської людности Львова в XVI столітті, д. Крипякевич подає нарис економічного становища львівського міщанства, його господарсь-

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:45 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кого й домашнього побута, його культури і розумового життя. В слідуючому—V розділі—д. Крипякевич робить пробу на підставі актових данних прослідити родинну історію кількох міщанських фамілій, слідкуючи за ними на протязі кількох поколінь; вийшли дуже цікаві історично-побутові нариси, які в живій формі представляють фігури XVI століття з українських міщанських кругів Львова, в їх сімейних та економічно-господарських відносинах.

Д р Мирон Кордуба. Венецьке посольство до Хмельницького. (1650 р.) ст. 51—89. На підставі ще досі не опублікованого матеріялу з віденських архивів, д. Кордуба подає історію місії Альберта Віміни, висланого резідентом венецької республики у Відні Сагредом до Хмельницького в справі коаліції проти турків, в яку Сагредо хтів втягнути й молоду козацьку республику. Віміна счастливо добрався до Чигирина і мав кілька авдієнцій в гетьмана. Хмельницький прийняв посольство дуже прихильно, але в справі коаліції заявив ясно і рішучо, що непевність своїх домашніх справ—можливість нової війни з Польщею—не позволяють йому дати якісь реальні обіцянки. Приїзд Віміна був тільки пробним бальоном, пущеним з венецького боку для завязання постійних зносин з Хмельницьким. Уже лаштувалось нове посольство, на цей раз уже безпосередно від венецького сенату, але почалась війна з Польщею, і зносини перервались. Переписка Сагреда з венецьким сенатом видрюкована д. Кузелею в додатку до статті, з перекладом інтересніщих місць. Вона дає кілька цінних подробиць про чигиринський двір і дипломатичні звичаї гетьмана.

Д-р Іван Франко. Студії над українськими народніми піснями. XIV—XXI. ст. 90—145. Ведучи далі свої інтересні й цінні досліди над історичними українськими піснями, д. Франко подає в цьому розділі монографічні студії над такими піснями: 1) Здобуття козаками Варни, 2) Дівчина-воячка, 3) Козак і Кулина, 4) Колядка про св. Софію в Київі, 5) Пісня про Кочубая, 6) Пісня про Ляшка, 7) Лямент України і 8) Ведмедівка.

Володимир Розов. Трилогія проф. А. Кримського. ст. 146—171. Автор розглядає три праці проф. Кримського, присвячені науковій суперечці про мову давніх киян 1): «Филологія и погодинская гипотеза» 2), «Деякі непевні критерії для діалектологічної класіфікації староруських рукописів» і 3) «Древне-кіевскій говоръ». Одмічаючи хаотичність і розкиданість праць проф. Кримського, їх дуже різкий тон, д. Розов вважає, що перші дві праці не мають великої наукової

Generated on 2015-08-10 16:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

ваги, хоча в «Фил. и погод. гипот.» йому і вдалося розбити ті підстави, на яких держалася київська гіпотеза Соболевського; за те «Древне-кіевскій говоръ» д. Розов уважає за «безперечно найважніще з усього, що написав Кримський в цій справі», і за одну з найбільш талановитих і блискучих розвідок в цій справі. Ця праця проф. Кримського, як доводить автор, «не тільки переконуючо повалює нові доводи Соболевського на користь його гіпотези, але також дає ряд незвичайно цінних відомостей про українську фонетіку взагалі».

У відділі «*Miscellanea*» (ст. 172—178) уміщено такі замітки: 1) І. Свенціцького «З життя старої школи»; 2) Ів. Кревецького «Причинки до характеристики літературної творчости Івана Головацького»; 3) М. Грушевського—некролог молодого співробітника «Записок» Богдана Бучинського, що помер на 24 році життя од сухот.

В «науковій хроніці» (ст. 179—202) д. З. Кузеля подає огляд етнографічних праць в західно-европейських часописях за 1905 рік. Усього розглянуто ним 49 видань в німецькій мові.

У відділі *бібліографії* подано рецензії на 25 видань в мовах російській, українській, польській, словацькій і німецькій.

Літературно-Науковий Вістник, кн. VIII—IX за серпень-вересень.

Микола Садовський. Мої театральні згадки (далі). Ст. 191—207. Д-ій Садовський оповідає про побут української трупи М. Старицького в 1882—5 роках на півдні Росії і про гастролі її в 1886 році в Петербурзі. Українська труппа здобула собі в Петербурзі широку славу; навіть неприхильно настроєне против усього українського «Новое Время» називало українських артистів «нашими майнінгенцями». Українці війшли, як кажуть, в моду. Їх почали запрошувати до великопанських салонів і вважали для себе за честь гостину українських артистів. На вистави труппи почали зьявлятись великі князі й княгині і наренті її запросили грати перед Олександром III. Спектакль відбувся в залі «Демут» на Мойці. Поставлено було «Назара Стодолю» і водевіль «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка». Ролі були поділені поміж найкращими силами труппи: Хому Кичатого грав М. Кропивницький, Назара—М. Садовський, Гната—О. Саксаганський, Галю—М. Заньковецька, Стеху—А. Маркова, свата—А. Максимович. Ті ж артисти виступили й у водевілі. На

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:52 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

спектакль прибула вся царська родина. Олександру III спектакль дуже уподобався, він од душі сміявся і, як тільки спустили останній раз завісу, звелів покликати перед себе артистів, які ще не встигли розгріміруватись і переодягтись. Він дуже похвалив гру і завдав кілька запитаннів, але артисти так схвильовались, що тільки 2—3 одповідали за себе і за других. Царь подякував за гру, і авдієнція на тому скінчилась.

Мих. Грушевський. Богданові роковини. Ст. 207—212. Ювілейна сільветка з приводу 250-літніх роковин смерти Богдана Хмельницького. Кидаючи погляд на велику українську революцію XVII століття, проф. Грушевський вважає Хмельницького уособленням того великого народнього руху, його типічнищим і характерніщим порожденням: «рушив тітан,—великий, темний, осліплений, закований, загнаний в землю, могутній і темний, як та чорна земля, яку мав він в оковах обробляти. І на переді йшов його провідник—такоїж тітанічної сили й вдачі, як персоніфікація тої могутної і сліпої народньої сили, мало що свідоміщий від неї, але з тим же тітанічним розмахом сили й енергії, що й у неї. Страшними напруженнями своїми стрясав він українською землею. Могутній і стіхійний як природа, що в своїй стіхійній сліпоті не може розмірити своїх засобів для осягнення своєї мети і в безумній марнотратности губить міліони одиниць для захованння рода, «ідеї»—рострачував він сили народні, лив кров і стелив трупами рідну землю, поки стіхійні сили тітана не вичерпалися від сих безмірних і надмірних трат, і його могутні рухи не перейшли на безсилі конвульсії. І хоч страшна боротьба за волю не дала тих наслідків, яких сподівалися її провідники, хоч народ знову зробився рабом, але в його душі, темній і сліпій, «ясним, блискучим промінем лишилася жити память про той незабутній, короткий, а блискучий момент, коли він на хвилю почув себе свобідним і жив в ілюзії здійснення своїх бажань». І ось коли ми тепер наново підносимо постулати вільного й незалежного життя свого народу, „то чи не чуємо ми, як через століття вяжуть нас моральні звязки з тим великим народнім рухом, звязаним з іменем Богдана?... Як через покоління наших попередників пробігає до нас і по нас та іскра нервової енергії тих великих змагань»?.

Мих. Грушевський. Студії з економічної історії України. (далі). Ст. 265—282. В попереднім розділі своєї праці проф. Грушевський говорив про експлоатацію природних богацтв краю і про екс-

Generated on 2015-08-10 16:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

порт лісових товарів, тепер він спиняється на експорті збіжжа в XVI—XVII вв., на зрості земельного господарства і на тих наслідках, які мав цей зріст для сільської людности. Вивіз лісових продуктів був часто шкідливим для економічного життя українських земель, він навіть руйнував його засоби, але він не так визискував людську працю, як природні запаси. Натомість вивіз збіжжа, що розвинувся з другої половини XVI в., викликав попит на робочі руки і привів до зросту панщини. Хліб вивозили переважно до Гданську, при чому шляхом служили річки басейну Вісли й Німана. Експорт хліба зробив рішучий вилом в старому натуральному господарстві. Почався «згон» селян і «скупля» їхніх грунтів. Поруч з тим йшло все більше притягання селян до панщизняної роботи. Розвій малоземельного селянського господарства, яке було в інтересі великих власників, одбувався скорим темпом, при чому число малоземельних в приватних маєтках було ще більше, ніж у королівщинах. Дроблення селянського земельного володіння роблено штучно в інтересі розвитку панського т. зв. фольваркового господарства. «Росширення фольваркового господарства несе з собою забирання селянських грунтів, обезземелення, дроблення селянських господарств і страшенний зріст панщини. З розвоєм фольваркового господарства західня Україна стає вже справжнім селянським пеклом, з якого більше енергичні, меньше податливі одиниці починають масами тікати, шукаючи лекших обставин життя в землях, не захоплених ще господарством на вивіз».

В. Ко-ий. Національно-територіяльні межі України і територій иньших областей Росії (далі). Ст. 315—331. Автор вираховує число української людности по губерніях на півдні, особливо в тих повітах, які межують з не-українськими губерніями, і пробує установити межі української людности; за вихідний пункт своїх досліджувань д. Ко-ий бере данні перепису 1897 року.

М. Порш. До питання про автономію. Ст. 344—359. Розбор відомої праці Л. Кульчицького «Автономія і федералізм в устрою конституційних держав».

Іван Франко. Марко-Вовчок. Посмертна згадка. Ст. 381—384.

Мих. Грушевський. На українські теми. «Грім—та не з тучи». Ст. 385—391. Стаття присвячена кампанії, яку відкрив проти українства на сторінках «Кіевлянина» «наш випробований домашній приятель», що «за браком якоїсь лішшої гардероби справив собі горохове пальто, скромно підписане буквами Т. Ф».

Generated on 2015-08-10 16:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Мих. Лозинський. З австрійської України. Ст. 392—413. Огляд діяльности весняної сесії австрійського парламенту, і особливо—українських послів.

Историческій Вѣстникъ, сентябрь, кн. 9.

Н. Н. Мазуренко. Первая харьковская университетская исторія. (Изъ воспоминаній стараго студента). Ст. 879—891. Автор оповідає про студентську історію, яка трапилась у Харькові між 1858 і 1859 роками. Начальство виключило, а уряд вислав під доглядом жандарів „на родину“ двох студентів, які зробили скандал у господі князя Салтикова, залізши туди з амурною метою. Студенти обурились і виявили свій протест тим, що трохи не всі, числом до 280 душ, подали прохання про увільнення з університету. Начальство перелякалось, але пішло на хитрощи: почало закликати студентів до себе по одинці і умовляти взяти прохання назад. Таким чином вдалось умовити всіх протестовавших, за виїмком 13 душ. Зараз двох головних коноводів вислали з Харькова, одного до вятської, другого до тамбовської губ. Решту -- одинадцять чоловік просто виключили з університету. Між ними був і автор споминів. Потім він виїхав на деякий час за кордон і звідти посилав кореспонденції до „Колокола“ Герцена,

В одділі *„критики и библіографіи“* рецензія А. Я. на книгу: „Александръ Грушевскій. М. А. Максимовичъ (1804—1873). Изъ украинской исторіографіи XIX вѣка. Спб. 1906“. (ст. 1009—10).

В одділі *„некрологів“* коротенька замітка про Марію Маркович (Марко-Вовчок), написана на підставі некролога письменниці в „Московскихъ Вѣдомостяхъ“.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Сентябрь.

Ѳ. И. Леонтовичъ. Рада великихъ князей литовскихъ. Ст. 122—179. На підставі головних актових джерел пр. Леонтович подає нарис складу й компетенції Ради великих князів литовських, яко адміністраційного органу, котрий брав участь в правлінні литовською державою.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Записки Императорскаго Харьковскаго Университета. 1906, г. кн. III и IV. Харьковъ, 1907.

М. И. Носалевичъ. Матеріалы для исторіи студенчества Харьковскаго университета за сто лѣтъ (1805—1905).

Проф. Л. Н. Загурскій. Обозрѣніе предметовъ преподаванія и распредѣленія лекцій на юридическомъ факультетѣ Харьковскаго университета въ періодъ 1804—1835 г.

«Былое», августъ, № 8/20.

А. С. Пругавинъ. Суздальскіе узники. Ст. 45—77. Д-ій Пругавін подає реєстр вязнів «релігійної Бастілії»—Спасо-Ефіміевського манастиря в Суздалі, де пересижувало чимало й українців, навіть вельможного раду, як от, наприклад, граф Кирило Розумовський, дійсний камергер, що просидів у манастирі з 1808 по 1822 рік за «невоздержанную жизнь и вольныя мысли насчетъ нравственности и религіи». Мордувались у монастирі й селяне Слободсько-української губерніі Микита Реус і Василь Жуков, стародубський міщанин Іван Мазур і бакалавр київської Академії, іеромонах Рафаїл (сидів між 1830—35 роками).

Л. Василевскій (Плохоцкій). Еще къ вопросу о переговорахъ «Исполнительнаго Комитета Народной Воли» съ «Добровольной охраной». Ст. 125—127. Замітка про відгуки цих переговорів в польській соціялістичній пресі. Між иншим, редактор польської часописі «Przedswit», що виходила в Лондоні, Ст. Мендельсон, надрюкував гидку інсінуацію про Драгоманова («вспомнимъ... полицейскую агитацію нѣкоего Драгоманова, якобы эмигранта, который на рептильныя средства и при помощи правительственныхъ фигуръ и обыкновенныхъ шпиковъ издавалъ въ Женевѣ журналъ п. з. «Вольное Слово»). Через те, що в дальших строках у Мендельсона було зачеплено „Исполнительный Комитетъ“, то йому прислав відповідь П. Лавров, листом до редакції „Przedświta“. Лавров не знайшов потрібним протестувати проти інсінуації на адресу Драгоманова тому, що, мовляв «первый (цеб-то Драгоманов) безразличенъ какъ для меня, такъ и для моихъ друзей, русскихъ соціалистовъ; поэтому мнѣ нѣтъ необходимости говорить объ этомъ».

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

И. Доброва. Изъ исторіи рабочаго движенія на югѣ Россіи. Ст. 173—194. Оповідається про страйк пекарів, що був у Київі весною 1900 року.

Признанія Н. И. Костомарова въ III Отдѣленіи. Ст. 200—229. До цього часу ще нічого не було опубліковано з документів, що стосуються до процесу ведення справи кирило-мефодіевських братчиків. З цього погляду признання Костомарова на допитах виявляють особливий інтерес. Вони показують нам Костомарова в дуже невигідному освітленні. Бажаючи виправдати себе, Костомаров не зупиняється перед тим, щоб кинути темне світло на своїх товаришів, говорить багато зовсім зайвого, ганьбить українську народність, літературу і взагалі виказує надзвичайне малодушіе. Признання писані в самому сервілістичному тоні; показуючи про кирило-мефодіевське братство і його діячів, Костомаров плутав, спочатку заперечував свою приналежність до братства, навіть запевняв, що не знає нічого про братство, потім признався і закінчив свої показанія слізним каяттям. Підчас трусу в Костомарова було взято такі папери й річі: 1) три легенди про Кирила і Мефодія; 2) записку Костомарова, писану до когось про велику будучність славянства; 3) пів-аркуш, де написано кілька думок про панславізм; 4) 5 листів Куліша до Костомарова; 5) два українських вірша „возмутительнаго содержанія"; 6) рукопис поеми Міцкевича „Dziady"; 7) дві книги поезій Шевченка, одна друкована, друга рукописна, з малюнками; 8) каблучку з надписом св. Кирила і Мефодія; 9) печатку з евангельськими текстами.

Наводимо кілька уривків з признань Костомарова, які характеризують, як зміст їх, так і самий тон. Одповідаючи по пунктам на запитання „III Отдѣленія", Костомаров так, наприклад, висловлявся про Шевченка: „Хотя молва называетъ его составителем бродячихъ стиховъ очень гадкаго содержанія, но я отъ него объ этомъ признанія не слышалъ, и когда разъ спросилъ, онъ вспыхнулъ и назвалъ мнѣ какую-то другую фамилію". Твори Міцкевича, знайдені під час трусу, Костомаров називає „мерзостью"; в другому місті він росказує, що „драму, писанную на польскомъ языкѣ, Мицкевича я не читалъ вовсе; бывши учителемъ, отнялъ ее у ученика, который инспекторомъ былъ наказанъ". Про Гулака Костомаров каже, що той „обнаруживалъ склонность къ либерализму, занесенную имъ изъ Дерпта, въ особенности глупую и странную страсть къ корпораціямъ". Зовсім безпотрібно оговорив Костомаров Савича, обвинувативши його в „француз-

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

скомъ коммунизмѣ". Потім він, на прикінці своїх одповідей, покаявся в тому: „съ полною откровенностью и раскаяніемъ объявляю, что я въ безпокойномъ волненіи духа, не точно выражаясь, обвинилъ Савича въ какомъ то коммунизмѣ совершенно необдуманно и неосновательно, такъ что, припомнивши и обдумавши, вынужденъ теперь съ ужасомъ сознаться въ своей неумышленной винѣ и со слезами просить прощенія; ибо я оговорилъ человѣка, котораго едва знаю, и согрѣшилъ передъ Богомъ и государемъ". Костомаров усякими способами старався довести свою відчуженість од українства; в одному місті він каже, що „какъ природный русскій, посмѣивался над движеніемъ въ пользу Малороссіи и надъ литературой ея"; в другому запевняє, що „я, никогда не преданный украйноманіи, возставалъ противъ безплоднаго направленія, которое увлекало молодыхъ людей отъ дѣльнаго занятія науками и вдавало въ глупости, какъ, напр., въ загадки, сказки и пр."; поезії Шевченка він переховував у себе за-для мови, бо, мовляв, „раздѣлять гнусныхъ мыслей, въ нихъ изложенныхъ, не могъ никогда". За-для цього інтересу він збірав „всякій сбродъ на малороссійскомъ нарѣчіи»; виправдуючи себе в зносинах з Метлинським с приводу видання „Сельскаго чтенія" князя Одоевського на українській мові, Костомаров поспішає добавити, що брався запомогати цій справі не „ради любви къ Малороссіи, а изъ любви къ просвѣщенію, покровительствуемому правительствомъ". Про українців взагалі Костомаров висловляє таку сентенцію, що,—мовляв „наглость малороссіянина не знаетъ никакихъ предѣловъ вѣжливости"; далі він висміює український патріотизм і заявляє, ніби завжди ворогував з українством і писав таку історію, яка б напевно була не до вподоби українцям. Про кирило-мефодіївське братство Костомаров каже, що воно „никогда не существовало и было однимъ бредомъ; ежели же бы оно стало чѣмъ-нибудь правильнымъ въ противозаконномъ духѣ, то я бы непремѣнно донесъ объ этомъ".

Не диво, що шеф жандармів Орлов не уважив признань Костомарова і в своїому докладі цареві признав його тим більш винним, що він був старший літами (мав 28 років) і мав ранг професора; Орлов пропонував для Костомарова рік кріпости і потім висилку до дальньої губернії. Царь Миколай написав проти слів Орлова: „Въ Вятку".

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Этнографическое обозрѣніе. 1906, № 3 и 4; 1907, № 1 и 2.

В кн. 3—4—рецензія Вл. Б. на книгу проф. Сумцова „Изъ украинской старины“. В 1—2 книзі замітки Є. П. Казімір: 1) «Изъ свадебныхъ и родильныхъ обычаевъ хотинскаго уѣзда бессарабской губерніи“, Ст. 200—208 і 2). „Изъ свадебныхъ, родильныхъ и похоронныхъ обычаевъ подольской губерніи“. Ст. 208—9.

Generated on 2015-08-10 16:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власности на Україні від 1877 р. по 1905 р.

Центральне, найпекуче питання сучасної історичної доби, аграрне питання, все ще дожидає свого раціонального розвязання. Породжене цілим рядом соціально-економічних і політичних причин, більш-менш однакових на протязі мало не всієї безмежної «імперії народів», земельне питання, конкретно, носить і більш-меньш індівідуальний характер в поодиноких краях, серед окремих народів Росії. Отже, і характер розвязання земельного питання, розвязання, хоч би і опертого на одних і тих же принціпіальних основах, буде ріжниться в ріжних місцевостях Росії, в залежності від економічних ріжниць районів. Але для такої індівідуалізації розвязання земельної справи досі бракувало свіжих наукових матеріалів, які б характерізували земельні відносини в поодиноких краях російської держави за останні часи. Безперечно, це стояло в залежності од того, що статистика в Росії — наука порівнюючи молода, а головне од того, що імперська статистика перебувала в руках російської бюрократії.

Та ось земельне питання всталю і перед російським правительством у весь свій велетенський зріст. Примушене ходом історичних подій взятися до земельних реформ, бажаючи поставити їх на грунт реальних відносин, правительство, натуральна річ, ні в якім разі не могло для цього користуватися ціфрами ста-

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тистичного досліду 1877 р. Минув вже досить довгий час—28 років—і в земельних відносинах мусили наступити доволі значні зміни, тим більше, що капиталістичний розвиток Росії в новіщі часи характерізувався незвичайно швидким темпом.

І от в кінці 1905 р. Центральний Статистичний Комітет приступає до праці, а в цьому році випускає її під титулом: «Статистика землевладѣнія 1905 г. Сводъ данныхъ по 50 губ. Европейской Россіи».

Не спиняючися тут на загально-відомих хибах імперської статистики, які не минули і цієї нової праці Цен. Ст. К., ми спробуемо на основі її схарактеризувати сучасні земельні відносини і мобілізацію земельної власности на Україні [1]) від часів 1877 р.

Вся земельна площа України, по відомостям Центрального Статистичного Комітету, в 1905 року містила в собі 38.848.018 десятин супроти 37.460.633 дес. в 1877 р.; отже в 1905 р. на 1.387.385 дес. більше.

По трех основних групах володіннів ця земельна площа поділялася так: 1) *приватної* власности було 17.838.779 дес., або 45,9% всієї зем. площі, супроти 17.952.886 дес., або 47,9% в 1877 р. 2) *надільної* землі 18.169.922 дес., або 46,7% вс. пл. супроти 16.762 066 дес., або 44,8% вс. пл. в 1877 р. 3) земель *казни, уділів, церков, манастирів, міст і інстітуцій*—2.839.317 дес., або 7,4% супроти, 2.745.681 дес., або 7,3% в 1877 р.

Таке % відношення між трьома вище зазначеними групами володіннів неоднакове по 3-х районах України:

	Приватн. власн.		Наділ. зем.		Земель держ. і инш. інстіт.	
	1905 р.	1877 р.	1905 р.	1877 р.	1905 р.	1877 р.
в Правоб. Україні	46,5	48,0	43,8	43,0	9,7	9,0
» Лівобер. »	40,7	47,5	55,0	47,9	4,3	4,6
» Степовій »	51,0	52,8	41,2	39,3	7,8	7,9

[1]) Не маючи спроможности зробити це для всієї *української національної території*, ми беремо для нашої статті тільки 8 українських губерній, проміж яких немає ні одної, де б % української людности спускався низче 50.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 16:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ще більші ріжниці ми зустрінемо, коли візьмемо не райони, а окремі губернії. Так, в Херсонщині *приватна* земельна власність займає тепер 51,5%, в Катеринославщині 50,5% всієї земельної площи губернії; найменьше приватних земель в Чернигівщині 41,7% і в Харьківщині 35,8% всієї площи. *Надільні* землі складають найбільший відсоток в Харьківщині 59,2%, в Чернигівщині 53,1% і Полтавщині 52,3%, а найменьший в Херсонщині 37,3%, і на Волині 39,8%. Землі *державні, церков і інстітуцій* займають найбільшу площу на Волині 11,3% і в Херсонщині 11,2%, найменшу в Катеринославщині 4,2% та в Полтавщині 2,6%.

Коли ми порівняємо поділ земельної власности між основними групами володіннів в 1905 і в 1877 рр., то ми побачимо, що на Україні зменьшилася приватна власність, а дві останніх групи—надільні землі і землі всяких інстітуцій зросли.

Переходимо до розгляду кожної групи окремо.

Вся приватна земельна власність на Україні розділяється на особисту власність, якої маємо 15.219.640 дес., або 85,3% всієї приватної власности, та на власність громад (обществ) і товариств, яка доходить до 2.619.139 д., або 14,7% всієї прив. власности.

Порівняння поділу приватної земельної власности в 1877 і 1905 рр.

	Особиста власн.		Власність громад і товариств.	
	1905 р.	1877 р.	1905 р.	1877 р.
Правобережна Україна	5.828.952	6.348.952	709.232	96.747
Лівобережна »	4.498.907	5.285.322	826.822	41.011
Степова »	4.891.781	6.119.927	1.083.085	60.927
Разом	15.219.640	17.754.201	2.619.139	198.685

показує нам, що коллективна власність товариств і громад стала грати досить велику ролю в земельних відносинах на Україні тільки за останній час, бо ще в 1877 р. вона складала абсолютно, а ще більше відносно (1,1% всієї прів. вл.) дуже мало помітну величину.

Generated on 2015-08-10 16:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Але все ж таки ще й тепер особиста власність займає домінірующе становище в пріватній земельній власності на Україні.

Вся особиста власність так поділялася між окремими сословіями:

	в 1905 р. дес.	%	в 1877 р. дес.	%	в 1905 р. збільш. +зменш.—
Дворянам	9.985.409	65,6	15.174.167	85,5	— 5.188.758
Духовенству	98.865	0,7	96.435	0,5	+ 2.430
Купцям і почетним гр.	1.332.610	8,8	1.172.360	6,6	+ 160.250
Міщанам	870.234	5.7	345.775	2,0	+ 524 459
Селянам	2.314.968	15,2	739.146	4,2	+ 1.575.822
Иншим	527.030	3,4	75 632	0,4	+ 451.398
Чужоземцям	90.524	0.6	150.686	0,8	— 60.162
Разом	15.219.640	100,0	17.754.201	100,0	— 2.534.561

Таке % відношення між особистою власністю ріжних сословій змінюється—і часами дуже значно—по окремих районах України:

	Дворяне	Селяне	Купці	Міщане	Духовні	Инші	Чужоземці
Правобережна Україна	83,8	5,8	5,0	3,7	0,3	0,6	0,8
Лівобережна »	59,5	22,2	8,9	5,9	1,6	1,6	0,2
Степова »	49,6	20,0	12,9	8,0	0,2	8,6	0,7

Таким чином, мало не в усіх трьох районах дворянська земельна власність складає більше $^1/_2$ всієї особистої земельної власности, при чому в Правобережній Україні вона досягає навіть сливе $^7/_8$ всього особистого землеволодіння. Селянська особиста власність найбільш розповсюджена в Лів. Україні, де вона складає більше $^1/_5$ особ. власности, та в Україні Степовій, де її рівно $^1/_5$ особ. вл. Власність купців займає найбільшу площу в Степовій Україні, в якій теж найбільшу частину всієї особистої власности складає і власність міщан. Що ж торкається всіх инших сословій, то вони, за де якими винятками, поділені більш меньш рівномірно по всіх районах України.

Generated on 2015-08-10 16:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Натуральна річ, що такої загальної характеристики земельної власности окремих сословій занадто мало для того, щоб уявити собі економічну ролю їх в нашому сільському господарстві окремих районів і губерній. Потрібна більш детальна характеристика, до якої ми і переходимо.

Як ми знаємо із попереднього, *дворянам* належало в 1905 р. 9.985.409 дес., або 65,6% особ. власности, 56,0% приватної власности і 25,7% всієї земельної площи України. Але це пересічне % відношення дуже не однакове по окремих районах. Дворянської землі було:

	1905 р.		1877 р.		В 1905 році
	десятин.	% прів. вл.	десятин.	% прів. вл.	— зменш. чи + збільш. в дес.
в Правобереж. Україні	4.881.619	74,7	5.823.512	94,5	— 941.893
» Лівобережній Україні	2.677.866	50,2	4.422.669	69,9	—1.744.803
» Степовій Україні	2.425.924	40,6	4.926.986	79,7	—2.501.062

Таким чином дворянська земельна власність складає найбільший відсоток приватної земельної власности в Правобережній Україні, де, до речі сказати, сконцентрована мало не половина 48,9%) усіх дворянських земель України. В Лівобережній Україні вона спускається вже до $^1/_2$ (50,2%) всієї приватної власности, а в Степовій навіть до $^2/_5$.

Ще більші хитання стріваємо ми в окремих губерніях України. Так, на Поділлю дворянам належить 80,5% вс. приватної власности, а особистої навіть 90,7%, в Київщині 73,1% прів. власн., а особистої 84,9, на Волині 72,5% прів. власн., особистої ж 79,1%. Найменьше ж належить їм в Катеринославщині, де дворянські володіння складали 42,2% прів. власн., або 35,6% особ. власн., та в Херсонщині, де дворянські землі складали тільки 39,2% прів. власн., або 44,9% особ власности.

Друге місце після дворян по кількості особистої земельної власности займають *селяне*, яким належить 2.314.968 дес., с. т.

Generated on 2015-08-10 16:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

15,2% особистої власности, 12,9% прів. вл. і 6,0% всієї земельної площи. По окремих же районах селянської власности було:

	1905 р. десятин.	% прів. вл.	1877 р. десятин.	% прів. вл.	В 1905 році — зменш. чи + збільш. дес.
в Правобереж. Україні	366.620	5,7	86.896	1,2	+ 249.724
» Лівобережній Україні	1.001.543	18,8	281.180	4,4	+ 720.363
» Степовій Україні	976.805	16,3	371.070	6,0	+ 605.735

Таким чином, і абсолютно, і відносно Лівобережна Україна по розмірам селянської особистої земельної власности займає перше місце, а на останньому місці з цього погляду стоїть найбільш густо залюднена селянами Правобережна Україна, де селянам належить на правах особистої власности тільки біля 1/20 всієї приватної земельної власности. Зазначені нами характерні ріжниці виступають ще більш яскраво, коли ми візьмемо поодинокі губернії наших районів. Так, в Чернигівщині селянам на правах особистої власности належить 21,7% всієї приватної власности, всієї особистої ж навіть 27,0%, в Катеринославщині — 17,2% прів. власн., або 22,7% всієї особист. власности,—тим часом, коли на Поділлі селянська особиста земельна власність складає тільки 3,9% вс. прів. зем. власности, або 4,4% всієї особ. зем. вл.

За селянами йдуть *купці і почетні граждане*, що мають на Україні особистої власности 1.332.610 десятин, с. е. 8,8% всієї особ. власности, 7,4% вс. прів. власн. та 3,4% всієї зем. площи.

В поодиноких районах їм належало на правах особистої власности:

	1905 р. десятин.	% прів. вл.	1877 р. десятин.	% прів. вл.	В 1905 році +збільш. —змен. в десят.
в Україні Прав.	289.937	4,4	204.613	3,1	+ 85.324
» » Лівоб.	404.992	7,6	362.169	5,6	+ 42.723
» » Степ.	637.781	10,6	605.578	9,7	+ 32.203

Generated on 2015-08-10 16:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

З цієї таблиці ми бачимо купецьке землеволодіння найбільш розвинене в Степовій Україні, де купцям належить трохи більше $^1/_{10}$ всієї приватної земельної власности району, найменьшим же обшаром землі володіють купці на правах особистої власности в Правобережній Україні—меньше $^1/_5$ вс. прів. влас. Знову, як і вище, по губерніях хитання в % відношенні купецької земельної власности до приватної і особистої власности ще більші, ніж по окремих районах. Найбільший відсоток і вс. приватної (12,7%) і всієї особистої зем. влас. (14,6%) складала особиста власність купців в 1905 р. в Херсонщині, найменьший і приватної (2,5%) і особистої (2,9%)—на Поділлі.

Після купців найбільш видатною групою по розмірам свого землеволодіння являються *міщане*, яким у нас належить 870.234 д., с. т. 5,7% вс. особ. власн. 4,8% вс. прів. влас. та 2,2% вс. зем. площі. По районах їхня власність поділялася так:

	1905 р.		1877 р.		В 1905 році
	десятин.	% прів. вл.	десятии.	% прів. вл.	+збільш. —змен. в десят.
в Правобережн. Україні	218.108	3,3	91.124	1,4	+ 126.984
» Лівобережній Україні	264.369	4,9	127.487	2,0	+ 136.882
» Степовій Україні	387.757	6,4	127.164	2,0	+ 260.593

Таким чином, міщанам, які порівнюючи мають мало особистої земельної власности, належать землі найбільше в Степовій Україні, а найменьше в Лівобережній. Із окремих губерній міщанам найбільше належить в Херсонщині, де сконцентровано більше $^1/_3$ (317.074 дес. або 36,4%) всієї їхньої особ. зем. власности, і де міщанські землі складають навіть 10,0% всієї приватної і 11,5% всієї особ. власности губернії, найменьше ж мають міщане особ. влас. на Поділлі — 1,2% вс. прів. і 1,3% вс. особ. зем. власн.

За міщанами йдуть *инші* власники, яких місцеві органи не зарахували ні до якого сословія. Їм належить 527.030 дес., с. с.

Generated on 2015-08-10 16:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

3,4% особ. влас., 2,9% прів. вл. і 1,1% вс. зем. площи. Сливе $^4/_5$ (418.899 дес., або 79,4%) особистої власности «инших» сконцентровано в Степовій Україні, і, навпаки, сливе не мають особ. власности инші на Поділлі (202 дес)

Останнє місце по кількості особистої земельної власности належить *духовенству і чужоземцям*. Перше володіє 98.865 д., або 0,7% всієї пріватної власн., а другим належить 90.524 дес., або 0,6% вс. прів. зем. власн. Власність духовних особ займає найбільшу площу (70.212 дес.) в Лівобережній Україні, а найменьшу в Степовій (7.745 дес.), а в окремих губерніях—найбільшу на Полтавщині (41.438 дес.) та в Чернигівщині (20.981). а найменьшу в Катеринославщині (2.794 дес.). Що ж торкається чужоземців, то сливе $^1/_2$ всієї їхньої особистої власности сконцентрована в Правобережній Україні (44.217 дес.), власне кажучи на Волині (40.358 дес.), і трохи більше одної третини (36.870 д.) в Степовій Україні, при чому найбільше припадає тут на Херсонщину (26.166 д.); найменьше ж серед усіх губерній приходиться на власність чужоземців в Харьківщині (1.293 д.).

Так поділялася в 1905 р. особиста земельна власність між окремими сословіями на цілій Україні і по окремих районах та губерніях II.

Коли ми порівняємо між собою данні 1905 і 1877 р.р., то ми побачимо, що на протязі 28 років відбулися поважні зміни в поділі особистої земельної власности між поодинокими сословіями; найперша і найголовна серед цих змін — це величезне зменьшення земельної власности дворянства, на кошт якого збогатіли землею сливе всі инші сословія, крім чужоземців.

В той час, коли в 1877 році по всіх 8 губерніях дворяне володіли 15.174.167 дес., в 1905 р. їм належить вже тільки 9.985.409 дес. Отже за 28 років дворяне втратили на Україні 34,1% своєї колишньої особистої земельної власности. Але придивляючися до окремих районів, ми спостерегаємо, що найбільш цупко держаться своєї земельної власности дворянство правобережне. власність якого зменьшилася тільки на 16,1%; втрати ж лівобережного дворянства за цей час доходять вже до 39,4%, а

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

дворянства Степової України аж до 51,9% їхньої особистої земельної власности. Але зменьшення дворянської земельної власности саме тепер вступає в фазу особливо інтенсівного розвитку. На протязі 1906 р. «Крестьянским Земельним Банком», якому Височайший указ 3 ноября 1905 р. надав видатну ролю в розвязанні земельного питання, продано, або ж заявлено йому до продажу, на Україні всього 1.453.377 д., із числа яких 1.288.671 д. приходиться на дворянське землеволодіння. Коли виключити і цю площу, тоді у дворян зостанеться тільки 8.796.738 дес. До речі, треба зазначити, що і в 1906 р. найбільші втрати припадають на дворянство лівобережне (490.955 дес.). Із окремих губерній найбільше втратили за 29 рр. губернії Херсонська (1.587 тис. д.) та Катеринославська (1.275 т. д.), наймепьше Київська (436 т. д.) і Подільська (362 т. д.).

Коли дворянські землі дуже зменьшилися за 29 р.р., то особиста власність селян за цей же час незвичайно розширилася. З 739.146 дес. вона зросла до 2.314.968 дес., с. е., збільшилася більше, ніж в 3 рази, або на 1.575.822 дес., при чому найбільший прирост ми бачимо в Лівобережній (720.363 д.) та в Степовій (605.735 дес.) Україні. По окремих же губерніях найдужче збільшилася особиста земельна власність селян в Чернигівщині (344 тис.), Херсонщині (317 тис.), Катеринославщині (289 тис.) і Полтавщині (228 тис.), наименший же зріст був в Київщині (63 тис.) та на Поділлі (47 тис.).

Меньш значний зріст земельної власности спостерегаємо ми у купців—на 160.250 дес., або на 13,9%. Із окремих районів найдужче зросла власність купців в Правобережній (на 85.324 д.) і в Лівобережній (42.723 д.) Україні, а з поодиноких губерній на Волині (55.767 дес.) і в Катеринославщині (57 983 дес.); в Чернигівщині ж та в Херсонщині власність купців навіть зменьшилася: в першій на 10.822 д., а в другій на 25.780 д. В 1906 р. купцями продано або заявлено до продажи через «Крестьянскій Земельный Банк» 144.277 дес., так що, можливо, у купців липиться к 1907 р. особистої власности тільки 1.188.333 д., с. т. тільки трохи більше, ніж було у їх в 1877 році.

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Далеко більший прирост особистої зем. власн. маємо ми у міщан. За 28 р. землеволодіння міщан зросло на 524.459 дес., або більше, ніж у 2 рази. Із окремих губерній максімальне збільшення було в Херсонщині (217 тис. дес.) сливе в 3 рази, найменьше на Поділлі (11 т. д.).

Ледве чи не найбільше зросла земельна власність «инших»: з 75.632 дес. в 1877 р. вона досягла 527.030 дес. в 1905 р., с. є. збільшилася на 451.398 дес., або сливе в шестеро; із поодиноких губ. найдужче в херсонщині (274 тис. дес.).

Поминаючи духовенство, прирост земельної власности якого являється сливе непомітним (2 т. д.), у чужоземців ми спостерегаємо зменьшення особ зем. вл. трохи більше ніж на 60 т. д., при чому мало не все воно припадає на Херсонщину (49 т. д.) та на Поділля (11 т. д.).

Вся вирахована нами площа особ. зем. власн. на Україні в 1905 р. поділялася між 192.201 володінням. Із них належало:

	Володінь	в %
Селянам	119.583	62,2
Дворянам	31.031	16,1
Міщанам	27.648	14,4
Духовенству	5.593	2,9
Купцям	4.280	2,2
Иншим	3.875	2,0
Чужоземцям	191	0,1

Ці 192.201 особ вол. окремих сословій були дуже нерівномірно поділені між районами:

	Двор	Сел.	Міщ.	Купц.	Дух.	Чуж.	Инші.	Разом.
П. Україна	8.013	19.790	7.681	650	423	41	233	36.856
Л. Україна	19.709	92.317	16.780	2.821	5.087	54	2.381	139.149
С. Україна	3.309	7.476	3.187	804	83	96	1.241	16.196

Із цієї таблиці видно, що селянських особ. володінь найбільше мається в Лівобережній Україні (66,3%), а найменьше в Степовій (46,1%); а із губерній найбільше в Чернигівщині

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

(70,7%) і Харьківщині (68,6%), найменьше ж в Херсонщині (35,8%). Особисті вол. дворян складають найбільший % в Правобережній (21,7%), найменьший в Лів. Україні (14,1%), хоч в останній і було сконцентровано сливе 64% дворянських володіннь всієї України; із поодиноких же губерній найбільший % двор. вол. був на Поділлі (34,6%) і в Київщині (23,2%), найменьший в Чернигівщині (12,1%). Особ. вол. міщан найбільший % був в Правобережній Україні (21,3%), найменший в Лівобережній (12,0%), хоч знову в останній було $^3/_5$ (60,0%) міщанських особ. володіннь всієї України, а із окремих губерній найбільший %—в Херсонщині (31,8%) і на Волині (29,3%) найменьший в Катеринославщині (5,3%). Особ. володіннь купців ми спостерегаємо найбільший % в Степовій (4,9%), а найменьший в Правобережній Україні (1,7%), із поодиноких же губерній найбільший в Херсонщині (5,3%) і в Катеринославщині (4.6%) найменьший в Полтавщині (1,6%) і на Волині (1,0%). Особ. вол. духовенства, сконцентрованих в Лівобережній Україні (91% всіх ос. вол. духов.), найбільший % маємо в Полтавщані (5,4%) і Чернигівщині (2,5%), найменьший—в Катеринославщині (0,1%). „Иншим" належить найбільший % особ. вол. в Катеринославщині (10,3%), наименьший на Волині (0,1%) і на Поділлі (0,1%) Що ж торкається чужоземців, то їхні володіння складають незвичайно малий %.

Таким чином, при 192.201 особ. вол. і при 15.219.640 дес. особ. зем. власн., середній розмір кожного з них по Україні ми маємо в 78 дес. По окремих же районах він буде вже инший: в Прав. Україні 157 дес., в Лівобережній 32 дес. і в Степовій 302 дес. Ще більші ріжниці по губерніях. Найбільший середній розмір володіння маємо в Херсонщині 331 дес. і Катеринославщині 271 д., найменьший в Полтавщині 29 дес. і Чернигівщині 23 дес.

По окремих категоріях хазяйств особисті володіння і особ. зем. власність в 1905 р. поділялися так: .

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Розмір хазяйства	Число вол.	Число дес. у них.	Вол.	Землі
	в тисячах		в процентах	
до 10 дес.	123,5	412,4	64,3	2,7
11— 50 »	41.3	933,2	21,5	6,2
51—100 »	8,7	626,3	4,5	4,1
Всього до 100 »	173.5	1.972,0	90,3	13,0
101—500 »	12,1	2.834,0	6,3	18,6
501—1.000 »	3,4	2.421,6	1,8	15,9
Всього до 1.000 »	15,6	5.255,6	8,1	34,5
1.001—5.000 »	2,8	5.253,5	1,5	34,5
5.001—10.000 »	0,1	1.183,4	0,0	7,8
біл. 10.000 »	0,0	1.555,1	0,0	10,2
Всього більш 1.000 »	3,0	7.992,0	1,6	52,5

Коли прийняти, як це зроблено в «Статистикѣ землевладѣнія за 1905», володіння до 100 дес. за дрібні володіння, од 101 до 1000 д. за середні, і більше 1000 д. за великі, тоді ми побачимо, що мало не вся особиста земельна власність (87%) сконцентрована в руках середніх і великих власників, які разом складають тільки 3,1% всіх особистих власників України. Тим часом, дрібним земельним власникам, яких на Україні мається 90,3% всіх особистих власників, належить тільки трохи більше $^1/_8$ (13,0%) всієї особ. зем. власности. Коли ж ми для наших відносин рахуватимемо, як це робило Полтавське Статистичне Бюро, дрібні володіння до 50 дес., середні од 50 до 500 дес., тоді концентрація особистої земельної власности виступить ще яскравіш. Тоді на дрібні володіння припадатиме: власників 85,8%, землі—8,9%; на середні: власників 10,8%, землі 22,7% і на великі: власників 3,4%, землі 68,4%.

Таке % відношення власників і особистої власности в ріжних економічних групах дуже змінюється по окремих губерніях. Для того, щоб перед нами яскравіше виступили ріжниці

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

	до 10 д.		11—100 д.		101 - 500д.		501— 1.000 д.		1.001— 5.000 д.		5.001— 10.000 д.		більш 10.000 д.	
	власників.	землі.	власників.	землі.	власників.	землі.	власників.	землі.	власників.	землі.	власників.	землі.	власників.	землі.
Харківська	55,7	2,4	32,4	12,4	8,1	22,2	1,9	15,3	1,5	34,2	0,1	8,0	0,0	5,5
Полтавська	74,0	7,2	22,0	22,6	3,2	24,3	0,5	13,0	0,3	24,1	0,0	1,9	0,0	6,9
Чернігівська	75,9	11,2	21,0	25,0	2,4	21,9	0,5	13,1	0,2	20,7	0,0	3,8	0,0	4,3
Київська	61,3	1,4	24,3	5,1	7,0	11,9	3,7	18,4	3,6	42,6	0,0	3,6	0,1	17,0
Волинська	46,3	1,6	41,3	7,0	6,9	11,3	2,7	12,6	2,3	30,0	0,3	13,2	0,2	24,2
Подільська	56,1	0,9	20,6	3,7	11,6	15,3	6,3	23,4	5,1	50,3	0,1	4,5	0,2	1,9
Херсонська	14,6	0,2	41,0	5,4	28,6	20,8	8,2	17,3	6,9	39,0	0,6	10,5	0,1	6,7
Катеринославська	17,3	0,2	44,1	7,9	27,2	23,4	6,0	15,9	4,9	34,9	0,4	10,3	0,1	7,5

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

поодиноких губерній, ми подаємо більш детальну таблицю[1]) особистих власників і їхньої земельної власности в кожній економічній групі по окремих губерніях в % відношенні до всіх особистих власників і всієї особистої власности кожної губернії. (Див. стор. 157).

Із цієї таблиці ми бачимо, що дрібні володіння (до 10 дес. і од 10 до 100 д.) займають видатне місце в усіх губерніях Лівобережної і Правобережної Украіни, тоді коли в степових на їх припадає найменьша частина. Особливо багато (більш $^4/_5$) дрібних власників і їхної земельної власности в Чернигівщині і навпаки, найменьше (біля $^1/_{25}$) припадає володіннь дрібних власників на Херсонщину, а на їхньої власности на Поділля. Що торкається до середніх володіннів, то вони по всіх губерніях трьох районів поділяються більш меньш рівномірно, крім Волині, де їхньої власности найменше (23,9%). Великі ж володіння займають по всіх степових і правобережних губерніях більше $^1/_2$ особ. зем. власности ціх губерній, при чому найбільше великоземельної власности на Волині (67,5%). Зовсім протилежне що до великої власности уявляє тепер Лівобережна Україна, де великі володіння займають ледве $^1/_2$ особ. зем. власности, при чому найменьший відсоток земель великих власників припадає на чернигівщину (28,6%).

Ще більше ріжниць ми спостерегаємо в середньому розмірі володіннів поодиноких сословій. Із тих таблиць, які нами були наведені вище, видно, що середній розмір володіннь був:

у чужоземців	474 дес.
» дворян	322 »
» купців	312 »
» инших	126 »
» міщан	31 »

[1]) Ця таблиця складена нам так само, як і таблиця для 77 р., уміщена в «Украіні» (іюль-август) в нашій статті «Із статистики Украіни».

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

у селян	19 дес.
» дух. особ	18 »

а по розмірам хазяйства особиста земельна власність у сословій поділялася так (в %):

	дрібні		середні		великі	
	волод.	землі.	волод.	землі.	волод.	землі.
у купців	66,4	3,7	24,8	32,0	8 8	64,3
» дворян	65,6	4,4	27,0	31,5	7,4	64,1
» чужоземців	64,5	4,9	26,1	18,7	9,4	76,4
» инших	80,4	11,1	17,2	38,8	2,4	50,1
» міщан	93,8	34,1	5,9	50,4	0,3	15,5
» селян	96,8	45,7	3,1	42,5	0,1	11,8
» духовн. особ	97,4	66,2	2,6	30,9	0,0	2,9

Таким чином, серед усіх сословій дрібні володіння складають більше $^3/_5$ усіх володіннів; навіть купці, дворяне і чужоземці, здебільшого, дрібні власники. Але, коли поглянути на те, як поділена земельна площа особистої власности між окремими економічними групами, то ми прийдем до того висновку, що дворяне, купці і чужоземці, без сумніву, у нас — великі земельні власники, бо великі володіння серед їх займають більше $^1/_2$ земельної площі—у купців і дворян більше $^3/_5$, у чужоземців навіть більше $^3/_4$. Зовсім инше ми бачимо серед селян і духовенства, де % і дрібних власників (96,8% у сел. і 97,4% у дух.) і земельної площі під їхніми володіннями (45,7% і 66,2%) найвищі. Нарешті міщане, хоч і серед них дрібна земельна власність досить розповсюджена (34,1% площі), являються у нас, безперечно, представниками середнього землеволодіння (50,4% площі).

Натуральна річ, і вирахований нами середній розмір володіннів кожного сословія, і групировка їх по категоріям хазяйства ріжні в ріжніх губерніях і районах України.

Середній розмір володіннь дворян в Степовій Україні 733, дес., в Правобережній 609 дес. і в Лівобережній 136 дес. Ще

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

більші хитання ми бачимо по губерніях: на Волині 790 дес. і в Катеринославщині 748 дес., а в Полтавщині 111 дес. та в Чернигівщині 101 д.

Що ж торкається окремих груп хазяйства, то і тут ми бачимо не меньші ріжниці. *Дрібні* дворянські володіння найбільш розвинені в лівобережних губерніях. В Чернигівщині дворян дрібних земельних власників 84,3% всіх дворян-власників губерній, а під їхніми володіннями 15,7% всієї дворянської власности; в Полтавщині дрібні дворянські володіння складають 83,2% всіх двор. вол. і займають 14,1% двор. зем. площі. *Середні* володіння дворян складають найбільший % в Херсонщині—52,3% двор. вол., де під ними 29,2% двор. зем. площи, та в Катеринославщині 51,7% двор. вол. з 26,7% двор. землі під ними; в Чернигівщині ж і Полтавщині, хоч число дворян середніх земельних власників не велике, про те земельної площи дворян вони займають в Чернигівщині 41,7%, а в Полтавщині 41,2%. Нарешті, *великих* дворянських маєтків найбільше в Херсонщині 17.7% з 69,2% зем. площі, в Катеринославщині 17,5% з 71,5% зем. пл. і на Волині 16,1% з 74,2% зем. пл. дворян.

Середній розмір володіннів купців: в Степовій Україні 793 д., в Правобережній 443 д. і в Лівобережній 144 д. Із поодиноких губерній найбільший в Херсонщині 915 д., на Волыні 830 д. і в Катеринославщині 646 д., найменьший в Полтавщині 116 дес. і в Чернигівщині 97 д.

Із окремих груп володіннів *дрібні* складають найбільший % в Чернигівщині—85,8% всіх вл. купців і 12,3% іхньої зем. власн. та в Полтавщині—81,1% всіх власн. і 11.5% зем. вл. купців. *Середніх* купецьких володіннів найбільше в Катеринославщині—50,1% вол. з 36,9% зем. пл., а найбільшу земельну плащу вони займають на Поділлі—60,1% куп. зем. пл. та в Чернигівщині—43,9% зем. пл. Що ж торкається великих, то їх найбільше в Херсонщині 32,7% куп. вол. з 77,2% зем. пл. під ними.

Середній розмір володіннів міщан в Степовій Україні 122 дес., в Правобережній 28 дес. і в Лівобережній 16 дес. В гу-

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

берніях: найвищий в Херсонщині 131 дес. та в Катеринославщині 120 д., а найнизчий в Чернигівщині 15 дес. та в Полтавщині 10 дес. *Дрібні* володіння міщан найбільш розповсюджені в Полтавщині—98,6% вол. з 66,4% зем. пл., в Чернигівщині—97,6% з 46,5% зем. пл., на Волині — 96,5% з 48,9% зем. пл. та в Київщині—96,1% з 48,8% зем. пл. *Середні* володіння міщан складають найбільший % в Херсонщині—28,8% вол. з 65,4% зем. пл. міщ. та в Катеринославщині 33,1% вол. з 71,5% зем. пл. міщан. *Велика ж* власність міщан займає найбільшу площу на Волині 24,9% та в Харьківщині 21,7% зем. площи міщан.

Середній розмір володіннів духовних особ в Степовій Україні 93 дес., в Правобережній 49 дес. і в Лівобережній 14 дес.; із губерній найвищий в Херсонщині 103 дес., найнизчий в Чернигівщині 13 дес. *Дрібні* володіння духовних особ складають найбільший % площи в Полтавщині (84,2%) та в Чернигівщині, *середні* в Херсонщині (81,2%) та в Катеринославщині (70,8%), нарешті *великі* на Волині (27,9%).

Середній розмір володіннів селян в Степовій Україні 131 дес. в Правобережній 32 д. і в Лівобережній 11 дес., а із губерній найбільший в Херсонщині 165 дес. найменьший в Чернигівщині 9 дес. Що ж торкається окремих категорій володіннів, то *дрібні* володіння займають найбільший % площи в Чернигівщині (79,8%), на Волині 70,1% і в Полтавщині 68,8%; *середні* в Херсонщині 62,3% і Катеринославщині 58,8%, а *великі* в Херсонщині 24,3% і в Катеринославщині 18,4%.

Середній розмір володіннів чужоземців в Правобережній Україні 1.078 дес., в Степовій 384 дес. і в Лівобережній 175 дес.: із окремих губерній найвищий на Волині 2.883 дес, найнизчий в Харьківщині 86 дес.

Порівнюючи середній розмір володіннів в 1905 р. з середнім розміром їх в 1887 р. [1]), ми находимо, що середній розмір во-

[1]) 1887 року, а не 1877 через те, що в 1877 обьектом досліду були володіння а не власники.

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

лодіннів всіх сословій, крім міщан, понизився. Середній розмір дворян понизився найбільше в Київщині і Катеринославщині в 1,7 раза в кожній; підвисився в Харьківщині і на Волині в 1,1 раза. Середній розмір володіннів купців зменьшився найбільше на Поділлі в 2,8 раза та в Київщині в 2 рази. Особливо зменьшився середній розмір селян в Полтавщині в 3,3 раза, в Катеринославщині в 2,9 раза і на Поділлі в 2,6 раза. Що ж торкається міщан, то, взагалі кажучи, середній розмір їхніх володіннів трохи збільшився, хоч і не в кожній окремій губернії; так зменьшився середн. розм., найбільше в Київщині в 2,3 раза, на Поділлі в 1,8 раза; збільшився ж найдужче в Харьківщині в 2,1 раза.

Переходимо тепер до другого виду пріватної власности—до *коллективної* пріватної власности. До неї відносяться володіння громад і товариств, яким належить 2.619.139 дес., с. є. 6,7% всієї земельної площі або 14,7% всієї пріватної земельної власности. Вся коллективна власність поділяється між товариствами, яким належить 2.120.102 дес., або 81,1%, і громадами, що мають 499.027 дес., або 18,9%. По районах власність громад і товариств поділялася так:

	В 1905 р. десятин		В 1877 р. десятин		В 1905 р. у гром. і тов.
	гром.	товар.	гром.	товар	+збіл.—зменш.
в Прав. Україні	112.436	596.796	3.977	93.770	+ 611.485
„ Лівобер. »	204.446	622.376	18.953	22.056	+ 785.813
„ Степов. »	181.055	902.030	13.832	47.097	+ 1.022.156

Всі громади—власники поділяються на громади *селянські і инші*. Із володіннів громад, можно сказати, розвинені сливе тільки селянські: їм належить 415.623 дес., с. є. 2,3% всієї пріватн. власн., або 15,8% коллективної власн. В районах ми знаходимо такий поділ земельної власности селянських громад:

	в 1905 р.	в 1877 р.	в 1905 р.
	десятин		+біл.—зменш.
в Правоб. Україні	42.887	3.977	+ 38.910
» Лівоб. »	191.681	18.953	+172.728
» Степов »	181.055	13.832	+167.223

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Із поодиноких губерній найбільше належить селянським громадам в Катеринославщині 168 тис. дес. та в Чернигівщині 143 тис. дес.

Що ж торкається володіннів «инших» громад, то, крім Волині, де їм належить 68 тис. дес., їх сливе ніде немає.

Із товариств знову найбільш розвинені *товариства селянські*, які володіють 1.781.482 дес. с. є. 9,9% всієї прів. власн., або 68,0% всієї коллект. власности. Їхні володіння поділені по районах більш рівномірно ніж володіння громад: в Правобережній Україні їм належить 445.155 дес., в Лівобережній 551.045 д., в Степовій 785.312 дес. Із поодиноких губерній найбільше селянської товариської власности припадає на Катеринославщину 394 тис. дес., Херсонщину 391 тис. дес. та Харьківщину 229 тис. дес.

За товариствами селян йдуть *товариства торгово-промислові*, яким належить 221.666 дес., с. є. 8,4% коллект. власн. Їхня власність по районах поділена також більш менш рівномірно:

	в 1905 р. десятин.	в 1877 р. десятин.	в 1905 р. + збіл. — змен. десятин.
в Прав. Україні	69.124	92.770	— 23.646
» Лів. »	65.822	22.056	+ 43.766
» Степ. »	86.720	47.097	+ 29.623

Із губерній найбільше було їхньої власности в Катеринославщині 86.720 д. та в Чернигівщині 39.382 дес.

Всі инші товариства різносословні, міщанські і мішані розвинені на Україні дуже слабо.

Переглядаючи всі вищенаведені таблиці, ми приходимо до того висновку, що коллективна власність розвинулася лише за останні 28 років. В 1877 році селянські громади володіли тільки 36.762 дес., тепер же їхня власність дійшла до 415.623 дес., збільшившися на 378.861 дес., або більше ніж в 10 разів. Торговопромислові товариства мають тепер 221.666 дес. супроти

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

161.923 дес. 1877 р. Крім того, виросли сливе невідомі в 1877 р. селянські товариства з їхніми 1.781.482 дес.

На жаль в новій праці Центр. Ст. Комітета нема ніяких відомостей про особистий склад громад і товариств, що мають земельну власність, і через це неможливо визначити їхню ролю в сільському хазяйстві в ціфрах земельної площи на кожного члена громад і особливо товариств.

Другою головною групою володіннів являються *надільні* [1]) землі селян. В 1905 р. надільної землі було 18.169.922 дес., або 46,7% всієї земельної площи. Всіх же дворів, яким належить ця площа, було 2.878.120 дв. Отже середній наділ на 1 двір містив в собі 6,3 дес. По окремих районах відношення дворів і надільної площи було:

	над. землі десятин.	дворів.	на 1 двір десятин.
в Правобереж. Укр.	6.159.829	1.134.654	5,4
» Лівобережній »	7.187.809	1.178.345	6,8
» Степовій »	4.822.284	565.121	8,5

Із губерній найбільший середній наділ на 1 двір ми бачимо в Катеринославщині 9,3 дес., найменьший на Поділлі 3,8 дес.

У ріжних же категорій селянства ми спостерегаємо такий поділ:

---

[1]) Ця група володіннів являється особливо важною, а тим часом ледве чи не самі непевні—та ще й дуже—в праці Центр. Ст. К-та відомості про надільне землеволодіння. Дуже важно, напр., точно установити число дворів. А тим часом, з певністю можно сказати, що число надільних селянських дворів в праці зовсім невірне. Так для 1905 р. показано дворів по Київщині 383.503 (в таблиці № 4 показано 362.953 дв.). Тим часом, по рахуванням агрономичного виділу київської губернської земської управи їх було, при величині двора в 5,3 душі, 549,273 дв., а по більш точним відомостям київської губернської управи в 1905 р. було в Київщині дворів 588.493, із числа яких селянських дворів було 558.226. Помилка, як бачимо, колосальна (в 1,6 раза). Очевидно, і всі засновані на невірному підрахуванні дворів висновки і міркування, які маємо в «Статистиці», будуть невірні.

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

	над. землі десятин.	дворів.	на 1 двір десятин.
у державних	8.616.005	1.136.983	7,5
» поміщицьких	8.166.894	1.617.240	5,0
» удільних	23.590	5.059	4,6
» чиншовиків	109.690	40.952	2,6
» колоністів	1.245.896	77.886	15,9
Разом	18.162.075 [1])	2.878.120	6,3

[1]) Не рознесено по дворах в Лівобережній Укр. 7.847 дес. Теж саме і в другій таблиці на цій стор.

Таким чином, головна маса селянства України складається із бувших поміщицьких і бувших державних. Поміщицькі, хоч по числу дворів і складають 56,2% всіх надільних дворів, проте мають 44,9% всієї надільної землі. Державні ж селяне, навпаки, складаючи 39,0% всіх селянських надільних дворів, надільної землі мають 47,9%.

Ще менше рівномірний поділ і дворів і надільної землі по окремих районах:

	ПРАВОБЕРЕЖНА.			ЛІВОБЕРЕЖНА [1]).			СТЕПОВА.		
	дворів.	землі десят.	на 1 дв.	дворів.	землі десят.	на 1 дв.	дворів.	землі десят.	на 1 дв.
Поміщицьких . . .	885.141	4.584.982	5,1	509.073	2.343.608	4,6	223.026	1.238.304	5,5
Державних	204.562	1.444.597	7,0	668.212	4.833.324	7,1	264.209	2.338.084	9,2
Колоністів	—	—	—	—	—	—	77.886	1.245.896	15,9
Чиншовиків . . .	40.952	109.690	2,6	—	—	—	—	—	—
Удільних	3 999	20 560	5,1	1.060	3.030	2,8	—	—	—

Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Отже, найменьше забезпеченими землею являються чиншовики, середній наділ яких 2,6 дес., та удільні Лівоб. Украіни з 2,8 дес. на один двір; із б. поміщицьких найбільш запезпеченими суть селяне Степової Украіни з 5,25 д. на двір., а найменьш в Лівобережній Украіні з наділом в 4,6 дес. Що ж торкається б. державних, то найбільший середній наділ вони мають в Степовій Украіні 9,2 д., найменьший в Правобережній 7,0 дес. Найбільший же наділ з поміж усіх селян мають колонисти Степової Украіни 15,9 дес. Ще більш ріжноманітні середні наділи по окремих губерніях. Для поміщичих селян найбільший середній наділ ми маємо на Волині 7,3 дес, найменьший на Поділлі і в Полтавщині 3,7 дес. Для державних знову найбільший на Волині 10,3 дес., а також в Катеринославщині 9,7 дес., а найменьший на тому ж Поділлі 4,7 дес. Удільні селяне мають найбільший середній наділ в Київщині 5,1 дес., а найменьший на Чернигівщині 1,7 дес. Найменьше ж забезпечені землею чиншовики мають найбільший середній наділ на Волині 10,2 дес., найменьший на Поділлі 2,2 дес. Що ж торкається колоністів, то найбільший наділ їм належить в Катеринославщині 27,5 дес., найменьший в Херсонщині. Середній же наділ всіх селян найбільший в Катеринославщині 9,3 дес., найменьший на Поділлі 3,8 д.

Всією надільною землею селяне на Украіні володіють почасти на «общинном» праві, почасти на подворному:

	дворів.	землі дес.
на общинному праві	1.191.643	8.834.438 [1])
» подворному »	1.686.477	9.327.637

Звідсі ми бачимо, що більша половина дворів володіє більшою половиною надільних земель на основі подворного права, а що до решти, яка володіє ніби то на общинному праві можно сказати те, що ми казали в иншому місті: це не общинне землеволодіння, а «общее».

[1]) Не рознесено по дворах 4.105 д. в Чернигівщині і 3.742 д. в Полтавщині.

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Коли ж ми візьмемо групіровку дворів і надільної землі по окремих районах:

	Подворне		Общинне	
	дворів	землі	дворів	землі
в Правобережній Укр.	1.094.857	5.935.014	39.797	224.815
» Лівобережній »	569.647	3.093.725	608.698	4.086.237
» Степовій »	21.973	298.898	543.148	4.523.386

то ми побачимо, що подворне землеволодіння сливе цілком панує в Правобережній Україні, так само, як, навпаки, общинне в Степовій Україні; що ж до Лівобережної, то тут трохи більше $^1/_2$ припадає і дворів і землі на общинне землеволодіння. В окремих губерніях подворне володіння займає найбільше дворів і найбільшу площу на Поділлі 99,6% дв. і 99,5% над. зем., на Волині 98,2% дв. і 97,3% над. зем. та в Київщині 91,0% дв. і 92,5% над. зем., на общинне ж володіння припадає найбільший % дворів і площи в Катеринославщині 99,2% дв. і 99,5% нал. зем. та в Херсонщині 93,3% дв. і 87,5% зем. В Чернигівщині ж надільна земельна площа поділена більш меньш рівномірно між общинним і подворним землеволодінням: на общинне припадає 51,5% дв. і 53,6% над. зем.

Зовсім инший малюнок стане перед нами, коли ми розглянемо, як поділені двори і земля общинного і подворного землеволодіння (в %) між окремими категоріями селянства:

	Подворне		Общинне	
	дворів	землі	дворів	землі
у поміщицьких	70,0	68,2	30,0	31,8
» державних	43,7	39,3	56,3	60,7
» колоністів	16,1	20,0	85,9	80,0
» удільних	100,0	100,0	—	—
» чиншовиків	100,0	100,0	—	—

Таким чином, на основі подворного права володіють наділами всі удільні і чиншовики; серед поміщицьких мають подворне землеволодіння 70% дворів, серед державних вже меньше половини і, нарешті, найменьше—меньше $^1/_5$ — серед колоністів. Навпаки,

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

общинного землеволодіння зовсім немає на Україні серед удільних і чиншовиків, меньше $^1/_3$ його є серед поміщицьких, більше $^1/_2$ серед державних і більше $^4/_5$ серед колоністів.

Розглядаючи групіровку дворів по розмірам наділу, ми бачимо:

	Дворів		Землі	
	абс. число	в %	десят.	в %
1 дес. і меньше	84 691	3,0	39.074	0,2
1—2 »	132.104	4,6	208.387	1,1
2—3 »	326.087	11,5	841.617	4,7
3—4 »	376.607	13,2	1.318.852	7,3
4—5 »	383.667	13,4	1.731.693	9,5
5—10 »	1.155.667	40,5	8.269.232	45,7
10—50 »	397.174	13,9	5.592.864	30,9
50—100 »	1.378	0,0	82.373	0,4
біл. 100 »	195	0,0	30 428	0,2
Разом	2.857.570	100,0	18.114.620[1])	100,0

Отже, ця таблиця показує нам, що надільна земля, як і приватна земельна власність, поділена дуже нерівномірно. Коли ми побьемо всі двори по величині наділу на дрібні до 5 дес., середні од 5 до 10 д. і, нарешті, великі в 10 д і більше, тоді матимемо, що дрібні двори, яких трохи меньше $^1/_2$ всіх дворів (45,6%), мають землі меньше $^1/_4$ (22,8%), середні двори, яких біля $^2/_5$ (40,5%), володіють меньше, ніж $^1/_2$ надільної землі і великі, яких масмо меньше, $^1/_7$, скопцентрували в своїх руках мало не $^1/_3$ (31,5%) всієї над. зем. власности. Що ж торкається середнього розміру наділу на 1 двір в кожній групі, то в групі дворів з дрібним наділом на 1 двір припадало 3,1 дес., з середнім наділом 7,1 дес., з великим 14,3 дес.

Поділ (в %) дворів і земельної надільної власности по розмірам наділу в районах розкриє перед нами характерні ріжниці поодиноких районів:

[1]) Не рознесені по дворах: на Волині 4.227 дес., по Київщині 43.228 дес, по Чернигівщині 4.105 д., по Полтавщині 3.742 дес., разом 55 302 дес.

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

	до 5 дес.		5—10 дес.		більше 10 дес.	
	двор.	землі	двор.	землі	двор.	землі
в Правобер. Україні	57,6	33,8	32,9	41,1	9,5	25,1
» Лівобер. »	44,8	22,8	43,1	50,8	12,1	26,4
» Степовій »	24,0	9,2	50,0	43,7	26,0	47,1

Таким чином, як видно із тільки що наведеної таблиці, двори з дрібним земельним наділом складають більшу половину всіх дворів в Правобережній Україні, а на їхню долю там приходиться $^1/_3$ всієї надільної землі. Дуже близько до Правобережної України з цього погляду стоїть Лівобережна, де на двори з дрібним земельним наділом припадає біля $^1/_2$ всіх дворів, а надільної землі трохи меньше $^1/_4$. Повною протилежністю їм обом є Степова Україна, в якій дрібні двори складають тільки $^1/_4$ всіх дворів, а їхня надільна земля меньше $^1/_{10}$ всієї над. землі цілого степового району. Що ж торкається дворів з великим середнім наділом, то найбільше їх в Степовій Україні (більше $^1/_4$), з надільною площею під ними біля $^1/_2$ вс. над. землі, в Україні Правобережній і Лівобережній їх тільки біля $^1/_{10}$ вс. дв. з земельною площею під ними біля $^1/_4$ вс. над. землі. Двори ж з середнім наділом поділені більш меньш рівномірно по всіх трьох районах України (од 32,9% до 50,0%).

Ще більші ріжниці виступають, коли взяти окремі губернії. Так найбільше дрібних наділів мають Поділля 78,6%, Полтавщина 56.1% і Київщина 55,5%; середніх—найбільше Херсонщина 52,2%, Чернигівщина 50,8% і Волинь – 50,6%, великих—найбільше Катеринославщина 33,3%, Харьківщина—22,7% і Волинь 22,2%.

Серед всіх трьох груп наділів, безперечно, перша цеб то дрібні наділи мають при сучасних відносинах Росії дуже велике значіння. Двори з дрібним наділом складають з себе саме категорію селянства, обхопленого земельним голодом, втілення, так мовити, земельнаго питання в Росії. Ось через що ця група зазнала особливої уваги Центрального Статистичного Комітету—в цьому ми між иншим добачаємо практичну підоснову нової праці його,—ось через що найдокладніше вияснено скільки є в

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

неї надільної землі, скільки не стає до норми, яку директор Ц. С. К-ту визначає в 5 дес. на двір, треба думати, в 5 душ.

Вище наведені таблиці показують, що дрібні наділи на Україні мають 1.303.156 дворів, (по Євр. Росії 2.856.950 двор.), а їхня власність доходить до 4.139.723 дес. (по Є. Р. 9.027.813 дес). Отже, коли пристати на норму директора, д. Золотарьова, то, при 3,1 дес. (по Є. Р. 3,2 дес.) на кожний двір цієї групи, по всій Україні земельний голод определяється в 2.375.957 дес. (по Є. Р. 5.256.937 дес.), а саме:

	є у групи	недостача
в Правобережній Україні	2.063.385 дес.	1.089.583 дес.
„ Лівобережній	1.635.619 „	1.002.386 „
„ Степовій	440.719 „	291.978 „

Із окремих губерній найбільше дворів цієї групи в абсолютних числах мається: на Поділлі 360.471 дв., на Полтавщині 250.849 дв., в Київщині 201.456 дв., в Чернигівщині 144.502 дв. і в Харьківщині 132.270 дв

Определивши розмір недостачі, д. Золотарьов робить спробу вказати ті фонди земельні, з яких можно цю недостачу поповнити. До них належать запас Земельного Банку 1905 р., ті маєтки, які запропоновано йому було в ті часи до продажу, казенні оброчні статті і оброчні удільні статті. За поміччю їх на думку директора можно цілком задовольнити земельний голод в Росії. Погляньмо, чи можливо це зробити на Україні. Всього землі, яка могла бути к кінцю 1906 р. у «Крестьянського Поземельного Банку, по 8 губ. України маємо 1.557,2 тис. дес., Оброчних казенних статтів 402,4 т. дес. та удільних 190,3 т. дес. Отже разом 2.151,1 дес.

Таким чином, навіть коли б вся ця земля могла перейти до рук голодного селянства, коли б і вся вона була б здатна для хліборобства, то і тоді б на Україні нею не можно було задовольнити земельного голоду нашого селянства—в розмірах вирахованих д. Золотарьовим,—і довелося б зачіпити ще 224.8 тис. дес. землі великих власників. Але всі ці рахування

Generated on 2015-08-10 17:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

д. Золотарьова не мають під собою сливе ніяких підстав. Ми вище зазначили, що число всіх надільних дворів на Україні далеко більше ніж показано в праці Ц. С. К-та, отже і розмір недостачі далеко більший ніж наведений нами вище. Далі, коли за норму вважати на двір 5 дес. *удобної* землі, то треба було б д. Золотарьову определити число десятин неудобної надільної землі; тоді недостача зросла б ще більше. Не меньш дивним в рахуваннях д. діректора є і те, що такого ж поділу на удобну і неудобну для хліборобства землю не зроблено в земельному, фонді призначеному ним на задоволення земельного голода селянства. Натуральна річ, коли б це все було зроблено, тоді б виявилося, що значну частину землі для розвязання земельної справи довелося б так чи инакше взяти з земельної власности великих поміщиків.

Нам лишилося ще розглянути мобілізацію надільної земельної власности.

Порівняння кількости дворів і надільної землі в 1905 1877 р.

	дворів		землі у них		на 1 двір. дес.	
	1905	1877 р.	1905	1877	1905 р.	1877 р.
П. Укр.	1.134.654	689.439	6.159.829	5.787.274	5,4	8,4
Лівоб.	1.178.345	821.433	7.187.809	6.374.174	6,8	7,7
Степова.	565.121	340.329	4.822.284	4.600.618	8,5	14,1
Разом	2.878.120	1.851.201	18.169.922	16.872.066	6,3	9,1

показує нам, що за 28 років число дворів зросло на 1.026.919 тоді коли надільні землі збільшилися тільки на 1.297.856 дес. Найбільший зрост числа дворів із окремих районів ми бачимо в Правобережній Україні в 1,7 раза а найменьший в Лівобережній—в 1,4 раза. Що ж торкається поодиноких губерній, то найбільший зрост числа дворів мається на Поділлі в 1,86 раза, в Херсонщині в 1,74 раза, на Волині в 1,68 р., найменьший же в Харьківщині в 1,4 р.

Цілком протилежне, ми бачимо, що до зросту надільної земельної власности. Найбільший прирост надільних земель ми

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

маємо в Лів. Україні 813 635 дес., найменьший в Степовій — 221.666 дес., а із губерній найбільший в Чернигівщині 446.172 дес., і в Полтавщині—274.659 дес., найменьший же на Поділлі на 87.523 дес., та в Катеринославщині 87.504 дес.

В залежності од того, що за 28 років число дворів зросло далеко швидче, ніж кількість надільної землі, середній розмір наділу по всій Україні значно поменьшав, спустившися з 9,1 дес., до 6,3 д., при чому із окремих губерній найбільше понизився на Поділлі в 1,79 раза, в Херсонщині. 1,64 р. на Волині в 1,58 р. та в Катеринославщині в 1,54 р, найменьше в Полтавщині в 1,24 р. та Чернигівщині в 1,20 р. [1]).

Переходимо до останньої групи володіннів—до *земель держави, церков, манастирів і всяких установ*. Цій групі належало в 1905 р. на Україні 2.839.317 дес., або % всієї земельної площи.

Серед ціх володіннів по кількості землі перше місце належить *казенним* володінням, що займали площу в 1.437.241 дес. Мало не вся ця земля сконцентрована на Волині 480.495 дес, в Херсонщині 279.398 д. та Київщині 196.451 д. Коли взяти на увагу, що з Височайшого Повеління 402,4 т. д. поступили в земельний фонд для продажу через землеустроїтельні комісії селянам, то володіннь казни, певне, лишиться на Україні 1035,3 тис. дес.

За володіннями казни йде власність *міст*— 524.318 дес., при чому більша половина її в Херсонщині (268 т. дес.). Трохи меньші розміри має власність *церков*, яким належить 429.580 дес.; більша $^1/_2$ (242 тис. дес.) її скупчена в Правобережній Україні, а саме на Волині 92 тис. дес., на Поділлі 84 т. д. та в Київщині 66 т. д. Ще меньше землі належить у нас *уділам*—

---

[1]) Натуральна річ, це зменшення в дійсності далеко більше, бо, як ми вже зауважили число дворів в дійсності далеко більше. Так напр. по Київщині при 383.503 двор. Центр. Ст. К-та в 1905 р., середній маємо 5,5 д., меньше проти 1877 р. на 1,7 дес. При 588 т. двор. Київської губ. управи середн. наділ маємо в 3,7 дес., меньше в порівнянню з 1877 р. на 3,5 дес., або сливе у двое.

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

272.515 дес., із яких найбільше припадає на Київщину (94 т. д.), Поділля (65 т. д.) та на Волинь (53 т. д). Всяким *інстітуціям* належить земельної власности—103.388, при чому мало не вся вона в Степовій Україні—в Херсонщині 54 т. д., в Катеринославщині 28 т. д. Нарешті, манастирі мають у нас земельної власности 72.275 дес. із числа яких на саму Херсонщину припадає 27 т. д.

Так на підставі нової праці Центрального Статистичного Комітету малюється нам поділ земельної власности між трьома основними групами землеволодіння, як в цілій Україні, так і в окремих її районах і губерніях.

Маючи на увазі, що знищення викупних ставить наділні землі в групу пріватної власности, спробуємо, зьєднавши в одне ціле наділи і пріватні землі, малювати тепер становище всієї пріватної власности на Україні в 1905 р.

Обидві тільки що зазначені нами основні групи володіннів в 1905 р. містили в собі разом 36.008.701 дес., які по своїм складовим елементам так поділялися в 1905 в окремих районах:

	Наділи	Особ. власн.	Землі гр. і товариш.	Разом прів. вл.
		д е с я т и н.		
в Правоб. Укр.	6.159.829	5.828.952	709.232	12.698.013
» Лівобережній	7.187.809	4.498.907	826.822	12.513.538
» Степовій	4.822.284	4.891.781	1.083.085	10.797.150
по Україні	18.169.922	15.219.640	2.619.139	36.008.701

Таким чином, наділні землі в цілій Україні складають біля $^1/_2$ всієї пріватної земельної власности, трохи більше $^2/_5$ припадає на особисту власність і тільки $^1/_{13}$ на власність ріжних грамад і товариств. Трохи инше ми бачимо в районах: наділи складають більше половини тільки в Лівобережній Україні, в Правобережній же і Степовій меньше $^1/_2$; тим часом особиста власність доходить сливе до $^1/_2$ в Степовій, в Лівобережній

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

спускається мало не до $^1/_3$: що ж торкається коллективної власности то в Степовій її трохи більше $^1/_{10}$, в Лівобережній меньше $^1/_{18}$, а в Правобережній тільки $^1/_{17}$. Із губерній найперше місце по кількості надільних земель займає Харьківщина (62,3% всієї прів. власн.), по кількості особистої власности Херсонщина (50,6%) і Волинь (50,5%), коллективної — Катеринославщина (12,7%).

Коли порівняємо данні 1905 р. і 1877 р. то ми побачимо,

В 1877 р. було	Наділів	Особ. власн.	Земель гр. і товарис.	Разом прів. вл.
		десятин.		
в Правоб. Укр.	5.787.274	6.348.952	96.747	12.232.973
» Лівобережній	6.374.174	5.285.322	41.011	11.700.507
» Степовій	4.600.618	6.119.927	60.927	10.781.472
Разом	16.762.066	17.754.201	198.685	34.214 952

що, взагалі кажучи, по всій Україні за 28 років зросла кількість надільної землі і земель громад і товариств, тим часом коли особиста власність зменьшилася.

Вся вище наведена площа пріватної власности по характеру користування землею поділялася так:

1. в особистій власності 15.219.640 дес.
2. „ подворному володінні наділів 9.331.379 „
3. „ общинному „ „ 8.838.543 „
4. „ товариській і громадській власності 2.619.139 „

Отже, коли поділимо ці чотирі групи на *особисту* і *коллективну* власність,—приєднавши до першої групи подворну надільну власність, а до четвертої общинну надільну землю, матимемо:

особистої власности 24.551.019 дес. або 68,2%
коллективної „ 11.457.682 „ „ 31,8 „

Із окремих районів Прівобережна Україна має особистої власности більш 90% всієї прів. влас., Лівобережна особистої

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

біля 60% вс. пр. вл. і Степова трохи меньше 50%. Що ж до окремих губерній, то особ. вл. найбільше на Поділлі (94,3%) і на Волині (94,2), коллективної в Харьківщині (65,1%), і Катеринославщині (59,8).

Порівняння данних 1905 р. про особисту і коллективну власність з данними 1877 р., коли особистої власности було 25.645.410 д. (75,0%), а коллективної 9.069.542 д. (25,0%), показує нам, що за 28 р. відбувся і відносний, і абсолютний зрост коллективної власности при абсолютному підупаді особистої власности.

Натурально, що тепер, коли ми приєднали надільні землі до приватної власности, поділ її по сословіях буде вже зовсім инший. Для того, щоб змалювати цей поділ, ми приєднаємо до надільної селянської власности землі селянських громад і товариств, як селянських, так і мішаних міщансько-селянських та особисту власність селян, до особистої власности міщан прилучимо землі міщанських товариств, до особистих володінніх купців землі торгово-промислових товариств, а до особистої земельної власности «инших» землі разносословних товариств. Тоді вся площа приватної земельної власности поділиться так між сословіями:

Селянам належить	22.706.447	дес.	або	63,0%
дворянам „	9.985.409	„	„	27,7 „
купцям „	1.554.276	„	„	4,3 „
міщанам „	890.709	„	„	2,5 „
иншим „	682.471	„	„	1,9 „
духовним „	98.865	„	„	0,3 „
чужоземцям „	90.524	„	„	0,3 „
Разом „	36.008.701	„	„	100,0 „

Отже 90,7% всієї приватної земельної власности належить дворянам і селянам, при чому із окремих губерній дворянам найбільше належить на Волині (39,9%), на Поділлі (38,7%) і в Київщині (36,4%), селянам в Харківщині (74,3%) і Чернигівщині (72,9%).

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Колиж ми візьмемо саму тільки селянську земельну власність в її складових елементах:

Надільної землі	18.169.922	дес. або	80,0%
Особистої власности	2.314.968	„ „	10,2 „
Землі сел. громад	1.781.482	„ „	7,9 „
Землі сел. товар.	415.623	„ „	1,8 „
Землі мішаних товар.	24.452	„ „	0,1 „
	22.706.447	„	100,0 „

то ми побачимо, що надільні землі складають $^4/_5$ всієї земельної власности селян, а придбана—тільки $^1/_5$. Отже, в 1905 р. придбана земля грає вже досить велике значіння в приватній власності селян і в середньому на 1 двір її припадає біля 1,6 дес. Із всієї придбаної землі приходилося на Степову Україну 1.957.632 д. на Лівобережну 1.747.233 д. і на Правобережну тільки 831.660 д. Із окремих губерній найбільше придбаної землі належало селянам в Катеринославщині—1.059 т. дес., найменьше —на Поділлі 225.993 д. В середньому на 1 двір приходилося придбаної землі найбільше в Катеринославщині 3,9 дес., найменьше на Поділлі 0,5 дес.

Порівпюючи земельну власність селянства в 1905 р. і 1877 р., ми бачимо що:

	Наділів	Придбан.	Разом
в 1877 р. належало сел.	16.672.066	775.908	17.447.974
„ 1905 „ „ „	18.169.922	4.536.525	22.706.447
в 1905 р. більше на	+1.497.856	+3.760.617	+5.258.473

найдужче збільшилося землеволодіння селянства в Чернигівщині на 1.090 тис. дес. або в 1,56 раз., Катеринославщині на 952 т. д.. або 1,36 раз. і Херсонщині на 842 д., або в 1,36 р.

Коли ж взяти на увагу, що тепер земельна власність селянства повинна збільшитися на кошт запаса Банка, казенних і удільних оброчних статтів на 2.151,1 тис. дес, то вся селянська

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

приватна земельна власність дійде до 24.857,5 тис. дес., а сама тільки придбана до 6.687,6 тис. дес. (27,0% вс. пр. вл. сел.).

Не меньші зміни од приєднання надільних земель до приватної власности знайдемо ми і в поділі земельної площі і володіннів по розмірам хазяйства. Коли ми і особисті володіння і наділи розміром до 50 дес. вважатимемо за дрібні володіння, од 50 до 500 д. за середні, а в 500 дес. і більше за великі, тоді будемо мати:

	володіннів	%	землі десят.	%
до 50 дес.	3.020.875	99.1	19.347.519	58,0
од 50—500 »	22.401	0,7	3.573.133	10,8
500 і біл.	6.495	0,2	10.413.608	31,2
Разом	3.049.771	100,0	33 334.260	100,0

Звідсі ми бачимо, що мало не всі земельні власники (99,1%) володіють трохи більше ніж $^1/_2$ всієї приватної земельної власности, тим часом коли $^1/_{500}$ всіх земельних власників володіє трохи меньше ніж $^1/_3$ вс. приват. зем. влас. Ще яскравіш виступе основний—дрібний—характер земельної власности на Україні коли ми побьемо першу категорію на дрібні групи:

	володіннів	%	землі	%
до 3 дес.	542.892	17,5	1.089.078	3,2
од 3 до 10 »	2.039.474	63,6	11.732.316	35,2
» 10 » 50 »	438.519	18,0	7.526.125	19,0

Отже 81% всіх володіннів мають тільки 38,4% вс. особ. зем. власности, при чому 17,5% із них, володіючи тільки 3,2% всієї приватн. зем. вл., являються по своїому становищу, власне кажучи, пролетарями, бо життевий рівень їхній далеко низчий, ніж у звичайного пролетаря [1]), і живуть вони здебільшого від

[1]) Див. Ильинъ: Развитіе капитализма въ Россіи.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

продажу—прямого, чи замаскованого—своєї робочої сили капіталові. Число цих quasi-власників пролетарів повинно бути далеко вищче, бо, як ми вже зауважили раніш, число дворів в праці Центр. Статистичного Комітета, можно думати, значно зменьшено проти дійсного.

Нарешті, в «Статистиці землеволодіння» зроблена спроба определити, на скільки кожне сословіе забезпечено землею.

Маючи данні перепису 1897 р. що до поділу людности по сословіям і припускаючи розмір кожної сімьї в 5 душ, ми можемо хоч приближно уявити собі цю забезпеченість кожного—принаймні із більших—сословія. На кожних 100 дворянських сімей маємо володіннів найбільше в Черниговщині (119), і в Полтавщині (101), найменьше в Київщині (20) та Херсонщині (15). На 100 купецьких сімей найбільше володіннів припадає в Черниговщині (39) та в Полтавщині (20), найменьше на Поділлі (5) та в Київщині (6). На 100 сімей міщан приходилося найбільше володіннів в Полтавщині (14) та в Київщині (12), найменьше на Поділлі (меньше 1) та в Катеринославщині. Що торкається селян, то на 100 селянських сімей приходилося володіннів найбільше в Черниговщині (88) і в Полтавщині (84), найменьше на Волині (58) та в Київщині (57). Таким чином, найбільш забезпеченими із всіх сословій являються дворяне і селяне; серед них найменьше безземельних.

Питання про те, скільки безземельних селян є на Україні, являється безперечно дуже цікавим. На жаль установити точно число їх являється неможливим. Річ в тому, що перепись 1897 р. не містить в собі ніяких прямих даннх про число селян, запятих в сільському хазяйстві. Отже определити число безземельних селян можно тільки приближно, шляхом посередніх рахуваннів. Метод, яким користувався д. Золотарьов для определення числа безземельних, такий. По % числа особ, занятих в сільському хазяйстві в 1897 р., і по величині і персональному складу хазяйства определяємо число особ запятих в сіл. хаз. в 1905 р. Одкидаємо звідсі число неселянських сільських хазяйств; порів-

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

нюємо результат з числом селянських володіннів 1905 р., до яких прилічуємо і двори, і, таким чином, маємо ймовірну цифру безземельних селян.

Коли зробити ці всі рахування, то виходить, що число всіх селянських хазяйств на Україні доходить до 3.655,6 тис., число ж селянських володіннів складає 2.977,2 тис. Отже, звідсі виходить, що безземельних селян у нас в 1905 р. було біля 678,4 тис. сімей, с. є., коли рахувати склад хазяйства в 5,3 душ, 3.595,5 тис. душ, або 19% всього селянства, занятого в сільському хазяйстві на Україні в 1905 р.

Зовсім инше відношення бачимо ми по окремих районах України:

	Число мешк. занятих в с.-х.	Число всіх сіл. хазяйств.	Число селян. хазяйств.	Число селян. волод. разом з дворами.	Відношення числа селян. волод. до числа селян. хаз.
	в тисячах				
в Правобер. Укр.	8.157,4	1.614,5	1.597,5	1.133,9	70
» Лівобереж. »	7.080,2	1.326,9	1.280,1	1.270,7	99
» Степовій »	4.068,7	786,6	778,0	572,6	73
По Україні	19.406,3	33.727,9	3.655,6	2.977,2	81

Таким чином, найвищий % безземельного селянства ми маємо в Правобережній Україні, до якої з цього погляду дуже близько стоїть Степова. Тим часом в Лівобережній Україні, в цьому краю дрібної земельної власности, % безземельних (1%) зовсім незначний. Тут, очевидно, сільський пролетаріат існує в замаскованій формі під покрівлею власника невеличкого клаптика землі.

Далеко більші хитання в % безземельних селян, занятих в сільському хазяйстві спостерегаємо ми в окремих губерніях. Із всіх губерній наших в одній тільки Черниговщині ми не тільки не маємо зовсім безземельних, а ще, навпаки, спостерегаємо, що

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

де-які селяне володіють де-кількома наділами особ, які покинули село, або мають, крім надільної, ще й особисту власність. В Харьківщині вже ми бачимо 4% безземельних, в Полтавщині 5%, на Поділлі 15%, в Катеринославщині 22% в Київщині 36%, і, нарешті, на Волині 37%.

Так малюються нам сучасні земельні відносини на Україні на основі нової праці Центрального Статистичного Комитету.

М. Порш.

Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Кіевская духовная семинарія въ первой половинѣ XIX ст.

(Воспоминанія [1]*).*

Въ ректорство Смарагда, впослѣдствіи архіепископа рязанскаго, профессоромъ философіи былъ Лелявскій—прегорькій пьяница, не бывавшій въ классѣ недѣль по двѣ и болѣе, а когда—послѣ своей болѣзни—бывало прійдетъ въ классъ, то никогда ничего толково не разскажетъ, а только на всѣхъ сердится и спрашиваетъ урокъ, котораго раньше не задавалъ. Во время запоя Лелявскаго нерѣдко замѣняли или самъ ректоръ Смарагдъ, или профессоръ нѣмецкаго и греческаго языковъ Карповъ, которыхъ лекціи для слушателей были истиннымъ удовольствіемъ,—такъ они оба увлекательно и просто преподавали, а особенно Карповъ, который, какъ выдающійся наставникъ, былъ вскорѣ назначенъ профессоромъ въ кіевскую академію, затѣмъ произведенъ въ чинъ дѣйств. ст. совѣтника, что по тогдашнимъ временамъ и порядкамъ было неслыханною рѣдкостью. При всѣхъ своихъ выдающихся умственныхъ дарованіяхъ, Карповъ не отличался однако гуманностію и добросердечіемъ по отношенію къ своимъ питомцамъ, которыхъ нерѣдко колотилъ за незнаніе уроковъ или неумѣніе отвѣтить на какой-либо вопросъ; такъ, однажды онъ спросилъ ученика Синькевича: какъ по нѣмецки *косить?* и когда тотъ отвѣтилъ: «я косить по нѣмецки не умѣю»,—Карповъ до крови избилъ ему лицо». Гражданскую исторію въ это же время недурно читалъ Иларій Новицкій, о которомъ преданіе сохранило только то, что онъ имѣлъ шесть пальцевъ на рукѣ и приходился роднымъ

[1]) Див. № 9.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

братомъ извѣстному профессору кіевскаго университета Оресту Новицкому.

Не меньшими слабостями, чѣмъ Лелявскій и Веледницкій отличался и современный имъ профессоръ латинскаго языка, подъ конецъ службы, Бойковъ;—красавецъ собою и обладавшій громадною физическою силою, онъ почему то боялся крысъ, а еще болѣе женщинъ, при встрѣчѣ съ коими на улицѣ старался переходить на противоположную сторону. Зная въ совершенствѣ латинскій языкъ и имѣя превосходную память, онъ напивался, какъ говорится, до чертиковъ и умеръ отъ бѣлой горячки; при этомъ онъ былъ еще близорукъ и нюхалъ табачокъ. Подходя къ семинарской калиткѣ, онъ снималъ картузъ и держалъ его въ рукѣ, раскланивался со всѣми встрѣчными, а также и съ торговками, имѣвшими здѣсь, подъ семинарской оградой, свои рундуки, переписенные въ шестидесятыхъ годахъ на торговую площадь около Льва. Пришедши въ классъ, Бойковъ обыкновенно вынималъ изъ кармана и закладывалъ между пальцы носовой платокъ, табакерку, списокъ учениковъ и карандашъ; а по окончаніи урока, какъ только послышится звонокъ, онъ немедленно оставляетъ аудиторію и поспѣшно уходитъ *задомъ* изъ класса, раскланиваясь съ своими слушателями на обѣ стороны,—чрезъ каковую свою поспѣшность, соединенную съ близорукостью, онъ однажды захватилъ со стола, вмѣстѣ съ табакеркой и платкомъ, и чернильницу, которую опрокинулъ в шапку и тѣмъ премного распотѣшилъ учениковъ. Степень познанія учениковъ онъ опредѣлялъ довольно оригинальнымъ способомъ, отмѣчая въ спискѣ противъ каждаго ихъ отвѣты или рядомъ единицъ съ плюсомъ, — самая лучшая отмѣтка того времени, или рядомъ нулей. Бывало спроситъ: такой-то! Ученикъ выходитъ на средину класса, поближе къ столу, за которымъ сидитъ или стоитъ профессоръ; Бойковъ приближается къ нему, осматриваетъ кругомъ: во что одѣтъ, какъ стоитъ и, всматриваясь въ лицо, спрашиваетъ: «это не родственникъ тебѣ такой-то, что учился у меня тогда-то?» — «Да, родственникъ!—отвѣчаетъ робко спрошенный».—«Ну, хорошо; ступай на мѣсто; онъ у меня былъ эминентъ и ты будешь эминентъ»,

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

и ставитъ ему ни за что ни про что рядъ единицъ съ плюсомъ. Другому же, на подобный отвѣтъ, говоритъ: «ступай, дуракъ, на мѣсто: и онъ (знакомый или родственникъ спрошеннаго) у меня былъ въ 3-мъ разрядѣ, и ты будешь въ 3-мъ разрядѣ»... и ставитъ ему въ спискѣ рядъ нулей. Эти единицы и нули оставались, большею частію, до конца года и по нимъ составлялся разрядной списокъ. При столь своеобразномъ способѣ оцѣнки ученическихъ познаній, стоявшихъ въ тѣсной связи съ доброю или дурною памятью профессора къ предкамъ ученика, выходило въ заключеніе то, что очень прилежные ученики нерѣдко попадали въ 3-й разрядъ, а лѣнивые и бездарные въ 1-й, что всегда почти и обнаруживалось на экзаменахъ. Ректоръ бывало въ недоумѣніи спрашиваетъ Бойкова о причинахъ, почему такой-то записанъ въ 3-мъ разрядѣ, когда отвѣчалъ на экзаменѣ не хуже перворазрядныхъ? Въ разрѣшеніе недоумѣнія Бойковъ по обыкновенію подходитъ къ ученику, осматриваетъ его кругомъ съ головы до ногъ и затѣмъ, поворотившись къ ректору, говоритъ съ видомъ удивленія: «не понимаю, какъ это онъ попалъ въ 3 разрядъ; онъ у меня эминентъ, Ваше Высокопреподобіе!» Между учениками Бойкова было не мало такихъ, которые отлично знали латинскій языкъ и нерѣдко указывали на погрѣшности товарищей при отвѣтахъ профессору, вниманіе котораго было ослабляемо или потемняемо состояніемъ невмѣняемости; въ числѣ таковыхъ особенною наблюдательностію отличался ученикъ Березницкій, почему Бойковъ всегда имѣлъ его ввиду, и если замѣчалъ, что Березницкій покачиваетъ головой, то сейчасъ сердился на него и кричалъ: «ты чего качаешь головой? Думаешь, я не знаю, что онъ вретъ! Давай мнѣ Цицерона, давай Тита Ливія, давай... давай... самого чорта давай, такъ не проведетъ меня!

Для упражненій въ переводѣ съ латинскаго языка на русскій и обратно Бойковымъ практиковались не только древніе классики, но и современные русскіе писатели-баснописцы, начинавшіе уже завоевывать себѣ въ духовной школѣ почтенное мѣсто послѣ Езопа и Лафонтена. Переводя однажды басню Крылова: Волкъ и журавль, ученикъ Василій Марковскій (священ.)

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:01 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сдѣлалъ такой перифразъ: «когда уже онъ (волкъ) не могъ дышать, то сталъ журавля приглашать»... а Бойковъ написалъ ему на поляхъ тетради: «Какъ же онъ могъ приглашать, когда не могъ дышать? — Бойковъ обладалъ звучнымъ и пріятнымъ голосомъ—басомъ и всегда выражалъ свое особое благоволеніе въ классѣ тѣмъ ученикамъ, кои вторили ему басомъ же, въ своихъ отвѣтахъ, или могли взять тономъ ниже его; охотно игралъ съ ними въ швайку и даже боролся съ В. Марковскимъ, который считался силачемъ; если же хотѣлъ кого ругнуть, то излюбленными эпитетами его были: бальбесъ и повѣса. Общительность и простота въ обращеніи Бойкова съ воспитанниками доходили до того, что, когда онъ былъ экономомъ въ семинаріи, нѣкоторые изъ казеннокоштныхъ учениковъ заходили къ нему ради выпивки стаканчика чайку или рюмочки водки, за которою онъ ихъ и посылалъ. Любителей дарового угощенія набиралось немало; нѣкоторые же охотники до выпивки надоѣдали ему до того, что, при всей своей снисходительности и добродушіи, онъ долженъ былъ имъ отказывать, за что обиженные продѣлывали ему разныя пакости. Такъ, ученикъ Александръ Дейнекинъ, разсердившись на Бойкова за то, что онъ отказалъ ему въ выпивкѣ, и зная трусливую его натуру, отомстилъ ему за это такимъ образомъ: однажды вечеромъ Бойковъ по какой-то надобности вышелъ изъ своей квартиры, забывъ запереть ее на замокъ; Дейнекинъ, подкарауливавшій его, моментально вошелъ въ спальню Бойкова и улегся подъ его кроватью; чрезъ нѣсколько минутъ Бойковъ воротился и, ничего не подозрѣвая, легъ спать. Не успѣлъ онъ вздремнуть, какъ почувствовалъ что его кровать, вмѣстѣ съ нимъ, поднимается вверхъ; испугавшись, Бойковъ вскочилъ съ постели и убѣжалъ на дворъ въ чемъ былъ, надѣлавши шуму; вслѣдъ за нимъ, незамѣтно въ потьмахъ, вышелъ Дейнекинъ и скрылся. Когда объ этомъ приключеніи узнали поутру семинаристы, то нѣкоторые изъ нихъ пришли провѣдать и распросить Бойкова о случившемся; послѣ нихъ пришелъ и Дейнекинъ съ выраженіемъ удивленія и сказалъ: «это васъ Богъ хотѣлъ наказать за то, что вы отказали мнѣ какъ-то въ рюмочкѣ

Generated on 2015-08-10 17:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

водки,—помните.—Дайте же хотя теперь, выпьемъ за ваше здоровье»—и выпили!

Учитель нѣмецкаго языка и церковной исторіи Михаилъ Михайловъ—человѣкъ желчный и болѣзненный, у котораго нижняя губа гнила отъ рака, вслѣдствіе чего онъ постоянно повязывался платкомъ: лицемъ онъ былъ довольно безобразенъ, и нелюбовь къ себѣ учениковъ увеличивалъ еще болѣе излишнею требовательностью въ знаніи нѣмецкаго языка. Семинаристы прозвали его шулеромъ по слѣдующему случаю: однажды, когда онъ шелъ на урокъ, одинъ изъ учениковъ вбѣжалъ въ классъ и вмѣсто того, чтобъ сказать по нѣмецки: Lehrer (учитель) идетъ, ошибся и закричалъ: Schuler (ученикъ) идетъ; съ этой поры его иначе не называли какъ только шулеромъ.

Учитель Егоръ Семеновичъ Горскій преподавалъ первоначально библейскую, а затѣмъ церковную исторію въ 1-мъ отдѣленіи философскаго класса и нѣмецкій языкъ. Семинаристы прозывали и его шулеромъ, какъ потому, что онъ по безобразію своему вполнѣ походилъ на предмѣстника своего Михайлова, котораго такъ дразнили, такъ и потому еще, что первый разъ по приходѣ своемъ на урокъ нѣмецкаго языка, онъ сказалъ вступительную рѣчь, въ заключеніе которой просилъ своихъ слушателей оказывать ему такую же расположенность, какъ и его предмѣстнику; а какъ предмѣстникъ не пользовался ихъ любовію, о чемъ Горскому не было извѣстно, то по окончаніи урока, неуспѣлъ онъ перешагнуть порогъ, какъ вслѣдъ ему весь классъ закричалъ: шулеръ, шулеръ!.. По безобразію своему Горскій походилъ болѣе на обезьяну, чѣмъ на человѣка, страдалъ слюнотеченіемъ и сильно заикался, чѣмъ поселялъ всеобщее отвращеніе къ своей персонѣ. Это однако не мѣшало ему питать самыя нѣжныя симпатіи къ красавицѣ дочери своего квартирнаго хозяина, и когда она однажды пришла въ семинарскую церковь съ своими родителями и докторомъ, впослѣдствіи женившимся на ней, то Горскій не замедлилъ подойти къ ней съ почтеніемъ и привѣтомъ, отъ коихъ она тутъ-же впала въ обморокъ. Несмотря на свои естественные недостатки и косно-

Generated on 2015-08-10 17:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

язычіе, сильно мѣшавшее ему въ преподаваніи, Горскій былъ очень взыскателенъ къ ученикамъ и, требуя съ нихъ буквальнаго знанія урока по тетрадкѣ, спрашивалъ всегда по билетамъ, на коихъ написаны были имена и фамиліи учениковъ, вслѣдствіе чего иному приходилось отвѣчать урокъ почти каждый день, а другому—одинъ разъ въ цѣлую треть года; за пропускъ, при чтеніи урока, какого нибудь слова или союза—и, но, и т. д.—слѣдовали язвительные укоры, неудовлетворительныя отмѣтки и посылка на колѣна къ *пейкѣ* (т. е. печкѣ). Заслуженное наказаніе переносилось безропотно, но незаслуженное всегда возбуждало шумъ, ропотъ и раздражало учениковъ до того, что иные не могли безобидно сносить публичнаго посрамленія, и въ качествѣ безсильнаго возмездія бывало наплюютъ ему въ калоши, набросаютъ всякаго сора въ шляпу или пришьютъ къ шинели нѣсколько грязныхъ лоскутьевъ и т. под. Временно Горскій преподавалъ и естественную исторію, на уроки коей приносилъ картинки нѣкоторыхъ животныхъ, и когда однажды показалъ ученикамъ картинку дикообраза, то ученики закричали: это шулеръ!.. Жилъ Горскій въ домѣ Чеснока по Флоровской улицѣ, въ квартирѣ, выходившей окнами на улицу противъ семинарской церкви. Лѣтомъ здѣсь (между Флоровскимъ монастыремъ и семинарской церковью) скоплялась масса богомольцевъ, и вотъ одинъ изъ семинаристовъ, питавшій за что-то злобу противъ Горскаго (Александръ Бордычевскій), устроилъ ему слѣдующую сцену: подошедши къ одной кучкѣ богомольцевъ, онъ спросилъ ихъ: «Люде добрі, чи бачили ви коли мавпу, чи ні? Як не бачили, то ідіть подивіться,—он вона сидить у вікні; а як хочете, щоб вона з вами заговорила, то махайте руками і кажіть: акиш, акиш!—то вона встане і буде з вами говорить, бо вона вчена». А Горскій въ это время дѣйствительно сидѣлъ у открытаго на улицу окна и смотрѣлъ на прохожихъ. Богомольцы подошли гурьбой къ окну и начали всматриваться Горскому въ лицо; онъ сталъ сердиться и, заикаясь, кричалъ, чтобъ отошли прочь. «І..! серце, дивись, дивись, ще й сердиться бісова тварь»! — «А зовсім похожа на чоловіка»,—отозвалась другая изъ бабъ! А Бордычевскій съ ком-

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

панею себѣ похожихъ смотрятъ изъ-за угла, да за бока берутся отъ смѣха, что вполнѣ удалась злая шутка. Увольнился Горскій изъ семинаріи по слѣдующему случаю: семинаристамъ, привыкшимъ отвѣчать уроки за скамьею при пособіи тетрадки и подсказыванія, весьма не понравилось то, что Горскій, желая измѣнить этотъ зловредный порядокъ вещей, началъ вызывать учениковъ для устныхъ отвѣтовъ на каѳедру; судили, рядили и всѣ сговорились не отвѣчать профессору. Горскій пожаловался на упорство учениковъ ректору, которому, по приходѣ въ классъ, они доложили, что не могутъ учиться и отвѣчать Горскому потому, что онъ такъ неразборчиво преподаетъ, что ничего рѣшительно нельзя понять и вмѣсто устной разумной передачи лекціи онъ постоянно читаетъ ее по какой то старинной синей тетрадкѣ. Желая удостовѣриться въ справедливости протеста, ректоръ предложилъ Горскому объяснить ученикамъ урокъ, имѣющій быть заданнымъ на слѣдующій день. Горскій, не ожидавшій этого и никогда серьезно не готовившійся къ уроку, пришелъ въ такое замѣшательство, что рѣшительно ничего не могъ разсказать толкомъ, а только плевалъ на свою завѣтную тетрадку и, усиленно заикаясь, произносилъ какіе то безсвязные, возбуждавшіе смѣхъ звуки. Послѣ этого ректоръ сказалъ Горскому: «Ничего нѣтъ удивительнаго, если ученики вамъ не отвѣчаютъ; при такомъ преподаваніи мудрено что-нибудь усвоить». Горскій, не могшій перенесть такого конфуза, вскорѣ подалъ прошеніе объ отставкѣ. Родной братъ Горскаго—іеромонахъ Іоанникій, впослѣдствіи архіеп. варшавскій, былъ инспекторомъ семинаріи, и его прозывали семинаристы *усикъ*, потому что онъ имѣлъ привычку моргать однимъ усомъ, бѣгая по корридору. Какъ профессоръ, онъ не отличался какими-либо выдающимися достоинствами и не имѣлъ недостатковъ своего брата.

Ректоръ Іустинъ Михайловъ (съ 1828 по 1835 г.), впослѣдствіи епископъ костромской, былъ очень добрый человѣкъ, снисходительный начальникъ и толковый преподаватель. Современники передаютъ, что при немъ на Спаской улицѣ, въ домѣ Левицкой, семинаристы затѣяли устроить домашній спектакль, въ которомъ, въ

Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

числѣ другихъ, участвовали въ женскихъ роляхъ Максимъ Кустовскій и Симеонъ Бобровичъ. Когда объ этомъ лицедѣйствѣ было донесено ректору Іустину, то онъ распорядился арестовать всѣхъ участниковъ игры въ тѣхъ костюмахъ, въ какіе они будутъ наряжены, и представить къ нему; въ поимкѣ артистовъ между прочими участвовалъ и кучеръ ректора, знаменитый Куземка, у котораго губа была разсѣчена копытомъ почти до самаго уха и когда ему нужно было говорить, то онъ прежде стискивалъ ее рукой, а затѣмъ уже говорилъ. Этотъ то Куземка собственноручно и притащилъ Кустовскаго и Бобровича предъ лицо ректора въ женскихъ костюмахъ. Когда вышелъ къ нимъ Іустинъ, то не узналъ своихъ питомцевъ и спросилъ Куземку: «Ты зачѣмъ привелъ сюда этихъ шлюхъ»?— Это Максимъ Кустовскій и Бобровичъ, Ваше Высокопреподобіе, — самодовольно объяснилъ Куземка. Сдѣлавъ виновнымъ строгій выговоръ и опредѣливъ имъ классную эпитимію, Іустинъ прогналъ ихъ вонъ и пригрозилъ исключеніемъ, если они или кто-либо другой изъ семинаристовъ вздумаютъ повторить что-либо подобное. Пользуясь снисходительностію и добротою *Іустина,* семинаристы безбоязненно посѣщали не только театръ, который былъ тамъ, гдѣ теперь Европейская гостинница, но и часто отправлялись на прогулки и кутежи за Днѣпръ—на лодкахъ. Такому своеволію былъ положенъ конецъ послѣ того, какъ утонуло однажды семь душъ учениковъ. За такое плохое смотрѣніе Іустинъ былъ удаленъ отъ ректуры и долгое время не былъ производимъ въ епископскій санъ.

Послѣ Іустина ректоромъ былъ Іеремія Соловьевъ, человѣкъ довольно ограниченныхъ способностей, недальновидный начальникъ и плохой наставникъ. Ученики его не долюбливали и прозывали его ханжей, потому, что онъ принималъ къ себѣ всякихъ юродивыхъ и другихъ завѣдомыхъ семинаристамъ пройдохъ и шарлатановъ. Догматическаго богословія, онъ почти не читалъ, а преподавалъ въ классѣ катехизисъ Петра Могилы; желая слышать что либо новое и интересное отъ преподавателя богословской науки, взамѣнъ которой имъ только надоѣдали упражненіемъ въ заучиваніи на память цѣлыхъ главъ изъ Сираха, ученики иногда пы-

Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

тались дѣлать Іереміи возраженія, за которыя и были производимы въ дураки. Такъ, однажды ученикъ Терентій Грищинскій спросилъ Іеремію: что Богъ дѣлалъ до сотворенія міра? Тотъ отвѣчалъ ему по малороссійски: батоги плів на таких дурнів, як ти. На экзаменахъ заставлялъ богословцевъ писать на доскѣ Символъ вѣры и молитву Господню, и бѣда бывало тому, кто напишетъ малую букву тамъ, гдѣ слѣдуетъ быть большой!—«Ты еретикъ, ты вольнодумецъ, это грѣхъ» и т. д. Захотѣлъ еще Іеремія ввесть въ Семинарской церкви такой порядокъ, чтобы ученики богословія исполняли пономарскія обязанности: разводили огонь, подавали кадило, выходили со свѣчой и т. п., а потому въ классѣ и сдѣлалъ о семъ предложеніе постриженнымъ во стихарь богословцамъ; но они почитали себя кандидатами священства, находили унизительною для своего достоинства пономарскую службу и потому отвѣтили ректору отказомъ, а одинъ изъ учениковъ—Филиппъ Помазанскій, по выходѣ Іереміи изъ класса, заявилъ во всеуслышаніе, что тотъ будетъ высѣченъ розгами, кто согласится быть въ пономарской роли. Іеремія, огорченный непослушаніемъ богословцевъ, сдѣлалъ представленіе преосвященному Иннокентію Борисову о постриженіи въ стихарь избранныхъ имъ для сей надобности словесниковъ, помышляя между прочимъ и о способѣ привлеченія когда нибудь къ исполненію сей обязанности богословцевъ. И вотъ однажды на вечернемъ богослуженіи, когда приближалось время выхода со свѣчой, онъ, призвавши въ олтарь ученика Александра Мацькевича, велѣлъ ему облачаться въ стихарь и идти со свѣчой. Ошеломленный такимъ неожиданнымъ приказаніемъ ректора, съ которымъ почиталъ неумѣстнымъ объясняться въ олтарѣ и дѣлать остановку въ богослуженіи, Мацькевичъ рѣшился пойти противъ воли товарищей—одѣлся въ стихарь и вышелъ со свѣчей. Увидѣвши Мацькевича въ чинѣ свѣщеносца, товарищи сильно вознегодовали на него и свою угрозу высѣчь розгами привели въ исполненіе такимъ образомъ: 16 марта 1839 г. послѣдній урокъ былъ профессора исторіи церкви Михайлова; не успѣлъ онъ по окончаніи урока переступить порогъ, какъ товарищи набросились массою

Generated on 2015-08-10 18:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

на Мацькевича, бывшаго въ шинели, накинули ему на голову воротникъ шинели и, чтобъ никого не видѣлъ, завязали на шеѣ платкомъ, повалили на полъ, отдули розгами и ушли, оставивъ его еле живого. Когда о семъ произшествіи Димитрій Буткевичъ, родомъ волынецъ, далъ знать Іереміи, то онъ немедленно распорядился отправить Мацькевича въ больницу, а о виновныхъ сдѣлать розыскъ; въ тотъ же день Іеремія лично сообщилъ о семъ приключеніи съ Мацькевичемъ преосвященному Иннокентію, котораго ѣздилъ приглашать къ служенію на 17 марта, по случаю храмового праздника въ теплой семинарской церкви. За литургіей Иннокентій произнесъ, по этому поводу, сильную обличительную рѣчь семинаристамъ. Главные виновники сѣкуцій Терентій Грищинскій, Григорій Совицкій, Левъ Александровичъ и другіе были немедленно уволены изъ семинаріи, а Мацькевичъ, за такое поношеніе, былъ назначенъ въ Академію, предпочтительно предъ другими лучшими товарищами. Впослѣдствіи времени, когда Мацькевичъ былъ уже священникомъ и благочиннымъ, а Совицкій столоначальникомъ консисторіи, то при встрѣчѣ, по дѣламъ службы, Совицкій шутя цѣловалъ Мацькевича въ голову, приговаривая: «здравствуй, сынъ мой»! Мацькевичъ, скрывая подъ улыбкою досаду, старался всегда поскорѣе отдѣлаться отъ своего сѣкутора, который назойливо приставалъ къ нему съ разными разспросами и воспоминаніями о прошедшемъ и настоящемъ и при разставаніи, пожимая руку, твердилъ ему: «Не забывай меня, сынъ мой, я-жъ тебя крестилъ—хворостилъ, не водою—а лозою». Вмѣстѣ съ сѣкуторами Мацькевича подверглись исключенію: Василій Бордычевскій, за то, что, на другой день послѣ оказіи съ Мацькевичемъ, побилъ окна въ квартирѣ Іереміи, и Александръ Мужаловскій, за то, что въ пьяномъ видѣ отправился во Фроловскій монастырь съ шармапщикомъ, заставилъ его играть предъ квартирой игумепіи, а самъ, сбросивъ сюртукъ и сапоги, началъ танцовать и продѣлывать разныя штуки. Наклонностію къ пьянству и буйству отличались также и пѣвчіе, а особенно басы, митрополичьяго хора, изъ коихъ ученикъ богословія Константинъ Троцкій, пришедшій однажды въ классъ въ пьяномъ

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

видѣ, повстрѣчался въ корридорѣ съ Іереміей, наговорилъ ему грубостей съ угрозами, за что ректоръ приказалъ связать его служителямъ и снесть въ карцеръ;—дорогой онъ во всю глотку ревѣлъ ирмосъ: «безумное велѣніе злочестиваго мучителя люди поколеба»...

При Іереміи въ семинаріи была учреждена еще должность благочиннаго, возложенная имъ на ученика богословія Никиту Дашкевича: онъ долженъ былъ смотрѣть не только за поведеніемъ учениковъ при перемѣнѣ уроковъ, но и за своевременнымъ приходомъ наставниковъ въ классъ; если же кого нибудь изъ наставниковъ почему либо не было въ классѣ, то Дашкевичъ обязанъ былъ занимать учениковъ чтеніемъ какой нибудь книги. Эта должность упразднена была съ выходомъ Іереміи изъ семинаріи. Будучи черезчуръ взыскательнымъ, Іеремія назначилъ однажды къ исключенію изъ семинаріи 18 учениковъ за то, что они, во главѣ со своимъ старшимъ, Михаиломъ Плѣнецкимъ, вмѣсто *рощи*, отправились гулять за Днѣпръ, гдѣ ихъ застигла страшная буря съ дождемъ, и они вынуждены были, перевернувши лодки вверхъ дномъ, просидѣть подъ ними въ голодѣ и холодѣ три дня, чѣмъ привели семинарское начальство въ большой переполохъ и излишнія хлопоты по ихъ розысканію; но митрополитъ Евгеній, принявъ во вниманіе находчивость и благоразумную распорядительность юношей въ несчастномъ случаѣ, не согласился на увольненіе ихъ и сказалъ ректору: «я собираю, а ты хочешь расточать»? А что Евгеній дѣйствительно заботился о томъ, чтобы привлечь въ школы побольше не только дѣтей духовенства, неохотно вообще отдававшаго въ науку дѣтей своихъ, но и дѣтей свѣтскихъ лицъ, можно заключить изъ того, что почти на каждомъ публичномъ экзаменѣ передъ вакаціями внушалъ семинаристамъ, отправлявшимся домой, приглашать и заохочивать къ поступленію въ духовныя училища дѣтей не только причетническихъ, но и свѣтскаго званія; причетниковъ же, упорствовавшихъ въ нежеланіи отдавать своихъ дѣтей въ училища, переводилъ на худшія мѣста. Но какъ въ интересахъ дисциплины нельзя было оставить безъ всякаго наказанія вышеозначенныхъ 18 семинаристовъ, то

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

исключеніе виновнымъ было замѣнено: для учениковъ богословія трехдневнымъ стояніемъ на ногахъ у порога въ классѣ; для учениковъ философіи — трехдневнымъ стояніемъ на ногахъ у порога въ столовой во время обѣда, а ученикамъ словесности— трехдневнымъ стояніемъ въ столовой на колѣняхъ. Провинившіеся отпрашивались и отъ этого наказанія по разнымъ причинамъ, а особенно потому, что въ столовой всегда обѣдали и мальчики— пѣвчіе, которые могли насмѣхаться надъ ними; но этой просьбой привели инспектора въ такой гнѣвъ, что онъ началъ обзывать ихъ «мятежниками» и «поляками» и посадилъ всѣхъ за голодный столъ. Такимъ образомъ голодавшіе три дня подъ лодкой вынуждены были отсидѣть еще три дня за голоднымъ столомъ въ семинарской столовой.

Прислуги себѣ Іеремія не нанималъ, и келейникомъ у него былъ ученикъ Онисимъ Рыбальскій, впослѣдствіи игуменъ Оптиной пустыни,—человѣкъ бездарный и неучившійся, но весьма низкопоклонный, за что Іеремія его любилъ и переводилъ изъ класса въ классъ не по заслугамъ, а по окончаніи курса постригъ его въ монахи. Письмоводительскія обязанности несли сами ученики, владѣвшіе хорошимъ почеркомъ, за что пользовались льготами и снисхожденіемъ семинарскаго начальства, при переводѣ изъ класса въ классъ, хотя уроки они посѣщали весьма рѣдко. Письмоводителямъ этимъ часто сходили съ рукъ такія шалости и проказы, за которыя рядовой ученикъ могъ бы подвергнуться весьма строгому наказанію. Такъ, нѣкто изъ нихъ, Романъ Пономаревскій, съигралъ съ Іереміею такую комедію: предъ великопостными заговинами, желая возвеселиться со други своими, онъ накупилъ разной живности, въ томъ числѣ и поросенка, котораго предполагалось ночью, какъ уснетъ начальство, заколоть и изжарить на кухнѣ и который поэтому былъ до поры до времени снесенъ и запертъ въ семинарской залѣ, подъ которой внизу какъ разъ приходилась молитвенная комната Іереміи. Читая молитвы на сонъ грядущій, Іеремія былъ приведенъ въ смущеніе шумомъ и стукомъ, раздававшимся надъ его головой отъ бѣготни поросенка. Не зная, въ чемъ дѣло, онъ послалъ своего

Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

келейника узнать, что тамъ толчется; тотъ, подошедши къ двери, сталъ прислушиваться, но все казалось тихо, потому что поросенокъ, заслышавши стукъ въ корридорѣ и чье-то приближеніе къ двери, инстинктивно притихъ. Не успѣлъ келейникъ сойти внизъ и доложить Іереміи, что въ залѣ ничего не слышно, какъ поросенокъ принялся опять бѣгать и шумѣть, пока его не взяли оттуда на закланіе. Іеремія же, заподозривъ въ этомъ шумѣ дѣйствіе нечистой силы, на другой день окропилъ залъ святой водой.

При Іереміи для помѣщенія казеннокоштныхъ учениковъ нанимался домъ кіевскаго войта Кисилевскаго, въ которомъ и произошелъ слѣдующій несчастный случай. Ученикъ философіи Филиппъ Чепурковскій поссорился за обѣдомъ съ однимъ изъ своихъ товарищей А. Таргоніемъ и, въ пылу гнѣва, бросилъ въ него ножемъ такъ мѣтко, что попалъ прямо въ сердце, и Таргоній тутъ же умеръ, а Чепурковскаго немедленно исключили изъ семинаріи. При Іереміи, по ходатайству предъ митрополитомъ, практиковалось зачисленіе за воспитанниками всѣхъ 3-хъ классовъ праздныхъ священническихъ и причетническихъ мѣстъ въ епархіи; такъ, ученику словесности Петру Случевскому, нынѣ священнику села Миньковецъ, предоставлено было въ приходѣ его отца діаконское мѣсто, числившееся за нимъ до окончанія семинарскаго курса, по коему онъ получалъ всѣ доходы на свое содержаніе въ семинаріи. При ректурѣ Іереміи инспекторомъ при немъ былъ іеромонахъ Владиміръ, человѣкъ болѣзненный, желчный, придирчивый и потому непользовавшійся любовью воспитанниковъ. Какъ раньше, такъ и при немъ, нѣкоторые квартирные богословцы вели знакомство съ дѣвицами, съ которыми они ходили гулять, въ воскресные и праздничные дни, по холмамъ и дебрямъ незаселенной тогда мѣстности, тянувшейся отъ Покровской церкви по Андреевскому нагорью до Михайловскаго монастыря, откуда открываются и нынѣ живописные виды на Днѣпръ, Подолъ, Оболонь и заднѣпровскія слободы; эти мѣста почитались семинаристами за самыя удобныя для такихъ прогулокъ, такъ какъ они найболѣе удалены были отъ взора и

Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

вниманія инспекціи. Но бдительный глазъ инспектора Владиміра проникъ и сюда, при пособіи полевой зрительной трубы, о чемъ по секрету сообщилъ семинаристамъ бывшій его келейникъ Петръ. Предательская зрительная труба была украдена подкупленнымъ келейникомъ и передана тѣмъ, кои не разъ уже несли, благодаря ея услугамъ, позорное наказаніе. Умеръ Владиміръ отъ чахотки и погребенъ у сѣверной стороны теплой семинарской церкви, гдѣ находится библіотека. Послѣ него инспекторомъ былъ іеромонахъ Аѳанасій, имѣвшій обыкновеніе держать всегда голову вверхъ, за что семинаристы прозывали его «Фантазіею». Любилъ онъ иногда покутить, но свое дѣло зналъ и толково преподавалъ Свящ. писаніе.

Философію, по Баумейстеру, преподавалъ профессоръ Пилипѣевъ—человѣкъ весьма способный, но имѣвшій слабость приходить въ классъ подъ хмелькомъ, а потому на урокѣ всегда благодушествовалъ, много смѣялся и потѣшалъ своихъ слушателей разными остротами и шутками; ученики его весьма любили какъ за веселый нравъ, такъ и за прямоту души, соединенную съ гуманнымъ обращеніемъ. Словесность, по Бургію, весьма толково преподавали: Платонъ Троицкій, о коемъ рѣчь будетъ ниже, и Иванъ Максимовичъ, бывшій вмѣстѣ и секретаремъ правленія, а затѣмъ переведенный профессоромъ въ Кіевскую академію. Физику, алгебру и геометрію преподавалъ Василій Каменскій, впослѣдствіи протоіерей; предметы эти считались второстепенными и преподавались весьма неудовлетворительно, а потому и познанія по нимъ ученики имѣли самыя ограниченныя. Никакихъ физическихъ опытовъ въ классѣ не производилось; съ физическими приборами ученики знакомились по рисункамъ на доскѣ, да и то не всегда можно было видѣть отчетливо эти рисунки за шинелью Каменскаго, всегда носившаго ее наопашь и закрывавшаго собою всю доску, такъ что ученики сдѣлали ему однажды такое замѣчаніе: «вы говорите, что свѣтъ сквозь темное тѣло не проникаетъ, какъ же мы можемъ видѣть, что вы рисуете на доскѣ, когда ваша шинель мѣшаетъ проникнуть туда нашему зрѣнію?» Когда объяснялись какіе либо физическіе законы и

Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

явленія такъ туманно, что ихъ нельзя было понять, то ученики нерѣдко дѣлали Каменскому возраженія, между коими попадалась иногда такая чепуха, отъ которой весь классъ хохоталъ; такъ, однажды ученикъ Гр. Варгулевичъ, бывшій головою выше всѣхъ въ классѣ и говорившій октавою, далъ Каменскому такой вопросъ: какое вліяніе имѣетъ угрызеніе овода на тѣлесный организмъ вола, когда онъ гезкается?»—«Дуракъ!»—былъ отвѣтъ учителя.

Учителемъ французскаго языка былъ іеромонахъ Евменъ,—человѣкъ добрый, обходительный, умный и весьма любимый учениками, но, къ несчастію, имѣвшій слабость предаваться пьянству. Въ семинаріи съ нимъ часто повторялись такія сцены: прійдетъ бывало въ классъ выпивши и уснетъ за столомъ, сидя на стулѣ; ученики сидятъ до звонка безъ всякаго дѣла, а послѣ звонка уходятъ изъ класса потише, чтобъ не разбудить Евмена, который и оставался въ классѣ спящимъ. Въ такомъ блаженномъ успеніи за столомъ въ классѣ не разъ заставалъ его ректоръ Іеремія, и такъ какъ замѣчанія его не имѣли исправительнаго воздѣйствія на слабую волю Евмена, то онъ и вынужденъ былъ сдѣлать представленіе по начальству объ удаленіи его изъ семинаріи.

Ректоръ семинаріи Евсевій, впослѣдствіи архіепископъ тверской, былъ однимъ изъ найболѣе гуманныхъ и любимыхъ начальниковъ своего времени (съ 1840—45 г.г.), что со всею силою сказалось при прощаніи съ нимъ, по случаю отъѣзда его въ 1845 году въ Литовскую д. семинарію, куда онъ былъ переведенъ для водворенія русскаго духа. Въ назначенный день наставники и ученики собрались въ столовую, какъ наиболѣе просторную комнату въ то время, куда не замедлилъ прибыть и Евсевій; послѣ пропѣтой всѣми молитвы ко св. Духу и обычныхъ привѣтствій, Евсевій, видимо взволнованный торжественностью минуты, объявилъ присутствующимъ о томъ, что, получивъ неожиданное назначеніе въ Литву, онъ съ грустью разстается съ дорогимъ для него Кіевомъ и близкими его сердцу наставниками и воспитанниками кіевской семинаріи, коихъ любилъ всею полнотою своей

Generated on 2015-08-10 18:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

души и взаимно пользовался ихъ симпатіями и благорасположеніемъ. Когда окончилъ Евсевій свою грустную для всѣхъ рѣчь, къ нему приблизился первый ученикъ богословскаго класса Владиміръ Буйницкій и, отъ лица товарищей, сказалъ умную рѣчь, въ которой, очертивъ благотворную дѣятельность и свѣтлую личность Евсевія, какъ ректора, наставника и человѣка, просилъ имѣть ихъ всегда въ памяти и въ любвеобильномъ сердцѣ своемъ и, преподавъ имъ послѣднее свое благословеніе, поминать ихъ въ своихъ отеческихъ молитвахъ. За нимъ вышелъ любимецъ Евсевія, ученикъ богословія Иванъ Стояновскій, и экспромтомъ произнесъ приблизительно слѣдующую рѣчь: ты провелъ насъ чрезъ весь почти семинарскій курсъ, воздѣлывая наши душевныя нивы и насаждая въ сердцахъ нашихъ сѣмена св. вѣры, благочестія, любви и доброй нравственности, наиболѣе потребныя для насъ, какъ будущихъ пастырей словесныхъ овецъ стада Христова; особенно усиленный трудъ, нелѣностно и съ истинно-отеческою любовію, прилагалъ ты къ намъ—богословцамъ въ теченіе послѣднихъ двухъ лѣтъ; и вотъ остается не болѣе трехъ мѣсяцевъ (а прощаніе было въ мартѣ 1845 г.), чтобъ похвалиться намъ твоимъ дѣланіемъ и пожать тебѣ лавры трудовъ твоихъ, какъ вдругъ ты насъ оставляешь, добрѣйшій о. ректоръ и любимѣйшій наставникъ, а кто нибудь другой, недостойный тебя, внидетъ въ твой праведный трудъ, въ твой любимый вертоградъ и похвалится твоимъ дѣланіемъ. Намъ жаль, до глубины души жаль, разставаться съ тобою, безцѣнно духовное сокровище наше, всеобщій любимецъ нашъ, и свидѣтель Богъ, что я не лгу!.. У Евсевія покатились по лицу слезы, и онъ, не давъ оратору окончить рѣчь, заключилъ его въ свои отеческія объятія и началъ цѣловать; за симъ, перецѣловавшись со всѣми наставниками и учениками, вышелъ изъ столовой, сопровождаемый самыми искренними благопожеланіями, при пѣніи многолѣтія. Насколько Евсевій былъ добръ и снисходителенъ къ слабостямъ и шалостямъ воспитанниковъ, можно судить по слѣдующимъ примѣрамъ. Въ семинаріи былъ Петръ Чернякъ, ученикъ очень способный, но и большой проказникъ, весьма часто попадавшійся въ разныхъ шалос-

Generated on 2015-08-10 17:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

тяхъ инспектору Антонію, человѣку весьма строгому, взыскательному и любившему обо всемъ случившемся въ семинаріи доводить немедленно до свѣдѣнія ректора. Евсевій, щадившій людей способныхъ, часто прощалъ Черняку его шалость, но однажды разсердился не на шутку и началъ распекать Черняка, что называется на всѣ лады, угрожая ему даже исключеніемъ ежели не исправится. Чернякъ, выслушавъ нотацію до конца, подошелъ близко къ Евсевію, упалъ предъ нимъ на колѣни и такъ жалобно сталъ смотрѣть ему въ глаза, не говоря ни слова, что тотъ наконецъ разсмѣялся, плюнулъ и сказалъ: «ты не Чернякъ, а Чертякъ! Ступай вонъ и впредь не попадайся!» Другой подобный случай былъ съ Стояновскимъ, любимцемъ Евсевія. По переводѣ въ богословскій классъ, съ перваго же года начиналось обыкновенно постриженіе учениковъ во стихарь; торжество это, по установившемуся обычаю, всегда сопровождалось приличной выпивкой и закуской для друзей-товарищей со стороны новопосвящаемаго чтеца; и вотъ на такую то дружескую выпивку былъ приглашенъ казенокошникъ Стояновскій къ одному изъ своихъ стихарныхъ товарищей въ квартиру, гдѣ и засидѣлся до поздней поры. Возвратившись въ корпусъ въ полночь, въ слишкомъ веселомъ расположеніи духа, и не обращая должнаго вниманія на близкое сосѣдство къ форткѣ инспекторской квартиры, онъ началъ крѣпко стучаться въ фортку и кричать на сторожа (потому что въ тѣ времена еще не употребляли въ семинаріи электрическихъ и иныхъ звонковъ), чтобъ отворилъ; Антоній, имѣвшій своихъ фискаловъ, былъ извѣщенъ объ отлучкѣ Стояновскаго, а потому приказалъ сторожу задержать Стояновскаго, когда будетъ стучаться въ фортку. Не успѣлъ сторожъ отворить фортку и впустить Стояновскаго, какъ навстрѣчу ему, съ дежурнымъ старшимъ, вышелъ Антоній и увидѣвши его въ хмельномъ состояніи, приказалъ дежурному немедленно представить его о. ректору. Вышелъ Евсевій, когда ему было доложено, посмотрѣлъ на Стояновскаго, покачалъ головой и спросилъ: «Стояновскій, ты пьянъ»-- «Виноватъ, ваше высокопреподобіе! выпилъ немножко у одного изъ товарищей по случаю постриженія его во стихарь; но про-

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стите великодушно,—больше этого на будетъ!» Чистосердечнаго этого сознанія было достаточно для Евсевія, чтобы въ душѣ своей простить провинившагося любимца; но чтобъ явно не потворствовать развитію въ учащихся дурныхъ наклонностей и не дискредитировать инспекторскаго надзора, Евсевій началъ читать Стояновскому внушительную нотацію, выставляя на видъ соблазнъ для другихъ и крайнее неприличіе такого поступка со стороны ученика, котораго онъ почиталъ доселѣ однимъ изъ лучшихъ. Выслушавъ нотацію, Стояновскій подошелъ къ Евсевію и, коснувшись рукой его плеча, произнесъ: «ех, братіку, братіку! хто її не пье?» Евсевій разсмѣялся добродушно и прогналъ Стояновскаго съ глазъ. Не любилъ Евсевій и строго преслѣдовалъ тѣхъ учениковъ, кои, пропуская уроки, выдумывали для своего оправданія лживыя причины. Прійдетъ бывало въ классъ, посмотритъ въ журналъ и спрашиваетъ записанныхъ въ немъ: такой-то, почему позавчера не былъ въ классѣ? — «Ѣздилъ съ тетинькой въ лавру помолиться угодникамъ». — Евсевій покачаетъ головой и говоритъ: «послушай, я тебѣ розскажу исторію о ворѣ, который молился св. Николаю о томъ, чтобы онъ помогъ ему украсть лошадей, за что обѣщалъ поставить большую свѣчу. Лошади украдены и угнаны уже далеко, далеко! Почитая себя внѣ опасности, воръ сталъ раскаиваться въ данномъ обѣщаніи и порѣшилъ наконецъ не ставить уже свѣчи; какъ вдругъ слышитъ, за нимъ погоня! Воръ опять взмолился къ св. Николаю, который и заговорилъ къ нему: бросай лошадей, да прячься поскорѣй вонъ въ скелетъ подохшей скотины. Воръ соскочилъ съ лошадей, отогналъ ихъ прочь, а самъ и улегся въ скелетѣ; но какъ отъ падали несло страшнымъ зловоніемъ, котораго нельзя было стерпѣть, то воръ и говоритъ: «ухъ! какъ же тутъ смердитъ!»,—а св. Николай ему въ отвѣтъ: «такъ мнѣ и твоя свѣча смердитъ!» — Такова и твоя молитва!»—закончилъ Евсевій; ты ученикъ и долженъ быть въ классѣ, когда учатся всѣ, а для молитвы есть свое время. Стой на ногахъ!»—Снисходя слабостямъ и шалостямъ учениковъ, до предѣловъ возможности, Евсевій однако уступалъ иногда настойчивости инспектора Антонія и за неисправленіе въ столь

Generated on 2015-08-10 17:02 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

предосудительныхъ поступкахъ, какъ пьянство, трубокурство и грубости наставникамъ, исключалъ изъ семинаріи иногда и очень способныхъ людей. Такой печальной участи подвергся за пьянство и первый ученикъ словесности Савва Садовскій, коего сочиненія читались въ классѣ наставниками публично, какъ образцовыя. При Евсевіѣ имѣлъ мѣсто еще слѣдующій, рѣдкій по тому времени случай: первый ученикъ богословскаго класса Романъ Вишинскій увольнился изъ семинаріи для поступленія въ университетъ, но, не выдержавъ экзамена по исторіи литературы, которая въ семинаріи не преподавалась, долженъ былъ избирать родъ жизни или проситься обратно въ духовное званіе. Вишинскій предпочелъ послѣднее и подалъ прошеніе о принятіи его обратно въ семинарію, въ которую хотя и былъ принятъ, но за оказанное пренебреженіе къ духовному званію и воспитанію обязанъ былъ подпиской прослужить два года на духовно-училищной службѣ и выпущенъ едва послѣднимъ ученикомъ въ первомъ разрядѣ. Какъ наставникъ, Евсевій былъ очень взыскателенъ и требовалъ отъ учениковъ буквальнаго знанія урока по запискамъ, кои выдавались имъ на каждый день, а если кто не зналъ урока, то долженъ былъ, по приходѣ Евсевія въ классъ, стоять на ногахъ—день, два и болѣе, пока не отвѣтитъ ему удовлетворительно всего пройденнаго. Казеннокоштныхъ учениковъ очень жалѣлъ, хорошо кормилъ и прилично одѣвалъ. Учениковъ богословія никогда не унижалъ предъ младшими классами и не посылалъ ихъ въ столовую на стоянки у порога въ наказаніе, какъ это практиковалось до и послѣ него. Такъ однажды инспекторъ Антоній, за манкированіе уроками однимъ изъ учениковъ богословія написалъ въ классномъ журналѣ слѣдующую резолюцію: «стоять ему у порога во время обѣда казеннокоштныхъ учениковъ». Евсевій отмѣнилъ это наказаніе и написалъ тамъ же: «Приличнѣе будетъ для кандидата священства отбыть наказаніе въ классѣ у порога или за скамьей». Облагораживая наказанія и внушая воспитанникамъ беречь честь и достоинство какъ свое, такъ и другихъ, Евсевій всемѣрно заботился объ искорененіи въ нихъ дурныхъ привычекъ и наклонностей; особенно строго пре-

Generated on 2015-08-10 17:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

слѣдовалъ онъ трубокуреніе, которое начинало тогда входить въ моду и которымъ особенно соблазнялся оставленный на второй курсъ въ философскомъ классѣ Захарія Крыжановскій-Комакъ. Товарищи иначе не называли его, какъ «блуждающей кометой», потому что, лишившись за лѣнность и трубокуреніе казеннаго содержанія, онъ не имѣлъ гдѣ главы приклонить и шлялся изъ одной квартиры на другую, проводя гдѣ день, гдѣ ночь, и питаясь отъ крупицъ, которыя отпускались ему сострадательными содержателями ученическихъ квартиръ. Одѣвался онъ въ какую-то епанчу безъ рукавовъ, сшитую изъ простого сукна и похожую на женскую ротонду, подъ которою и скрывалъ свою трубку; папиросы же тогда еще не были въ употребленіи. Помощникъ инспектора Пилипѣевъ, посѣщая квартиры, засталъ однажды Крыжановскаго съ трубкой въ рукахъ, которую, отобравъ, представилъ инспектору Антонію въ качествѣ поличнаго, а Антоній немедленно отрапортовалъ объ этомъ ректору. На другой день Евсевій уже шелъ въ классъ съ намѣреніемъ распечь Крыжановскаго и передумывалъ, чѣмъ-то онъ будетъ отговариваться, при столь явной уликѣ, какъ вдругъ въ корридорѣ на встрѣчу ему попадается самъ виновный. Евсевій остановилъ его и спросилъ. «Крыжановскій, ты куришь трубку?»—«Курю, ваше высокопреподобіе», преспокойно отвѣчалъ Комакъ. Евсевій, знавшій Крыжановскаго какъ плута и не ожидавшій отъ него искренняго признанія, былъ такъ обезкураженъ его отвѣтомъ, что только стучалъ о полъ палкою, смотрѣлъ на него, какъ говорится, во всѣ глаза и пыхтѣлъ отъ волненія; пришедши же нѣсколько въ себя, пригрозилъ виновному палкой и сказалъ. «Ну, адская душа, будешь ты помнить эту трубку!» Крыжановскій ожидалъ со дня на день исключенія изъ семинаріи, но Евсевій, изъ состраданія къ его бѣдственному положенію, замѣнилъ ему исключеніе, на которомъ настаивалъ Антоній, заключеніемъ въ карцеръ. Съ другимъ ученикомъ, Владиміромъ Малицкимъ, Евсевій, за непочтительность къ себѣ, продѣлалъ презабавную сцену. Малицкій, состоя на полуказенномъ содержаніи, не имѣлъ права на полученіе казенной одежды, собственная же у него состояла изъ однѣхъ

Generated on 2015-08-10 17:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

заплатъ; а между тѣмъ онъ не чуждъ былъ франтовства и ухаживанія за прекраснымъ поломъ, для какой цѣли одолжался болѣе приличной одеждой у своихъ квартирныхъ товарищей. Нарядившись однажды въ какой-то высочайшій цилиндръ, въ чужую одежду и съ чужимъ зонтикомъ въ рукахъ, онъ отправился въ Братскій монастырь для свиданія съ знакомками. Возвращаясь изъ Братства съ двумя мѣщаночками, Малицкій завидѣлъ, что на встрѣчу ему ѣдетъ ректоръ; не желая уронить себя въ глазахъ спутницъ, Малицкій не снялъ шляпы, поровнявшись съ Евсевіемъ, показывая видъ, будто не узналъ его. Евсевій, подозвавъ Малицкаго къ экипажу и продолжая тихо ѣзду, началъ ему чинить выговоръ за грубое и непочтительное отношеніе къ своему начальству. Разговаривая такимъ образомъ, Евсевій провелъ Малицкаго чрезъ двѣ улицы, съ шляпой въ рукахъ, и какъ была грязь, то Малицкій совсѣмъ выпачкалъ чужую одежду, каковой, послѣ этого, никто ему уже не сталъ одолжать; Малицкому же стыдно было показаться и на глаза тѣмъ мѣщаночкамъ послѣ этакой конфузіи. Чрезъ нѣсколько дней послѣ этого Евсевій пришелъ на урокъ греческаго языка, вызвалъ Малицкаго на средину класса, велѣлъ ему снять съ себя засаленную шинель, въ которой онъ постоянно ходилъ за неимѣніемъ приличнаго сюртука и брюкъ, и сказалъ: «Видите, какой оборванецъ и голышъ, а за мѣщанками таскается по грязи въ чужой одеждѣ и при встрѣчѣ съ начальствомъ конфузится отдавать должное почтеніе и привѣтъ! Я нарочито пришелъ сюда, съ намѣреніемъ обличить публично неблаговоспитанность и неблагопристойность вашу въ лицѣ Малицкаго и тѣмъ предостеречь васъ отъ подобныхъ предосудительныхъ поступковъ». Послѣ этой сцены Малицкому и прохода не было отъ насмѣшекъ товарищей.

Не менѣе забавныя сцены продѣлывалъ Евсевій и въ другихъ случаяхъ; такъ, послѣ экзаменовъ, когда переписывались на бѣло списки, онъ воспрещалъ письмоводителямъ семинарскимъ впускать въ канцелярію кого-либо изъ учениковъ, интересовавшихся преждевременно знать, кто переводится и кто оставляется на повторительный курсъ или исключается изъ семинаріи, и не-

Generated on 2015-08-10 17:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

рѣдко за это дававшихъ посу́лы; а чтобъ канцеляристы подъ разными благовидными предлогами и сами не выходили изъ канцеляріи, пока не окончатъ списковъ и не сдадутъ ихъ въ правленіе, Евсевій обыкновенно присылалъ имъ въ достаткѣ все необходимое: чай, сахаръ, булки, хлѣбъ и квасъ. Контролировалъ же онъ ихъ такимъ образомъ: часовъ въ 10 или 11 ночи подходитъ къ канцеляріи, стучится тихонько въ дверь и, измѣнивши голосъ, говоритъ самъ, или заставляетъ говорить перваго попавшагося ученика: «братіку, братіку, одчини»! Канцелярскіе молчатъ. Чрезъ нѣсколько минутъ опять стучится: «братіку, братіку, одчини, куплю козирок Жукова» (что означало $^1/_4$ ф. табаку Жукова). — «Іди собі до чортового батька з своїм табаком: прийде ректор, то буде несчастья; а табаку у нас і свого є ще цілого півхунта», — отвѣчаетъ какой-нибудь канцеляристъ. Обождавши еще минутъ десять, Евсевій опять стучится: «братіку, братіку, одчини, півштофа горілки принесу»! Противъ столь сильнаго искушенія, бывало, не устоитъ письмоводитель Романъ Пономаревскій и отвѣтитъ: «Перше принеси, тоді пущу». Пошелъ Евсевій, наполнилъ бутылку водой, возвратился къ затвореннымъ дверямъ канцеляріи и, стуча смѣлѣе прежняго, говоритъ: «братіку, братіку, одчини,—вже приніс горілку» и, въ доказательство истины своего обѣщанія, начинаетъ щелкать пальцами по бутылкѣ. Заслышавши знакомый звонъ стекла, Пономаревскій идетъ отворить просителю таинственную дверь, въ которой, вмѣсто мнимаго «братіка» съ полуштофомъ, появляется Евсевій съ вопросомъ: «а что у васъ списки готовы уже?»—«Нѣтъ еще, ваше высокопреподобіе», отвѣчаетъ оробѣвшій и удивленный письмоводитель! — «А кто это къ вамъ сейчасъ предо мною стучался»? — «Не знаемъ, ваше высокопреподобіе! Евсевій усмѣхается, киваетъ головой и уходитъ, съ новымъ напоминаніемъ никого не впускать и поскорѣе работу кончать. За такія и подобныя выходки Евсевія прозвали семинаристы «полковникомъ», что вполнѣ шло къ его статной и осанистой фигурѣ.

При Евсевіѣ еще дозволялось ученикамъ собираться на нѣкоторыхъ квартирахъ и въ корпусѣ на литературные вечера, въ

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

коихъ принимали участіе даже нѣкоторые изъ студентовъ академіи и университета. Злоупотребляя этимъ правомъ, любители легкихъ удовольствій вздумали заводить вечера музыкальные и танцовальные, а чтобъ сія затѣя не сдѣлалась извѣстною инспекціи, рѣшено было не принимать въ сію благопристойную компанію, съ прекраснымъ поломъ составляемую, лицъ склонныхъ къ пьянству, чѣмъ обыкновенно отличались пѣвчіе, и не умѣющихъ вообще держать себя вполнѣ безукоризненно въ обществѣ дѣвицъ; но какъ нѣкоторые голосистые пѣвчіе, обладавшіе богатымъ репертуаромъ пѣсенъ и романсовъ, могли доставить наилучшее развлеченіе по вкусамъ того времени и общества, то одному изъ пѣвчихъ, басу Евтропію Трезвинскому, дозволено было товарищами посѣщать эти вечера; онъ же, пришедши однажды въ собраніе подъ хмелькомъ, поднялъ такую бучу, что его вынуждены были вывесть вонъ, какового поношенія онъ не стерпѣлъ, разсердился и донесъ обо всемъ Евсевію, который подвергъ виновныхъ строгому наказанію и пригрозилъ исключеніемъ изъ семинаріи за подобныя недозволительныя развлеченія. Богословцамъ Евсевій дозволялъ, въ дни высокоторжественные и праздничные, а особенно въ недѣлю Православія, посѣщать архіерейскія служенія, и если полиція ихъ не пускала, то онъ нерѣдко самъ ихъ проводилъ въ соборъ, гдѣ весьма часто служилъ съ митрополитомъ.

Какъ внимательный начальникъ, Евсевій положительно вникалъ во все самъ, а особенно въ хозяйственную часть, изъ которой обыкновенно наживались у насъ экономы и комисары. Подмѣтивши небрежное и недобросовѣстное отношеніе къ своимъ обязанностямъ эконома Войкова, онъ замѣнилъ его сельскимъ священникомъ Андреемъ Болсуновскимъ, который оказался весьма добросовѣстнымъ экономомъ, внимательнымъ къ нуждамъ казенно-коштныхъ воспитанниковъ; онъ чистенько ихъ одѣвалъ. сытно и въ достаткѣ кормилъ. Своеволія въ семинаріи и распущенности нравовъ не было при Евсевіѣ; строгость у него всегда соединялась съ благоразуміемъ и умѣніемъ держать въ рукахъ всѣхъ, не исключая и инспектора Антонія, который былъ тоже не малой

Generated on 2015-08-10 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

персоной, въ силу родства своего съ митрополитомъ Филаретомъ. При Евсевіѣ и весь персоналъ наличныхъ наставниковъ былъ замѣчательно хорошъ; такъ, Нифонтъ Воиновъ увлекательно преподавалъ священное писаніе и въ совершенствѣ зналъ языки; іеромонахъ Михаилъ Монастыревъ еще увлекательнѣе и сердечнѣе преподавалъ тотъ же предметъ въ параллельномъ отдѣленіи философскаго класса. За свою доброту, благородство въ обращеніи, свѣтлый умъ, религіозность и ясное изложеніе преподаваемаго имъ предмета, онъ былъ глубоко чтимъ и искренно любимъ своими слушателями; но Господь не судилъ ему долгихъ дней. Словесность, логику и психологію преподавалъ Платонъ Троицкій, коего за раціоналистическое направленіе и пристрастіе къ философской терминологіи, затруднявшей учениковъ, нерѣдко журилъ на публичныхъ экзаменахъ митрополитъ Филаретъ. Преподаватель греческаго языка Стратоникъ Кирилловъ былъ человѣкъ добрый и разумный, но съ либеральнымъ направленіемъ и большой врагъ монашества, надъ которымъ трунилъ при всякомъ удобномъ случаѣ, не стѣсняясь никѣмъ и ничѣмъ, за что и былъ удаленъ изъ семинаріи. Преподавателемъ словесности въ параллельномъ отдѣленіи былъ Савачовъ, который свой предметъ читалъ недурно, а выпивалъ въ совершенствѣ.

Ректоръ Антоній, впослѣдствіи архіепископъ казанскій [1]), заступившій мѣсто Евсевія, былъ совсѣмъ иного нрава человѣкъ. Строгій исполнитель монашескаго обѣта, бодрый духомъ, слабый и желчный тѣломъ, онъ не могъ переносить спокойно ученическихъ шалостей, щегольства и нѣкоторой свѣтскости во внѣшнихъ манерахъ, вмѣсто коихъ онъ желалъ видѣть въ семинаристахъ и привить имъ духъ монашества, безусловную скромность смиреніе и низкопоклонство,—добродѣтели, менѣе всего возможныя въ пылкомъ юношескомъ возрастѣ. Вслѣдствіе этого нещадно подвергались изгнанію изъ употребленія: манишки и воротнички, выставлявшіеся на показъ, короткіе и незастегивав-

[1]) См. воспом. о немъ въ №№ 47 и 49 Кіев. епарх. вѣдом. за 1879 и № 12 –23 за 1880 г.

Generated on 2015-08-10 18:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

шіеся на всѣ пуговицы сюртуки, ношеніе тросточекъ, калошъ, часовъ съ цѣпочками, модная въ то время стрижка волосъ «парикомъ» и «въ польку» и т. под. свѣтскости, которымъ не прочь были подражать сынки достаточныхъ родителей и иносословные ученики. За стрижку волосъ «полькою» Антоній особенно преслѣдовалъ учениковъ Кустовскихъ, прекрасно учившихся, и одного изъ нихъ, въ наказаніе, какъ медвѣдя, водилъ по всѣмъ тремъ классамъ низшаго отдѣленія семинаріи и въ каждомъ ставилъ на колѣни, а другихъ учениковъ словесности, за подобныя нарушенія благопристойности, посылалъ на колѣни даже въ кіево-подольскую бурсу. Для виновныхъ у него не было пощады, равно какъ не было границъ и благоволенія къ тѣмъ, кто себя благопристойно велъ и прилежно учился. Къ чести Антонія нужно сказать, что онъ умѣлъ заставить учиться способныхъ, но лѣнивыхъ учениковъ; но природный недостатокъ языка (косноязычіе) мѣшалъ ему быть хорошимъ преподавателемъ, при всемъ его усердіи, знаніи своего предмета и аккуратномъ посѣщеніи классовъ. Какъ начальникъ семинаріи, онъ омрачилъ свою славу тѣмъ что ввелъ въ употребленіе, такъ называемую современниками, «правленскую баню», т. е. сѣченіе въ правленіи розгами учениковъ низшаго отдѣленія семинаріи за трубокуреніе, пропускъ уроковъ и церковныхъ службъ. Не затруднялся Антоній часто исключать изъ семинаріи, и притомъ не только въ концѣ года, но и среди учебной трети, особенно тѣхъ, кои ему просто почему-либо не нравились; такъ напр., ученику Іустину Шереметинскому онъ сказалъ публично въ классѣ: «мнѣ твоя физіономія не нравится,—увольняйся!»—и исключилъ среди трети. По такой-же причинѣ онъ раза два исключалъ изъ семинаріи ученика Павла Соколовскаго, но такъ какъ онъ состоялъ въ хорѣ митрополита Филарета, то послѣдній опять принималъ его въ семинарію по прошенію. Свою жестокость къ предназначеннымъ къ исключенію или къ внесенію въ третій разрядъ онъ оправдывалъ слѣдующимъ страннымъ убѣжденіемъ, которое нерѣдко высказывалъ предъ учениками въ классѣ: «Перомъ и рукой начальника владѣетъ самъ Богъ», и при этомъ, зажмуривъ глаза, опу-

Generated on 2015-08-10 17:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

скалъ карандашъ на списокъ, и на чью фамилію онъ попадалъ, тотъ заносился въ 3-й разрядъ или былъ исключаемъ, смотря по тому, что требовалось въ данномъ случаѣ. Одному изъ исключенныхъ, поступившему юнкеромъ въ кавказскую армію и пришедшему къ Антонію объясниться по поводу безвиннаго исключенія изъ семинаріи, онъ, прогоняя его вонъ изъ пріемной, сказалъ: «Ступай вонъ, негодяй; чтобъ тебя первая пуля чеченца не минула», что и сбылось.

При Антоніи въ семинаріи былъ великолѣпный хоръ, привлекавшій къ церковнымъ службамъ всегда массу молящихся. Рѣдкая свадьба или погребеніе въ городѣ обходились безъ участія семинарскаго хора, которому кіевляне платили не малыя деньги, служившія источникомъ ихъ содержанія. Генералъ-губернаторъ Бибиковъ,—знатокъ и любитель церковнаго пѣнія,—часто любовался хоромъ Антонія и иногда дѣлалъ денежные подарки особенно выдававшимся солистамъ. Такъ однажды въ покровской церкви, послѣ вѣнчанья дочери купца Балабухи, на коемъ присутствовалъ и Бибиковъ—поклонникъ невѣсты, басъ Берестовскій получилъ отъ него 50 рублей за артистическое прочтеніе апостола новобрачнымъ. Этого Берестовскаго, за его чрезвычайно пріятный и сильный голосъ, отъ котораго дрожали оконныя стекла, и за артистическое исполненіе пѣсни: «Шуми, шуми послушное вѣтрило»... чрезвычайно любили купцы, приказчики и мясники кіевскіе, ничего не жалѣвшіе для его угощенія; ихъ слухъ Берестовскій, въ компаніи съ другими охотниками пѣнія, часто по вечерамъ услаждалъ съ высотъ флоровскихъ, куда къ нему собиралось много любителей гортанобѣсія изъ мѣщанъ и приказчиковъ, несшихъ туда, съ репертуаромъ веселыхъ и модныхъ пѣсней, всякаго рода выпивку и закуску для всеобщаго любимца и его компаніи. Регентомъ семинарскаго хора былъ въ то время ученикъ Стефанъ Петровскій. Не уступалъ въ достоинствѣ и силѣ голосовыхъ средствъ семинарскому хору и хоръ митрополита Филарета, управлявшійся тоже семинаристомъ Павломъ Соколовскимъ, который, будучи еще мальчикомъ, превосходно пѣлъ дискантомъ, а потомъ баритономъ. Митрополитъ настолько любилъ

Generated on 2015-08-10 17:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Соколовскаго и тенора Самуила Чернецкаго, впослѣдствіи и[м]ена Голосѣевской пустыни Серафима, что возилъ ихъ съ собо[й] въ каретѣ, когда уѣзжалъ въ Петербургъ для присутствованія в[ъ] Синодѣ; а затѣмъ, когда потребовались солидные люди и голоса для нашей посольской церкви въ Константинополѣ, то Филаретъ рекомендовалъ министру иностранныхъ дѣлъ тенора Чернецкаго и баса Геннадія Крыжановскаго, впослѣдствіи намѣстника кіево-братскаго монастыря, и они были отправлены въ Константинополь, гдѣ и пробыли до 1848 года. Когда Крыжановскій возвратился въ Кіевъ и принялъ монашество, то на его мѣсто по рекомендаціи Антонія, былъ отправленъ въ Константинополь басъ семинарскаго хора Симеонъ Шеремецинскій, возвратившійся оттуда въ 1853 году и нынѣ священствующій въ селѣ Пляховой, бердичевскаго уѣзда.

Профессоръ Даніилъ Максимовичъ Смолодовичъ, протоіерей,[1]) преподавалъ обрядословіе и библейскую исторію въ богословскомъ классѣ, а также исторію россійской церкви и общую церковную. Простота рѣчи, ясность и сердечность въ изложеніи предмета были отличительными чертами его преподаванія; онъ не только училъ, но и воспитывалъ, плѣняя сердца паши своею добротою, любовью ко всѣмъ и чисто-отеческимъ обращеніемъ. Всегда ласковый, прямодушный, привѣтливый, незлобивый, участливый къ горю ближняго, онъ былъ не только всеобщимъ любимцемъ семинаристовъ; но и искренно уважаемымъ человѣкомъ среди всѣхъ его знавшихъ или имѣвшихъ къ нему какое либо отношеніе. Изъ его устъ никогда никто не слыхалъ грубаго, желчнаго или язвительнаго слова. «Этакіе младенцы, этакіе рыбари. этакіе богословцы, этакіе женихи, этакіе бездѣльники, этакіе лошаки» и въ крайнемъ случаѣ «этакіе дурачки» — вотъ эпитеты, кои обыкновенно употреблялись о. Даніиломъ въ тѣхъ случаяхъ, когда кто либо не зналъ урока, или не во время пришелъ въ классъ, или вошедши не перекрестился какъ слѣдуетъ, или ша-

---

[1]) См. о немъ Кіев. Еп. в. за 1882 г. №№ 9, 14 и 20 и за 1883 г. № 8.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

и разговаривалъ на урокѣ, или бѣгалъ по корридору и т. п. Благодушная улыбка, сердечное и удобопонятное изложеніе предмета были неизмѣнными спутниками его уроковъ, кои съ наслажденіемъ проходили или, вѣрнѣе—пролетали, для его юныхъ слушателей. Эти достохвальныя качества ума и сердца о. Даніила не ускользали, между прочимъ, никогда и отъ вниманія ревизоровъ семинаріи, о чемъ не разъ засвидѣтельствовано и въ отчетахъ ихъ. Злоупотребляя добросердечіемъ о. Даніила и его снисходительностью, нѣкоторые изъ товарищей дозволяли себѣ неумѣстныя шутки и насмѣшки надъ Смолодовичемъ, употребляя излюбленные имъ жесты и выраженія. Такъ однажды ученикъ Несторъ Сарчинскій, усѣвшись на профессорскомъ стулѣ, началъ копировать, жестикулируя, о. Даніила; вокругъ него собралась толпа товарищей и неистово хохотала; въ это время какъ-разъ вошелъ о. Даніилъ и, увидѣвши лицедѣйство Сарчинскаго, произнесъ: «этакой нехорошій Сарчинскій, этакой паяцъ! Ступай на свое мѣсто». Сконфуженный Сарчинскій убѣжалъ на самую заднюю скамью въ томъ предположеніи, что сидящіе поближе къ профессору товарищи займутъ его вниманіе чѣмъ либо другимъ. Но по прочтеніи молитвы, о. Даніилъ первымъ спросилъ Сарчинскаго и, какъ былъ урокъ еврейскаго языка, то заставилъ его переводить; Сарчинскій не только перевесть, но и прочитать урокъ правильно по книгѣ не умѣлъ, а потому, закрывъ лице книгою и показывая видъ, будто что-то разбираетъ по ней, ожидалъ, пока ему подскажуть знающіе; наконецъ по классу пронесся легкій шопотъ, и послѣ нѣкотораго усилія Сарчинскій произнесъ протяжно первое слово: «берешитъ»; затѣмъ послѣ долгой паузы: «бара», затѣмъ: «элогимъ» и т. д. Но въ это время о. Даніилъ замѣтилъ на рукѣ у Сарчинскаго кольцо, которое, какъ всѣмъ было извѣстно въ семинаріи, онъ получилъ въ подарокъ отъ купеческой дочери Евфиміи Малютиной, и спросилъ: «А что это у тебя за кольцо на рукѣ?»—«Отъ св. великомученицы Варвары», смѣшавшись произнесъ Сарчинскій. Весь классъ, во главѣ съ профессоромъ, расхохотался, а Сарчинскому дѣлалось то жарко, то холодно! «А какъ же эта твоя Варвара зовется?»—переспро-

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

силъ Сарчинскаго о. Даніилъ, благодушно улыбаясь.—«Химушка, Химушка!»—закричали всѣ товарищи, а у бѣднаго Сарчинскаго зардѣлись щеки и рѣсницы подернулись слезами отъ такой неожиданной бани и публичнаго обнаруженія тайны его сердца. «Этакой дурачокъ Сарчинскій! этакой женихъ! и лекціи чрезъ Химушку не выучилъ, бѣдный!» Въ другой разъ, по причинѣ долгой неявки о. Даніила на урокъ, чрезвычайно комично представлена была сцена изъ жизни сельскаго священника, въ коей роль священника игралъ Димитрій Моретовъ или, какъ его прозывали товарищи «кацапъ», роль мужика Ѳеодоръ Крыжановскій, смуглый лицемъ и рябой, а роль вдовы, у которой померъ ребенокъ и за погребеніе коего она торговалась съ причтомъ и старостой какимъ-то пискливымъ и слезнымъ голосомъ съ разными причитаніями,—Соббатовскій: на эту то сцену какъ разъ попалъ о. Димитрій и, останавливая убѣгавшаго Крыжановскаго, спросилъ: «Ты куда, этакой лошакъ, бѣжишь?»—«Иду къ Митькѣ табачку понюхать».—«Этакой дурачокъ Крыжановскій, этакой.., этакой староста церковный!» и съ той поры товарищи иначе не называли Крыжановскаго, какъ «старостою церковнымъ». Въ другое время, желая возбудить ослабѣвшее вниманіе къ уроку, о. Даніилъ прибѣгалъ нерѣдко и самъ къ шуточкамъ и каламбурамъ, отъ которыхъ весь классъ приходилъ въ оживленіе и веселое настроеніе духа. Посмотритъ, напримѣръ, въ списокъ и спрашиваетъ: «а какой это у насъ есть Митя Месхіевъ?» Тотъ поднимается изъ-за скамьи, и весь классъ хохочетъ, потому что этотъ Митя, — грузинъ родомъ, плечистый 36-лѣтній мужчина, съ чорными усами, орлинымъ носомъ и тщательно выбритой бородой, былъ пѣлою головою выше всѣхъ товарищей и ему менѣе всего шло къ лицу уменьшительное имя. Или вдругъ спрашиваетъ: «А кто это у насъ Фока... Фока Винявскій?» Тотъ поднимается, а о. Даніилъ смотритъ на него съ благодушной улыбкой и, перебирая свою сѣдую бороду, переспрашиваетъ: «А это не братъ твой Стефанъ Синявскій?» Опять всеобщій хохотъ до слезъ отъ такого созвучнаго родства. Или: «Петръ Шпаковскій, скажи, что такое значитъ купина?» Тотъ смѣшался и молчитъ; «Ну, кто скажетъ на задней

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

партѣ? (а на заднихъ стамьяхъ разсаживались у насъ худшіе ученики, лучшіе же на переднихъ скамьяхъ). Кто-то отвѣтилъ: кустъ. «Хорошо! а кто это тебѣ сказалъ?» Опять смѣхъ... Послѣ такого оживленія о. Даніилъ приказываетъ замолчать и не смѣяться, потому что ему нужно спросить еще кого нибудь. Всѣ притихли и слѣдятъ за движеніемъ руки о. Даніила по списку, на кого падетъ жребій отвѣчать. «Ваня... Ваня Безсоновъ, скажи намъ урокъ?» Тотъ поднимается и чистымъ великороссійскимъ акцентомъ читаетъ заданный урокъ; всѣ слушаютъ съ напряженнымъ вниманіемъ, и самъ о. Даніилъ, видимо довольный прекраснымъ чтеніемъ урока, вперилъ въ Ваню свои добродушные глаза и только шевелитъ пальцами то по бородѣ, то по полуоткрытымъ губамъ своимъ, собираясь что-то сказать въ похвалу бойкому чтецу. Окончилъ Ваня урокъ, и о. Даніилъ, поставивши ему въ спискѣ очень хорошую отмѣтку, говоритъ: «хорошо, Ваня Безсоновъ, очень хорошо! Ты не изъ кацапіи?» Всѣ ученики за боки берутся отъ смѣха и кричатъ: «Изъ кацапіи, изъ кацапіи!» А Безсоновъ дѣйствительно родомъ былъ великороссъ и попалъ въ Кіевскую семинарію потому, что отецъ его поступилъ въ Михайловскій монастырь іеромонахомъ. Для прекращенія шума о. Даніилъ опять повелъ рукой по списку, и всѣ притихли въ ожиданіи новаго сюрприза; «Стефанъ Чижскій! скажите намъ урокъ». Чижскій, сидѣвшій почти у самой входной двери и не обращавшій вниманія на шутки о. Даніила и всеобщій хохотъ товарищей, всецѣло былъ погруженъ въ свою библейскую исторію и, заткнувши пальцами уши, долбилъ урокъ, который ему никакъ не давался. Сосѣдъ толкнулъ рукой Чижскаго и говоритъ: «у тебя о. Даніилъ спрашиваетъ урокъ, читай». Какъ ошпаренный вскочилъ Чижскій съ своего мѣста и до того растерялся, что забылъ даже, какъ начинается урокъ; метался то направо, то налѣво, пока кто-то изъ товарищей шепнулъ ему нѣсколько начальныхъ словъ, и Чижскій пошелъ работать какъ вѣтряная мельница. Но такой отвѣтъ видимо не по вкусу приходился профессору, который, желая успокоить взволнованный духъ Чижскаго, замѣтилъ ему: «ты, малый, этакъ не торопись, не торопись;

Generated on 2015-08-10 17:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

читай спокойно!» Но этой остановки было достаточно, чтобъ Чижскій не сказалъ далѣе ни слова, или нужно было начинать отвѣтъ съ начала. Товарищи, зная въ чемъ дѣло, стали кричать: «Чижскій испугался, испугался!»—«Что жъ ты, малый, боишься меня, а? Чего жъ ты испугался? Не бойся!» А у Чижскаго отъ досады и конфуза покатились по лицу слезы горести. Замѣтивъ слезы, о. Даніилъ продолжалъ: «Ты бурсачекъ, а? бурсачекъ?»—«Казенокоштный, казенокоштный!»—прокричали товарищи. «Бѣдный Чижскій, бѣдный бурсачекъ! Ну, сиди—да не пугайся!» А между тѣмъ нужно знать, что этотъ Чижскій былъ дѣйствительно однимъ изъ самыхъ прилежныхъ, трудолюбивыхъ и скромныхъ учениковъ; никакія игры и шалости его никогда не занимали, съ книгой въ рукахъ онъ буквально засыпалъ и вставалъ; съ книгой его всегда бывало встрѣтишь и въ саду, и въ корридорѣ, и гдѣ нибудь въ сажняхъ дровъ; училъ онъ урокъ съ разсвѣта и до прихода въ классъ наставника, училъ и въ самомъ классѣ, во время урока, заткнувши уши, но наука никакъ ему не давалась! Бывало слово въ слово прочтетъ мнѣ урокъ, ложась спать, а утромъ встанетъ и ничего не помнитъ и снова начинаетъ долбить. По причинѣ такой бездарности онъ въ каждомъ классѣ былъ оставляемъ на повторительный курсъ (т. е. на 4 года), и только изъ милосердія и снисхожденія къ его египетскому труду, примѣрной скромности и весьма почтительнымъ лѣтамъ (не менѣе 36) семинарское начальство дало ему возможность окончить курсъ.

Добрыя, отеческія отношенія о. Даніила къ своимъ питомцамъ не прекращались и по выходѣ ихъ изъ семинаріи. Будучи членомъ консисторіи и пользуясь вліяніемъ у кіевскихъ архипастырей, онъ нерѣдко оказывалъ своимъ Ванямъ, Митямъ и Петямъ многоразличныя услуги—кому добрымъ совѣтомъ, кому снисхожденіемъ, а кому законною защитою и ходатайствомъ предъ архипастырями, такъ какъ въ жизни сельскаго пастыря рѣдкому изъ насъ не приходится состоять подъ слѣдствіемъ или судомъ, по причинѣ неопытности, слабостей, промаховъ, неисправностей по службѣ и особенно навѣтовъ людскихъ. Нерѣдко можно было получить у него и помощь матеріальную, въ случаяхъ критическихъ

Generated on 2015-08-10 17:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

и экстреныхъ; такъ, напр, лично мнѣ о. Даніилъ оказалъ слѣдующую услугу по окончаніи курса: будучи сиротой и женившись на бѣдной сиротѣ, я отправился въ Кіевъ къ рукоположенію всего съ 40 рублями, истративши около 30 рублей на пошитье необходимой священнической одежды и рублей 6 на дорожныя издержки (желѣзной дороги тогда, въ 1864 г., не было), и остался всего съ 4 рублями, на кои нужно было прокормиться и прожить въ Кіевѣ около двухъ недѣль, купить неотложно правильникъ, служебникъ и нанять подводчика домой (140 верстъ). Что дѣлать? къ кому обратиться? Знакомыхъ и родныхъ въ Кіевѣ я не имѣлъ, и вотъ, придумывая всѣ способы къ выходу изъ столь затруднительнаго положенія, я вспомнилъ о всеобщемъ благодѣтелѣ сиротъ, отцѣ Даніилѣ Максимовичѣ, расположеніемъ коего пользовался въ семинаріи; иду къ нему и разсказываю про свои критическія обстоятельства. Выслушавъ меня и утѣшивъ надеждою, что «за сиротою Богъ съ калитою», о. Даніилъ вынулъ изъ своей сокровищницы 30 рублей и, вручая мнѣ, сказалъ: «этакой бѣдный цензоръ! [1]) Ну, а какъ разживешься, тогда отдашь; да смотри и самъ въ жизни поддерживай сиротъ, ибо изъ нихъ выходятъ лучшіе люди, и за благодѣяніе имъ въ день лютъ избавитъ тя Господь»! Поцѣловавши нѣсколько разъ благодѣющую десницу о. Даніила, я радостно ушелъ на свою квартиру, разсчитался съ хозяевами и уѣхалъ домой, а по полученіи въ свое время 30 рублей единовременнаго пособія, выдаваемаго обыкновенно всѣмъ новорукоположеннымъ священникамъ, съ благодарностію возвратилъ ихъ незабвенному о. Даніилу Максимовичу.

Много благодѣяній оказывалъ о. Даніилъ также духовнымъ сиротамъ дѣвушкамъ, коимъ, въ качествѣ невѣстъ, иногда давалъ

---

[1]) Какъ цензоръ, или классный записчикъ, я остался памятенъ о. Даніилу еще тѣмъ, что, по его порученію, продалъ болѣе 50 экз. его книги «Литургики», за что и получилъ отъ него въ подарокъ 1 экземпляръ.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пріютъ у себя предъ окончаніемъ семинарскаго курса и сосватывалъ съ ними оканчивающихъ богословцовъ. Преимущественными же заботами и любовію его пользовались близкіе и дальніе родные, о чемъ можно читать въ воспоминаніяхъ облагодѣтельствованныхъ имъ лицъ, помѣщенныхъ въ Епархіальныхъ вѣдомостяхъ за 1882 и 83 годы. Будучи еще въ свѣтскомъ званіи (съ 1833 по 48 годъ), Даніилъ Максимовичъ по росту, фигурѣ и чертамъ лица своего чрезвычайно былъ похожъ на семинарскаго сапожника Тимоѳея Ковбу, вслѣдствіе чего семинаристы навсегда и усвоили о. Даніилу прозвище «Ковбы», которое нерѣдко писали на классныхъ стѣнахъ, на доскѣ, на каѳедрѣ, на книгахъ, а иногда произносили во всеуслышаніе предъ его приходомъ въ классъ: «Ковба идетъ»! Но о. Даніилъ не обращалъ на эти пошлыя, ребяческія шалости никакого вниманія; мало того, одинъ ученикъ изъ сербовъ, Милютинъ-Микичъ, слыша, какъ товарищи въ разговорахъ между собой постоянно зовутъ о. Даніила Ковбой, думалъ, что это его родовая фамилія, а потому, когда однажды случилось Микичу объясняться съ о. Даніиломъ по поводу незнанія урока, онъ, при выходѣ изъ класса, сказалъ: «отець Кольба! зачѣмъ ви мнѣ не хорошъ балъ поставили»? Не только всѣ товарищи разсмѣялись, но и самъ о. Даніилъ, который въ отвѣтъ сказалъ Микичу: «За тѣмъ, что ты, этакой иностранный дурачокъ, урока не выучилъ и объясняешься по-турецки!» Дай Богъ побольше нашимъ духовнымъ разсадникамъ такихъ нищихъ духомъ, чистыхъ сердцемъ и свѣтлыхъ умомъ наставниковъ и воспитателей!

Ректоръ архимандритъ Петръ Троицкій [1]), поступившій въ 1835 г. въ кіевскую семинарію профессоромъ словесности, логики и затѣмъ догматическаго богословія и посвятившій ей свои лучшія силы и многіе годы (съ 1835 по 58 г.), былъ выдающимся изъ ряда преподавателемъ своего времени, не стѣснявшійся и не стѣснявшій своихъ питомцевъ рутиною древней школы. Это

[1]) Смотр. К. Еп. вѣд. за 1885 г. №№ 15 и 16.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

былъ глубокій философъ и строгій мыслитель, привлекавшій въ семинарскія авдиторіи даже студентовъ мѣстной академіи, за что и получилъ отъ воспитанниковъ кличку: «Кіевскаго философа Платона». Наружный видъ его, съ возвышеннымъ челомъ, орлинымъ взоромъ, при завитыхъ вверхъ чорныхъ усахъ,—былъ величественный и поражающій, такъ что провинившіеся въ чемъ-либо ученики буквально дрожали, какъ осиновый листъ, подъ его взглядомъ, а особенно когда онъ еще крикнетъ: «что? куриная голова»! хотя въ сущности страхъ этотъ оказывался совершенно напраснымъ, ибо Петръ былъ въ душѣ своей чрезвычайно добръ и надъ чувствомъ гнѣва у него безспорно властвовалъ умъ, почему къ мелочамъ онъ не придирался, а къ шалостямъ учащихся относился философски-снисходительно, почитая ихъ ребячествомъ, неизбѣжно присущимъ юношескому возрасту, всегда пылкому, страстному и многимъ, безъ достаточнаго разсужденія, увлекающемуся. Вотъ тому примѣры: ученикъ словесности Вл. Козакевичъ укралъ двѣ пачки табаку у своего товарища Вл. Бернацкаго и ученика философіи Ѳомы Бутовскаго; послѣдній заявилъ о воровствѣ старшему номера Якову Кудревичу, а сей отрепортовалъ ректору Петру, съ представленіемъ и поличнаго, отобраннаго у Козакевича. Такъ какъ трубокуреніе почиталось преступленіемъ важнымъ, влекущимъ за собою изгнаніе изъ корпуса и даже исключеніе изъ семинаріи, если кто попадался въ немъ нѣсколько разъ, то всѣ три ученика съ каждымъ наступавшимъ утромъ ожидали самыхъ дурныхъ для себя послѣдствій, а особенно Бернацкій, который только за недѣли двѣ предъ симъ принятъ былъ на казенное содержаніе, по случаю смерти отца. Но проходили дни и недѣли тяжкаго душевнаго томленія, а резолюціи никакой; наконецъ спустя мѣсяцъ или полтора Петръ призываетъ Кудревича и говоритъ ему: «Скажи Козакевичу, что онъ, какъ воръ, будетъ наказанъ; а тѣмъ мальчишкамъ (Бернацкому и Бутовскому) скажи, что деньги на табачишку у нихъ есть, а на замчишку?!...» Этимъ дѣло для трубокуровъ и окончилось. Бернацкій далъ зарокъ себѣ никогда болѣе не курить, а Козакевичъ попалъ въ такъ называемую «чорную книгу» и былъ

Generated on 2015-08-10 17:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

прочитанъ на конференціи въ числѣ учениковъ, замѣченныхъ въ дурномъ поведеніи. Этотъ Козакевичъ былъ дѣйствительно выдающійся бездѣльникъ: курилъ трубку, пьянствовалъ и не учился, и хотя ему это отчасти извинялось во вниманіе къ его прекрасному голосу (басу), благодаря которымъ онъ дотянулъ только до философскаго класса, но затѣмъ онъ былъ исключенъ за дурное поведеніе и буйный нравъ. Поступивши въ митрополичій хоръ, онъ поѣхалъ съ владыкой въ Петербургъ, откуда не пожелалъ уже возвратиться въ Кіевъ, а опредѣлился въ Исакіевскій хоръ; но года черезъ два простудился и досталъ чахотку, отъ которой и умеръ на родинѣ, въ м. Бѣлиловкѣ, бердичевскаго уѣзда. Вспомнивши судьбу и продѣлки одного изъ бывшихъ товарищей, мнѣ невольно хочется разсказать еще о слѣдующей безразсудной, но уже коллективной выходкѣ казеннокоштныхъ воспитанниковъ, служившей, такъ сказать, нѣмымъ протестомъ противъ злоупотребленій тогдашняго семинарскаго экономa Еразма Волошкевича, кормившаго насъ чрезвычайно худо даже въ такіе дни, въ кои, по особому благоволенію ректора Петра, семинарская столовая должна была пахнуть «Поліелеемъ», т. е. имѣть третье блюдо въ родѣ жаркого изъ рыбы или мяса, смотря по времени, и пестрѣть копѣечными булками житнебазарнаго приготовленія. Для такихъ счастливыхъ дней у казеннокоштниковъ имѣлась слѣдующая примѣта. Коль скоро въ семинарской церкви во время богослуженія зажигаютъ паникадило, значитъ на обѣдъ будутъ булка и третье кушанье. Помнится, было 24 іюня; въ церкви зажгли паникадило—значитъ быть булкамъ и третьему блюду,—умозаключали молитвенно бѣдные бурсаки съ тощими желудками. Отстояли обѣдню; приходимъ въ столовую, ѣдимъ безсмѣнные борщъ и кашу, съ сладкой надеждой на кусочекъ какой-нибудь соленой или свѣжезатхлой рыбки, и увы! подается отвратительная водянистая «картошка въ мундирахъ», съ прогорьклой олеей. Поднялся говоръ, стукъ и шумъ въ столовой; кто-то изъ учениковъ, отъ голодной ли досады, или просто по неосторожности, уронилъ со стола тарелку и разбилъ. Этого ничтожнаго повода было достаточно для того, чтобъ вызвать безсмысленное

Generated on 2015-08-10 17:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

подражаніе, и многіе изъ недовольныхъ обѣдомъ принялись бить тарелки и ломать деревянныя ложки, уходя съ шумомъ и бранью изъ столовой. Экономъ, присутствовавшій при обѣдахъ учениковъ почти во всѣ воскресные и праздничные дни, испугался и убѣжалъ къ ректору съ доносомъ о бунтѣ тощихъ желудковъ. Петръ приказалъ старшему дежурному Захарію Шереметинскому представить немедленно списокъ дерзкихъ нарушителей порядка и тишины при трапезѣ и причинившихъ при томъ неслыханный доселѣ ущербъ семинарскому бюджету. Когда злополучный списокъ очутился у ректора, кто-то распустилъ слухъ, будто начальство рѣшило наказать виновныхъ такъ: пятаго по счету лишить казеннаго содержанія, а десятаго—отдать въ солдаты. Страхъ и ужасъ объялъ всѣхъ казеннокоштниковъ, а особенно безвинныхъ, съ каждымъ днемъ ожидавшихъ лишенія казеннаго хлѣба или солдатской шинели, а потому старавшихся доставить инспекціи самыя точныя свѣдѣнія о дѣйствительныхъ виновникахъ печальнаго происшествія, дабы тѣмъ избавить безвинныхъ отъ столь тяжкой кары. А между тѣмъ время шло и съ собою приносило все больше точныхъ свѣдѣній къ разъясненію истинной причины уничтоженія столь рѣдкостной, по разнокалиберности своей, посуды, которую, по истинѣ сказать, давно бы уже слѣдовало изъ гигіенической предосторожности замѣнить болѣе новой, чистой и однообразной. Когда такимъ естественнымъ путемъ дѣло вполнѣ разъяснилось и оказался главною причиною крушенія посуды и безпорядка самъ экономъ, который кормилъ воспитанниковъ невыносимо грязно и скудно, а отпускавшіяся на рыбу, мясо и посуду казенныя деньги на половину пряталъ въ свой карманъ и добывалъ откуда-то посуду со щербинами, битую и грязную до такой степени, что въ нее, изъ опасенія заразиться, противно было класть пищу,—то ректоръ, понятно, рѣшилъ въ душѣ своей оставить дѣло голодавшихъ бунтовщиковъ безъ всякихъ серьезныхъ послѣдствій, хотя для порядка и острастки все-таки человѣкъ съ десятокъ поплатились стояніемъ у порога въ столовой на колѣнахъ,—а потому списокъ буйныхъ желудковъ такъ провалялся у него, въ числѣ ненужныхъ бумагъ, на письменномъ

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

столѣ до тѣхъ поръ, пока келейникъ Симеонъ Владышевскій или «логическій», какъ прозывали его семинаристы [1]), не вымелъ его вонъ съ разнымъ соромъ. А между тѣмъ сколько душевныхъ мукъ и страховъ пережили воспитанники, дѣйствительно чувствовавшіе себя въ семъ дѣлѣ наиболѣе виновными! Вотъ добрый урокъ нынѣшнему времени, предпочитающему исключенія, а не исправленія,—быструю погибель, а не медлительное спасеніе. Было у насъ меньше приставниковъ, и тѣ спасали насъ, а теперь приставниковъ много, хотя учащихся меньше на половину въ каждомъ классѣ, и эти приставники снѣдаютъ насъ. Помнится еще одинъ случай, въ которомъ Петръ явилъ свое истинно-философское великодушіе и пониманіе требованій жизни и возраста юношескаго. Дѣло было на маслянцѣ; казеннокоштные ученики: Кустовскій Григорій, Тарнавичъ Иванъ, Леонтовичъ и другіе весельчаки, узнавши, что ректора Петра нѣтъ дома, вздумали устроить въ одномъ номерѣ танцы съ музыкой и выпивкой. Задумали—сдѣлано, и веселіе въ полномъ ходу. Часовъ въ 11 или 12 ректоръ воротился изъ гостей и, услыхавши въ корпусѣ музыку и танцы, что у насъ строго воспрещалось, направился прямо въ номеръ, который одинъ изъ всѣхъ и былъ освѣщенъ, и, отворивши настежь дверь, остановился на порогѣ. Увидѣвши ректора, который почти никогда не посѣщалъ номеровъ, ученики, съ переполоху, разбѣжались въ разные закоулки, оставивъ въ безпорядкѣ все, что было на столѣ: табакъ, выпивку и закуску. Покачивая головой, Петръ заревѣлъ своимъ зычнымъ басомъ:

[1]) Петръ часто журилъ этого Симеона за то, что, подметая кабинетъ, онъ убиралъ съ соромъ разныя необходимыя замѣтки на клочкахъ бумаги, падавшія иногда со стола на полъ, и нерѣдко говаривалъ ему: «послушай Симеонъ! ну, разсуди ты *логически*, что здѣсь мѣшаютъ тебѣ эти бумажные клочки, которые ты преждевременно отсюда уносишь? Вѣдь согласись, что между ними есть очень нужныя для меня». Кто-то передалъ этотъ разговоръ семинаристамъ, и они стали звать келейника не иначе какъ «Симеонъ логическій», чѣмъ онъ очень гордился.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

«танцмейстеръ, выходи»! Всѣ замерли; «танцмейстеръ, выходи»! —повторилъ Петръ; но ни гласа, ни послушанія не послѣдовало; «танцмейстеръ,—а такимъ почитался Тарновичъ,—выходи»!—закричалъ Петръ въ третій разъ, и произнесши гнѣвно: «экіе мерзавцы»! захлопнулъ дверь и ушелъ. По уходѣ грознаго начальника номеръ веселія мгновенно превратился во юдоль всеобщаго унынія: со стола все было немедленно прибрано; музыканты и танцоры на цыпочкахъ и съ оглядкой удалялись каждый восвояси; фортки въ окнахъ и вьюшка были раскрыты на всю ночь для удаленія изъ комнаты водочнаго и трубочнаго запаха; смущенные ложились хлопцы наши спать въ расчетѣ встрѣтить самое плачевное утро. Но Петръ, понимая, какого страха нагналъ онъ провинившимся «мерзавцамъ» своимъ внезапнымъ посѣщеніемъ, не только не сообщилъ о случившемся инспекціи, но даже не нашелъ нужнымъ потребовать объясненія отъ номернаго старшаго, зачѣмъ онъ допустилъ у себя, въ недозволенное время, запрещенныя удовольствія и кто въ нихъ участвовалъ? Хотя послѣдній и въ мысли не допускалъ, чтобъ это могло пройти ему даромъ, и со дня на день долгое время ожидалъ, что вотъ его позовутъ, если не къ ректору, то къ инспектору или въ правленіе семинаріи для объясненій.

Такъ кротко насъ исправляли, и ей не лгу, что мы по-дѣтски боялись своихъ добрыхъ начальниковъ и наставниковъ, въ простотѣ сердца своего любили ихъ и исправлялись!

Приходомъ въ классъ на урокъ Петръ всегда опаздывалъ, иногда на полчаса, а потому наставнику слѣдующаго урока приходилось всегда дожидаться, въ корридорѣ или въ правленіи, пока ректоръ освободитъ ему аудиторію. Выходя же изъ урока въ такую пору, когда другіе наставники занимались уже въ классѣ, Петръ нерѣдко въ корридорѣ наталкивался на учениковъ, кои уходили домой украдкой или, не желая сидѣть на урокѣ, безцѣльно шлялись по разнымъ закоулкамъ до звонка, и между прочимъ однажды наткнулся на ученика философіи Аѳанасія Недѣльскаго, уходившаго отъ урока приснопамятнаго о. Даніила Смолодовича. Остановивъ его, Петръ спросилъ: «ты куда»?—

Generated on 2015-08-10 17:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

«Иду воды пить наверхъ». Петръ взялъ его за рукавъ, отворилъ дверь и, вталкивая въ классъ, произнесъ: «иди, пей воду живу; экая животность!» А о. Даніилъ, по уходѣ ректора, замѣтилъ Недѣльскому, улыбаясь: «этакой дурачокъ Аѳанасій; говорилъ тебѣ: не бѣгай,—не послушалъ, вотъ и попался о. ректору, а теперь и стыдно»! Живо припоминается еще вступительная рѣчь Петра, сказанная экспромтомъ ученикамъ богословскаго класса въ 1857 году. Пришедши на первый свой урокъ, Петръ, послѣ обычной молитвы, вдругъ обратился къ бывшимъ философамъ съ вопросомъ, котораго они менѣе всего могли ожидать: «Вы зачѣмъ здѣсь? Это классъ не вашъ, это классъ богословскій! Чего вы сюда пришли?» понятно, всѣ недоумѣвали молча. «Вы молчите? Такъ я буду отвѣчать за васъ на мой вопросъ: васъ привелъ сюда вашъ разумъ, ищущій Богопознанія. Бѣдный разумишко, затерявшись въ заблужденіяхъ, искалъ по всей землѣ совершеннаго добра, совершенной красоты и нигдѣ не находилъ ихъ,—ни въ системахъ философскихъ, ни въ языческой религіи, и наконецъ, въ отчаяніи, поставилъ въ Аѳинахъ жертвенникъ неизвѣстному Богу, какъ бы такъ говоря: дайте мнѣ, ради Бога, совершенное добро, совершенную истину. И вотъ милосердный Господь, призрѣвъ на его томленіе, сошелъ съ неба и далъ ему свѣтъ истинный и вѣру истинную: — на, дескать, наслаждайся! Человѣкъ отвѣдалъ и говоритъ: прекрасно, превосходно»! и т. д. Въ дальнѣйшемъ развитіи общая мысль относительно философскихъ наукъ была такова, что онѣ суть лѣса или подмостки для восхожденія на высоту богопознанія. Преподавая догматическое богословіе, Петръ упражнялъ учениковъ и въ изъясненіи священнаго писанія ветхаго и новаго завѣта, которое принято было за неизмѣнное правило читать и на урокахъ остальныхъ наставниковъ, при входѣ ихъ въ классъ, послѣ молитвы къ св. Духу, при чемъ чтецъ, очередной, долженъ былъ разсказать содержаніе и смыслъ прочитаннаго. На урокѣ Петра случилось прочитать ученику Аѳ. Недѣльскому притчу о Богатомъ и Лазарѣ; по окончаніи чтенія Петръ спросилъ: «О чемъ?»—«О богачѣ».—отвѣтилъ чтецъ. «О чемъ?» переспросилъ Петръ.—«О богачѣ»,—повторилъ

Generated on 2015-08-10 17:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

Недѣльскій. «О дуракѣ!» произнесъ сердито Петръ и самъ началъ изъяснять смыслъ и содержаніе притчи столь сердечно и глубокомысленно, что у юныхъ слушателей исторгались слезы умиленія. Вообще же, какъ наставникъ, Петръ отличался оригинальностію изложенія своихъ лекцій, выражался замѣчательно точно и логично, чего при отвѣтахъ требовалъ и отъ учениковъ. Онъ искренно желалъ, чтобы его питомцы разсуждали здраво, работали головой или, по его выраженію, «шевелили мозгами», а не зубрили только заданный урокъ, и потому тѣхъ, кои не въ состояніи были толково и связно отвѣчать на его возраженія или припомнить, что нужно было, изъ сказаннаго имъ когда-либо раньше, называлъ обыкновенно: «куриная голова»! Неудивительно поэтому, что у Петра первые нерѣдко бывали послѣдними, а послѣдніе первыми.

Профессоръ Даніилъ Степановичъ *Пономаревъ* преподавалъ въ низшемъ отдѣленіи алгебру и геометрію (на кои часто сходилось два отдѣленія 1-е и 3-е) но такъ отвлеченно и малопонятно, что рѣшительно никто ничего не зналъ, да и знать не могъ, по причинѣ крайне ограниченныхъ познаній въ ариѳметикѣ, съ какими мы переходили въ семинарію; поэтому Пономаревъ на урокахъ больше сердился, чѣмъ объяснялъ, и за незнаніе, шалости и подсказываніе изъ книги весьма усердно награждалъ своихъ слушателей тяжеловѣсными пощечинами; такъ однажды жестокую оплеуху онъ далъ ученику Ивану Шулькевичу за то, что онъ, насмѣхаясь надъ своимъ товарищемъ Иваномъ Жаловскимъ, шепталъ ему: «мегегы», всякій разъ послѣ того, какъ Пономаревъ удалялся отъ стола къ доскѣ; принявъ это на свой счетъ и думая, что Шулькевичъ говоритъ: *мекеке* (звукъ козла, выражающій насмѣшку хохловъ надъ великоросами, изъ коихъ былъ Пономаревъ), онъ и далъ Шулькевичу оплеуху, произнесши съ сердцемъ: «вотъ тебѣ су.... сынъ мекеке»! Кромѣ профессорской должности, Пономаревъ исполнялъ еще должность библіотекаря семинаріи. Приводя въ порядокъ книги, онъ нерѣдко приглашалъ въ помощь себѣ учениковъ для переноски книгъ изъ нижняго яруса въ верхній и обратно. Въ верхнемъ этажѣ былъ физиче-

Generated on 2015-08-10 17:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

скій кабинетъ. куда допускались ученики философскаго класса для знакомства съ разными физическими приборами и инструментами, приносившимися нерѣдко и въ классъ на урокъ физики, которую Пономаревъ преподавалъ въ философскомъ классѣ.

Преподаватель греческаго языка Никита Дубницкій, впослѣдствіи протоіерей, хорошо зналъ свой предметъ, но былъ мужиковатъ въ обращеніи съ учениками и въ разговорной рѣчи употреблялъ всегда малорусскій языкъ. Изъ семинаріи Дубницкій назначенъ былъ уѣзднымъ протоіереемъ и смотрителемъ бурсы въ Черкассы, гдѣ впервые завелъ такой порядокъ, чтобъ ему звонили во всѣ колокола, когда онъ шелъ въ соборъ; изъ Кіева по этому поводу ему писали: «ваши черкасскіе колоколокола слышны у насъ въ Кіевѣ». Бурса же по поводу такого нововведенія смастерила ему слѣдующую штуку: однажды темнымъ осеннимъ вечеромъ встащила на колокольню козла и привязавши веревки отъ колоколовъ къ рогамъ и ногамъ, ушла, а козелъ началъ во всѣ стороны метаться и звонить. Дубницкій послалъ узнать, что за окказія? Ему доложили бурсаки, что «чортъ звонитъ»; пошли съ фонаремъ и дѣло объяснилось. Изъ Черкассъ Дубницкій былъ переведенъ смотрителемъ въ Кіево-софійскую бурсу, а отсюда настоятелемъ Притиско-николаевской церкви, гдѣ проказникъ діаконъ, изъ-за какого-то неудовольствія, однажды на литіи, надѣвая ему камилавку, насунулъ на самый носъ и при этомъ произнесъ ему на ухо: «а ку-ку, Мыкыто!» Любилъ Дубницкій говорить импровизаціи и однажды, изъясняя евангельское сказаніе о ловитвѣ рыбъ, остановился слишкомъ долго надъ разрѣшеніемъ вопроса: почему апостолы вытянули именно 153 рыбы, а не болѣе или менѣе? Почему не 100, не 90, не 80, не 70 и т. д. Заинтересованные слушатели сосредоточили все свое вниманіе, ожидая, какъ разрѣшитъ столь мудреный вопросъ проповѣдникъ, и вдругъ слышатъ отвѣтъ: «потому, что столько угодно было Богу!»

Свящ. **В. Радецкій.**

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

До історії „Тарасової книгарні“.

(Рахуба Киянам книгаря Щербака про книгарню й запросини для дальшої послуги; ноябрь 1867 года).

Як умер Тарас Шевченко та продавалось його збіжжя, громада наша у Петербурзі купила собі на свій кошт Тарасові книжки (що мав він од знайомих то́ що), малюнки його й таке инше. Тоді я став казати в громаді, що добре б було завести громаді *Тарасівську громадську книгарню* або й музеум наш громадський, додаючи до Тарасових книжок і малюнків наші подаровані та куплені громадою книжки то́ що, то колись може б мали ми отакий «Національный Музей» і «Публичну Бібліотеку», як от у чехів (тоді були у наших громадян такі думки [1]).

Що до книжок, то я казав у громаді, що дарую громаді які були тоді в мене свої книжки (чимало таки) і берусь до того

---

[1]) Казали тоді й так, що щирим людям треба б так робити: що от у кожного є сякі-такі книжки, що йому инколи їх треба, а иноди й зовсім не треба, то віддати б їх до гурту до громадської книгарні у схованку; коли треба якої книжки, то брати для своєї користі, а не треба—то й нехай вона буде для користі инших. Хто ж дуже кохається у книжках, як от учені у книжках по своїй науці, або у кого такі книжки, що йому їх кожного часу треба, шо ті дадуть їх до громадської книгарні опісля, хоч би після смерти, хоч і в тестаменті про те запишуть. Як би була воля та можно, та ще як би й чоловік такий був сталий на місці та ще й щирий, то було б це добре й геть-то.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 17:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

щоб приймати усякі книжки до гурту, стерегти їх, як громадське вже добро і турбуватися про те, щоб на користь громаді та Тарасова громадська книгарня росла та ширилась. У Петербурзі здались на те, щоб я був бібліотекарь громадський, і почали давати книжок. До тих, що були мої, то куповані мною, то подаровані мені перше земляками видавцями та писателями (Кулішем, Костомарою і иншими), подав перш усього до моїх рук П. О. Кулиш де-які книжки, що друковались у його друкарні, і другі від себе, а потім стали потроші давати й инші: В. М. Білозерський, М. Т. Номис, В. П. Коховський, Лебединець, Д. С. Каменецький (свої видання й инші) і другі люде громадські. Найбільш потім книжок друкованих і писаних прийшло до моїх рук від В. М. Білозерського, з редакції Основи.

Написав я був план устава Тарасівської громадської книгарні, та тільки прочитав те де-яким громадянам, бо громадою братися так за це діло не вільно. Один я, як книжчий, робив і роблю по тому плану й думці: збирав і збираю усяку бумагу писану і друковану, давав де-кому читати громадські книжки за гроші (по 10 шагів за прочитання і користування кожною книжкою), та у Петербурзі є багато книжок і книгарень, що й дурно можно кожному читати, то грошей за це зібрано дуже трохи (щоб куповати за ті гроші инші потрібні книжки, переплітати їх то що).

Як послано мене в кінці 1864 року до Пскова, то з відома громади книгарем на той час став Данило Семенович Каменецький; перейшов жити у мої кімнати, де лежать книжки, та й писав список їх то що, поки його самого послано до Перми на службу. Як був я у Пскові, то зібрав я й там скільки книжок, а переїзжаючи торік до Київа, одіслав і ті до гурту, умовившись із Каменецьким, за порадою громадською, щоб усі зібрані до громадської книгарні книжки згодом перевезені були сюди до Київа. Одже Каменецького й досі не пускають назад у Петербург. Тим часом торік і цього року до моїх рук прийшло ще книжок чимало, бо опріч тих, що купив я на свій кошт, дано до гурту частину громадських київських книжок і подаровано де-якими людцями, а то чимало хоч і не дуже важних книжок і книжечок

Generated on 2015-08-10 17:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY

старих есть у мене від Євгенія Васильовича Судовщикова, що посланий до Костроми [1]). Поїхавши оце у тім місяці до Петербурга, щоб забрати відтіля за порадою й тутешньої громади книжки до Київа, і не заставши ще там Каменецького (без його ж це діло гаразд зробити не приходиться), я узяв тільки частину книжок, яку зміг, та прикупив на 25 карбованців (за укупорочні матеріали дав 5 р., за пересилку сюди 13 пуд. по 1 руб. 40 коп. треба заплатити 18 р. 20 к.; за страхованння 3 р.) та привіз ще й ті, що подарував тепер В. М. Білозерський з півсотні. Затративши ото тепер на ці книжки карбованців з 50, думаю, що усі останні переслані будуть сюди по весні на той рік. А ті Тарасові книжки й малюнки, що з їх почалась у Петербурзі громадська книгарня, окроме заховані у надежних руках [2]).

---

[1]) Радились ми з ним так, щоб за ті книжки, що він, як вибір непотрібний йому покинув у мене, я купив йому на свій кошт карбованців на 20 инших, яких йому треба; але потім, хоч я й писав йому, чи не скаже краще прислати йому грішми, він і досі нічого про те ані пише, ані каже до мене.

[2]) Цю випись взято нами з архива Музея української давнини В. В. Тарновськаго в Чернигові (ч. 92 Шевченківських паперів). Цікаво було б почути од старіщих людей київських, громадян, з тих часів, коли приїхав до Київа М. Щербак,—де зараз і в якому стані перша (нелегальна, як на ті часи) «Тарасова книгарня», а так само до кого перейшли книжки з бібліотеки Т. Г. Шевченка, що їх заховано було «в надежних руках», бо в Музеї Тарновського їх немає.

В. Доманицький.

Digitized by Google
Original from INDIANA UNIVERSITY
Generated on 2015-08-10 18:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/inu.30000010425787
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google